Zvonko PAŽIN

Misal Pavla VI. i Misal Pija V.

Novo i staro u bogoslužju Crkve

BIBLIOTEKA DIACOVENSIA

Zvonko Pažin

Misal Pavla VI. i Misal Pija V.

Novo i staro u bogoslužju Crkve

Studije
37

Biblioteka Diacovensia

Uredničko vijeće:
Izv. prof. dr. sc. Stjepan Radić, predsjednik
Izv. prof. dr. sc. Šimo Šokčević
Doc. dr. sc. Boris Vulić

Stručni suradnik za izdavačku djelatnost:
Željko Filajdić, mag. theol.

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Ivan Karlić
Doc. dr. sc. Boris Vulić

Izdavač:
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, 31400 Đakovo

Lektura:
Anzelma Salopek

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 150406088

ISBN 978-953-6935-48-2

Grafička priprema i tisak:
»Glas Slavonije« d.d., Osijek

Zvonko Pažin

Misal Pavla VI. i Misal Pija V.

Novo i staro u bogoslužju Crkve

Đakovo, 2021.

SADRŽAJ

Uvod 7

Prvi dio:

MISAL PIJA V. I MISAL PAVLA VI.
U POVIJESNOM KONTEKSTU

I. Pretpovijest 11
II. Nastanak Misala iz 1570. 19
III. Priprava i nastanak Misala Pavla VI. 23
IV. Posebno pitanje: narodni jezik u bogoslužju 33
V. Opće odredbe Misala Pija V. 43
VI. Opća uredba Rimskog misala iz 2002. 51
VII. Reforma liturgijskog kalendara 61

Drugi dio:

RED MISE PO DIJELOVIMA
U PRETHODNOM I VAŽEĆEM MISALU

I. Uvodni obredi 71
II. Služba riječi 83
III. Priprava darova 91
IV. Euharistijska molitva 101
V. Obred pričesti 117
VI. Zaključni obredi 133
VII. Zaključni osvrt 139

ZAKLJUČAK 145
BIBLIOGRAFIJA 147
BILJEŠKA O AUTORU 159

UVOD

U liturgijskom kalendaru 30. travnja spomendan je sv. Pija V., pape, a nepunih mjesec dana kasnije, 29. svibnja, spomendan je sv. Pavla VI., pape. Sv. Pio V. odobrio je nakon Tridentskog sabora Rimski misal 1570., a točno četiri stotine godina kasnije, to jest 1970., sv. Pavao VI. je nakon zaključenja Drugoga vatikanskog sabora odobrio novi Rimski misal. Stoga se u literaturi Rimski misal iz 1570. redovito naziva *Misal Pija V.* (ili *Tridentski misal*), a onaj iz 1970. *Misal Pavla VI.* Obojicu ovih papa Crkva naziva svetima i slavi njihov liturgijski spomendan. Pa ipak, gledajući današnju praksu u Crkvi kao i teološke rasprave koje se vode, može se steći dojam da su ova dvojica papa, odnosno ova dva misala međusobno suprotstavljeni i nepomirljivi te da se međusobno isključuju. Protivno tome, papa Benedikt XVI., kao što ćemo kasnije vidjeti, pomirljivo govori da je Misal Pavla VI. *redoviti izričaj* (*ordinaria expressio*) *pravila molitve*, a Misal Pija V. *izvanredni izričaj* istoga *pravila molitve* (*legis orandi*).

Zašto se uopće pristupilo reformi Rimskog misala i drugih liturgijskih knjiga? Drugi vatikanski sabor odredio je da se liturgijske knjige imaju preurediti tako da se kršćanski nauk i predaja usklade s potrebama današnjega vremena: »Neka obnavljanju pojedinih dijelova liturgije uvijek prethodi brižljivo teološko, povijesno i pastoralno proučavanje« (SC, br. 23). Koliko se u tome uspjelo? Je li novi Misal objektivno prikladniji, primjereniji i kvalitetniji? To nije lako prosuditi, jer stvaranje takva suda osim objektivnih, uključuje i mnoge subjektivne elemente koje valja poštovati. Dopustite u tome smislu jedan primjer. Usporedimo li stari VW model automobila zvan »Buba« s njegovim nasljednikom, najnovijim tipom VW Golfa, lako ćemo uvidjeti da je Golf prema objektivnim kriterijima bolji automobil i to zbog svoje sigurnosti, ekonomičnosti i udobnosti. Međutim, ima ljudi kojima je unatoč svemu tome VW Buba jednostavno više prirasla srcu. Očito, da bi se čovjek nečemu priklonio, nisu dovoljni samo objektivni razlozi.

U svakom slučaju, polazište za raspravu o ova dva misala svakako je poznavanje povijesti, odnosno liturgijske predaje, jer je upravo drevna predaja važan element za prosuđivanje pitanja vjere (*legis credendi*) i bogoštovlja (*legis orandi*). Primjerice, sasvim je legitimno i razumljivo da netko smatra kako je pričest na jezik prikladnija i primjerenija te da u vjernika potiče strahopoštovanje i duboku pobožnost, dok bi pričest na ruku značila određeno obezvređivanje tako uzvišenoga otajstva. Međutim, argument za to ne može biti liturgijska tradicija. Naime, u toj raspravi valja znati da se pričest na jezik u Crkvi pojavila tek u 10. stoljeću. Prema tome, pričest na ruku nipošto nije novotarija Drugoga vatikanskog sabora.

S druge strane, u ovome i u sličnim primjerima nije lako govoriti koji bi obred bio priličniji, bolji ili korisniji za vjernike, jer je to interdisciplinarno pitanje.

Ne ulazeći podrobnije u razloge zašto je određenom broju vjernika i dalje draže misno slavlje po starom obredu (*de gustibus non est disputandum!*), moja je nakana da u ovoj knjizi – *sine ira et studio* – jednostavno pokažem povijesni razvoj pojedinih dijelova mise, te pozadinu i teološko-liturgijsko-pastoralne razloge za reformu Rimskog misala nakon Drugoga vatikanskog sabora. Upravo zbog toga u ovom sam se radu prvenstveno služio liturgijskim vrelima, počevši od crkvenih otaca preko prvih liturgijskih knjiga od 6. do 12. st. pa sve do misalā od 15. st. do danas. Pokušat ću prikazati oba misala, onaj Pija V. (prvo je izdanje iz 1570., a posljednje iz 1962.) i tri izdanja važećeg Misala Pavla VI.: 1970., 1975. i najnovije, treće, tipsko izdanje iz 2002. (ponovljeno izdanje je iz 2008.). Napomenimo da je važeći hrvatski prijevod iz 1980. priređen prema drugom izdanju iz 1975.

U prvom ćemo dijelu prikazati pretpovijest Misala Pija V. i Misala Pavla VI., a onda ćemo, u drugom dijelu, uspoređivati ta dva misala na osnovu prethodnih napomena, uvodnih obreda, misnih molitava, službe čitanja, obreda priprave darova, euharistijskih molitava, obreda pričesti. Jednako će tako biti važno dotaknuti pitanje sudjelovanja vjernika u misnom slavlju, kao i pitanje narodnog jezika.

U tome smislu ova knjiga može poslužiti kao osnova za raspravu o prikladnosti i primjerenosti jednog ili drugog misala. Na koncu, iskreno se nadam da će i ovo djelo pridonijeti međusobnom razumijevanju i uvažavanju onih koje se priklanjaju jednom ili drugom misalu.

Ova je knjiga nastala na osnovu dotjeranih članaka koje sam u četrnaest nastavaka objavljivao u »Vjesniku Đakovačko-osječke nadbiskupije« od listopada 2019. do prosinca 2020. pod naslovom: *Euharistijsko slavlje prema Misalu iz 1962. i Misalu iz 2002.*

PRVI DIO:

Misal Pija V. i Misal Pavla VI.
u povijesnom kontekstu

I. PRETPOVIJEST

Kada je 30. studenoga 1969. u bogoslužje uveden novi Misal – koji je odmah u cijelosti preveden na narodne jezike – bio je dočekan s velikom naklonošću.[1] Novi je Misal doista iznio *novo i staro*, to jest drevnu liturgijsku tradiciju u skladu s potrebama vremena.[2] Unatoč određenim bojaznima, vjernici su s velikom naklonošću prihvatili novi oblik euharistijskog slavlja, i to na narodnom jeziku, u kojem su mogli sudjelovati.

Međutim, bilo je onih koji su ipak s nostalgijom gledali na prethodni Misal. Izgledalo je u to vrijeme da se radi o onim vjernicima i svećenicima koji su odrasli s tom liturgijom, što je bilo razumljivo. Međutim, i danas, pedeset godina nakon uvođenja novoga Misala, određeni broj vjernika i dalje rado slavi misu po prethodnom Misalu, iako dobar dio njih i ne pamti vremena kad je prethodni Misal bio na snazi.

Tako se u Njemačkoj redovito služi misa po izvanrednom obliku (tj. prema prethodnom Misalu) u 149 crkava, u Austriji u njih 45, u Švicarskoj u 41, u Nizozemskoj u 16, u Češkoj u 14, u Belgiji u 19, u Južnom Tirolu u 9 u Liechtensteinu u 5, u Luksemburgu u 1, u Rimu u 8 crkava.[3]

U Hrvatskoj se misa po izvanrednom obliku redovito slavi u četiri crkve: u Zagrebu – u kapeli Krista Kralja na Mirogoju te u kapeli sv. Josipa, u Denzlerovoj ulici 37, u Splitu – u kapeli sv. Jeronima, Zrinsko-frankopanska 58, te u Rijeci – centar Zamet, Trg riječkih olimpijaca 1.[4] Sigurno je, međutim, da se prigodice slavi i u nekim drugim crkvama.

[1] Prvo izdanje tipskog izdanja Rimskog misala je iz 1970.: *Missale Romanum. Ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica*, 1970., drugo se izdanje – neznatno modificirano – pojavilo 1975.: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica altera*, Libreria Editrice Vaticana, 1975., a treće, obogaćeno i prošireno, 2002.: *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, Typis Vaticanis 2002. (ponovljeno je izdanje iz 2008.). Važeći hrvatski Misal priređen je prema drugom izdanju. Usp. Z. PAŽIN, *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 143–144.

[2] O tome jasno govori *Sacrosanctum concilium* 21: »Liturgija se naime sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne.« Vidi: DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 2008. (= SC).

[3] Podatci preuzeti s mrežne stranice »Pro missa tridentina«. Usp. https://www.pro-missa-tridentina.org/heilige-messen/regelmaessige-gottesdienste.htm (29. 8. 2019.).

[4] Podatci preuzeti s mrežne stranice »Tradicionalna latinska misa«. Usp. http://tradicionalnalatinska-misa.blogspot.com/2019/03/raspored-tradicionalnih-latinskih-misa.html (29. 8. 2019.).

Otkuda ta želja i potreba da se misa slavi po prethodnom obredu? Naime, podvrgnemo li prethodni i važeći Misal objektivnoj povijesnoj, liturgijskoj i teološkoj analizi, bez poteškoća možemo vidjeti da je novi Misal u svakom od tih segmenata kvalitetniji. Pa ipak, određenom broju vjernika puno je draža ona liturgija koja se slavila prije Drugoga vatikanskog sabora, to jest i misa i svi ostali obredi. Evo pretpovijesti.[5]

1. Pogodnost slavljenja mise po starom Misalu za neke skupine

Najpoznatija oporba cijelom Saboru, a osobito liturgijskoj obnovi bila je *Svećenička družba sv. Pija X.*, koju je osnovao nadbiskup Léfèbvre. Oni nisu prihvatili odluke Drugoga vatikanskog sabora te su nastavili slaviti liturgiju prema Misalu iz 1962. i ostalim liturgijskim knjigama izdanim prije tog istog Sabora. Iako je taj pokret bio brojem malen, bila je to svakako bolna rana kako za Pavla VI. tako i za Ivana Pavla II. I jedan i drugi pokazali su razumijevanje za one koji su se osjećali vezanim za prethodni red mise. Tako su neki engleski biskupi već 5. studenoga 1971. dobili mogućnost da određenim skupinama vjernika dopuste slaviti misu po starom Misalu. Naime, za katoličku manjinu u Engleskoj Tridentski misal bio je simbol pravovjerja.[6] Još ranije, 14. lipnja 1971. Kongregacija za bogoštovlje dala je dopuštenje starim i nemoćnim svećenicima da mogu privatno služiti misu po starom obredu.[7]

2. Prihvaćenost novoga Misala u općoj Crkvi

Da bi se riješile neke nedoumice, 19. lipnja 1980. (deset godina nakon uvođenja novog Misala) Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata uputila je upit svim mjesnim biskupima o uporabi latinskog jezika u bogoslužju i o mogućim zahtjevima da se slavi misa po starom obredu. Službeni su rezultati sljedeći: od 2317 upitanih biskupa, do određenog roka (31. listopada 1980.) poslalo je odgovor njih 1753, odnosno 75,66 %, od kojih 98,68 % izvješćuje kako u njihovim biskupijama nema zahtjeva da se misa slavi po starom obredu.[8] Dakle, prema službenoj statistici iz 1980. god., neznatna manjina tražila je da se slavi misa po starom obredu (1,32 %).

[5] O novom i starom Misalu već sam pisao. Usp. Z. PAŽIN, Stari misal – novi misal, u: *Vjesnik Đakovačke i srijemske biskupije* 113(1985.)6, 92–93.; Z. PAŽIN, Stari misal, u: *Vjesnik Đakovačke i srijemske biskupije* 135(2007.)7–8, 618–620.; Z. PAŽIN, *Liturgijska sakramentologija*, 77–155.

[6] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948–1975)*, Rim, 1983., 296.

[7] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Notificatio de Missali Romano, Liturgia Horarum et Calendario, u: *Acta Apostolicae sedis* (= AAS) 63(1971.), 712–715 i *Notitiae* 7(1981.), 215–217.

[8] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Investigatio de usu linguae latinae in liturgia romana et de missa quae »Tridentina« appelari solet, u: *Notitiae* 17(1981.), 589–611.

3. Pismo *Quattuor abhinc annos* iz 1984.

Pored toga, Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata u svome pismu *Quattuor abhinc annos*, od 3. listopada 1984., upućenom predsjednicima biskupskih konferencija, daje mogućnost svim biskupima da dopuste svećenicima i vjernicima slaviti misu po Misalu iz 1962. pod sljedećim uvjetima:

- Svećenici i vjernici koji bi slavili tu misu ni na koji način ne smiju dovesti u sumnju legitimitet i doktrinarnu valjanost Drugoga vatikanskog sabora.
- Ta slavlja mogu biti samo u korist onih skupina koje to traže u crkvama i bogoštovnim mjestima koje odredi biskup (ali ne u župnim crkvama, osim ako to biskup ne dopusti u izvanrednim slučajevima), u dane i na način koji odredi biskup i to tako da to bude uobičajeno za svaki pojedini slučaj.
- Ta se slavlja trebaju slaviti prema Misalu iz 1962., na latinskom jeziku.
- Treba izbjegavati bilo kakvo miješanje tekstova i obreda dvaju Misala.
- Neka svaki biskup izvijesti Kongregaciju o dopuštenjima koja je dao i, nakon što prođe jedna godina od danog dopuštenja, neka izvijesti o rezultatima takve prakse.[9]

4. Motuproprij Ivana Pavla II. *Ecclesia Dei* iz 1988.

Nakon što je nadbiskup Léfèbvre 30. lipnja 1988. nezakonito zaredio četvoricu svećenika za biskupe (čime je *latae sententiae* formalno bio ekskomuniciran), papa Ivan Pavao II. piše 2. srpnja 1988. motuproprij *Ecclesia Dei*,[10] kojim dopušta da oni iz bratovštine nadbiskupa Léfèbvrea, koji žele ostati u jedinstvu s Rimom, mogu sačuvati svoju duhovnu i liturgijsku tradiciju prema odredbama Kongregacije za bogoštovlje od 3. listopada 1984. Ovim dekretom ustanovljuje i Papinsko povjerenstvo *Ecclesia Dei* koje će se baviti ovim pitanjima.

5. Osnivanje Svećeničkog bratstva svetoga Petra

Rezultat toga je bio da određeni broj svećenika, dotadašnjih sljedbenika nadbiskupa Léfèbvrea, zbog njegove ekskomunikacije nisu više htjeli ostati u zajedništvu s njime. Tako je 12 svećenika, pod vodstvom Josefa Bisiga, 18. srpnja 1988. u cistercitskoj opatiji Hautervie u Švicarskoj osnovalo družbu apostolskog

[9] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Quattuor abhinc annos u: *AAS* 76(1984.), 1088–1089. Usp. također: www.unavox.it/doc03.htm (28. 12. 2020.).

[10] Usp. IVAN PAVAO II., Litterae Apostolicae 'Motu proprio datae', 'Ecclesia Dei adflicta', 2 Iulii 1988, u: *AAS* 80(1988.)12 (15 Nov. 1988), 1495–1498. Usp. također: http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/motu_proprio/documents/hf_jp-ii_motu-proprio_02071988_ecclesia-dei_it.html (28. 12. 2020.). Za hrvatski prijevod usp. https://sites.google.com/site/tradicionalnamisa/ecclesia-dei-afflicta (29. 8. 2019.).

života *Svećeničko bratstvo svetoga Petra*, koje – u skladu s motuproprijem Ivana Pavla II. *Ecclesia Dei* – slavi liturgiju prema izvanrednom obliku. Bratstvo je potvrđeno Dekretom Papinske komisije *Ecclesia Dei* 18. listopada 1988.[11] Prema njihovoj službenoj statistici iz 2017. godine, Bratstvo broji 287 svećenika i 129 sjemeništaraca. Misu slave u 239 crkava, a vode i 40 personalnih župa.[12]

6. Motuproprij Benedikta XVI. *Summorum Pontificum* iz 2007.

Benedikt XVI. objavio je 7. srpnja 2007. motuproprij *Summorum Pontificum*,[13] kojim praktički daje neograničenu mogućnost slavljenja mise prema Misalu iz 1962. (što je stupilo na snagu 14. rujna iste godine). Time se praktički uvodi dvostrukost obreda. Papa ističe da je važeći Misal Pavla VI. *redoviti izričaj* (*ordinaria expressio*) »pravila molitve« (*legis orandi*) Katoličke Crkve latinskoga obreda, dok se prethodni Misal iz 1962. ima smatrati *izvanrednim izričajem* (*extraordinaria expressio*) toga istog »pravila molitve« Crkve, što, smatra Papa, nipošto ne bi smjelo prouzročiti podijeljenost u pravilu vjerovanja (*lex credendi*).[14] Papa nadalje veli da je dopušteno slaviti misu prema Misalu iz 1962., koji »nikada nije bio dokinut«.

Ovo posljednje jednostavno nije točno. Naime, dekret Kongregacije za bogoštovlje, od 26. ožujka 1970., kojim se odobrava novi Misal, završava uobičajenom formulom: »Što se ovome protivi, nema nikakvu vrijednost« (*Contrariis quibuslibet minime obstantibus*). To potvrđuje i Zakonik kanonskog prava[15] koji u kan 20 veli: »Kasniji zakon ukida potpuno ili djelomice raniji, ako to izričito kaže.« Konačno, Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata 3. lipnja 1999. (prot. 1411/99) izričito kaže da je Rimski misal, odobren i proglašen autoritetom pape Pavla VI., jedina forma rimskog obreda u snazi jedinoga općeg liturgijskog prava.[16]

---

[11] Usp. PAPINSKA KOMISIJA »ECCLESIA DEI«, *Decreto della Pontificia Commissione Ecclesia Dei col quale viene eretta la Fraternità Sacerdotale San Pietro*, usp. http://www.unavox.it/doc09.htm (27. 12. 2020.).

[12] Mrežna stranica »Inter multiplices – una vox«: http://www.unavox.it/Documenti/Doc1092_FSSP_Statistiche_2017.html (29. 8. 2019.).

[13] Usp. BENEDIKT XVI., Summorum Pontificum. Lettera apostolica »motu proprio« data, u: *AAS* 99(2007.)9, 777–781. Usp. https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/motu_proprio/documents/hf_ben-xvi_motu-proprio_20070707_summorum-pontificum.html (28. 12. 2020.). Za hrvatski prijevod usp. http://www.latinska-misa.com/text/Summorum.pdf (28. 12. 2020.).

[14] Usp. izvrsnu analizu ovog dokumenta : I. ŽIŽIĆ, Nove odredbe o 'starom obredu'. Motuproprio Benedikta XVI. Summorum Pontificum, u: *Služba Božja* 47(2007.)3, 299–312.

[15] Usp. *Zakonik kanonskoga prava (Codex iusris canonici) proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. (25. siječnja 1983.)*, Glas Koncila, Zagreb 1996.

[16] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Risposta alle lettere di protesta contro le »Risposte Ufficiali« del 3 luglio 1999 (prot.1411/99). Usp. http://www.unavox.it/doc13.htm (28. 12. 2020.).

U daljnjim točkama dokument *Summorum Pontificum* određuje da svaki svećenik može slaviti misu prema starom Misalu bilo koji dan (osim u svetom trodnevlju[17]) i za to mu nije potrebno nikakvo dopuštenje, ni Apostolske Stolice, niti vlastitoga ordinarija. To je jednako dopušteno pojedinim redovničkim zajednicama. Ukoliko bi one htjele slaviti misu isključivo po starom obredu, o tome donose odluku viši poglavari te zajednice. Svi vjernici mogu biti pripušteni tom slavlju. Župnik može uklopiti u redovno dušobrižništvo i ovakvo slavljenje mise, uz izbjegavanje nesloge. Nedjeljom je dopušteno samo jedno ovakvo slavlje. Svećenik koji slavi misu po tome obredu ne smije imati nikakvu pravnu zapreku (što je po sebi razumljivo jer ne smije imati nikakvu pravnu zapreku ni onaj svećenik koji slavi misu po novom, važećem obredu). Čitanja mogu biti na narodnom jeziku. Ovo praktički znači da biskup više nije nadležan za bogoslužje koje se slavi u njegovoj mjesnoj Crkvi...

Ukoliko župnik ne želi udovoljiti vjernicima koji žele slaviti misu po starom obredu, veli dalje Dokument, oni se mogu uteći biskupu, a u krajnjoj instanci Papinskom vijeću *Ecclesia Dei*. Župniku je dopušteno podjeljivanje sakramenata krštenja, ženidbe, pokore i bolesničkoga pomazanja prema starom obredniku. Isto vrijedi i za sakrament potvrde. Klerici mogu slaviti službu časova prema prethodnom Rimskom brevijaru. Nadalje, biskup može osnovati i personalnu župu za bogoslužje po starom obredu.

U pismu upućenom biskupima 7. lipnja 2007. povodom objavljivanja motuproprija *Summorum Pontificum* Papa na samom početku tumači kako se može javiti bojazan da bi se ovim dopuštenjem mogla dovesti u pitanje liturgijska reforma nastala kao plod Drugoga vatikanskog sabora.[18] Ta je bojazan posve neutemeljena, veli Papa, i nastavlja:

> »Valja iznad svega reći da Misal, objavljen od pape Pavla VI. i koji je još dva puta izdan od pape Ivana Pavla II., očigledno jest i ostaje redoviti oblik, »forma ordinaria« euharistijskog slavlja. Zadnje izdanje Rimskog misala koje je prethodilo Saboru i koje je bilo objavljeno vlašću pape Ivana XXIII. 1962. i koje je bilo u uporabi za vrijeme Sabora, moći će se, međutim, upotrebljavati kao »forma extraordinaria« bogoslužnog slavlja. Nije pri-

[17] Međutim, već 4. veljače 2008. Benedikt XVI. određuje nove molitve za Židove koje se trebaju ubaciti u Misal iz 1962. za one koji bogoslužje Velikog petka žele slaviti prema tome Misalu. Usp. *L'Osservatore Romano* od 6. veljače 2008.: BENEDIKT XVI., *Nuova »preghiera« per gli ebrei*. Dostupno na: https://www.ildialogo.org/Ratzinger/nuova07022008.htm (27. 12. 2020.). Tekst odredbe je na talijanskom, a molitva na latinskom. Usp. također: Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, Sveopća molitva Velikog petka, u: *Crkva u svijetu* 47(2012.)2, 210–234., ovdje 229.

[18] Usp. BENEDIKT XVI., Pismo biskupima Rimskoga obreda, u: *AAS* 99(2007.), 795–799. Pismo je dostupno na: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/letters/2007/documents/hf_ben-xvi_let_20070707_lettera-vescovi_it.html (29. 8. 2019.).

mjereno govoriti o ove dvije redakcije Rimskog misala kao da bi to bila »dva obreda«. Tu se zapravo radi o dvostrukoj uporabi jedinstvenog i istovjetnog obreda. Glede uporabe Misala iz 1962., kao »forma extraordinaria« bogoslužja mise, htio bih svrnuti pozornost na činjenicu da ovaj Misal pravno nikad nije bio dokinut te, u skladu s tim, u načelu je ostao uvijek dopušten.«

Papa nadalje veli da je neosnovana bojazan da bi uporaba staroga Misala mogla dovesti do razdora u župnim zajednicama, tj. da bi se moglo dogoditi da bi neki vjernici htjeli slaviti euharistiju po novom, a neki po starom Misalu, jer zacijelo neće biti znatniji broj onih vjernika koji bi htjeli slaviti misu po starome obredu:

»Uporaba staroga Misala pretpostavlja određenu mjeru liturgijske formacije i pristup latinskom jeziku: ni jedno ni drugo ne susreće se odveć često. Već je iz ovih konkretnih pretpostavki jasno da će novi Misal sasvim sigurno ostati »forma ordinaria« rimskog obreda, ne samo zato što je takva pravna regulativa, nego i zbog realne situacije u kojoj se nalaze zajednice vjernika.«

Na koncu, Papa poziva biskupe da bdiju nad tim da se ove mogućnosti koriste s mirom i blagošću.

Neki su se ponadali da će ovim dokumentom i na osnovu ovih mogućnosti praktički nestati razlog za postojanje *Svećeničkog bratstva Pija X.*, koje nije u jedinstvu s Apostolskom Stolicom, odnosno da će njezini članovi prijeći u *Svećeničko bratstvo sv. Petra* (koje je u jedinstvu s Apostolskom Stolicom), ali to se u značajnoj mjeri ipak nije dogodilo.

7. Apostolsko pismo pape Franje *Da oltre trent'anni*

Papa Franjo motuproprijem *Da oltre trent'anni*, od 17. siječnja 2019., dokida Papinsko vijeće *Ecclesia Dei*, a dužnosti toga Vijeća u cijelosti prebacuje na Kongregaciju za nauk vjere, »unutar koje će se ustanoviti poseban Odjel, koji će nastaviti s radom oko skrbi, promocije i zaštite« dokinutog Vijeća. Razlog tomu je što problemi sa svećeničkim bratstvom Pija X. (koje nije u jedinstvu sa Svetom stolicom) očito nisu samo liturgijski, nego se tiču crkvenog nauka,[19] jer se motuproprijem *Summorum Pontificum* daje mogućnost svima koji to žele da slave misu prema izvanrednom obliku.

[19] FRANJO, *Da oltre trent'anni. Lettera apostolica in forma di »motu proprio« circa la Pontificia commissione »Ecclesia Dei«*. Dostupno na: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20190117_ecclesia-dei.html (27. 12. 2020.).

Zaključak

Prvo, poteškoće sa Svećeničkim bratstvom Pija X. očito nisu liturgijske, nego doktrinarne, budući da sljedbenici nadbiskupa Léfèbvrea ne prihvaćaju odluke Drugoga vatikanskog sabora.

Drugo, očito je da u određenom broju svećenika i vjernika postoji želja i potreba slaviti misu po tradicionalnom obredu, u čemu dokument *Summorum Pontificum* daje široke ovlasti.

Treće, privrženost tradicionalnoj liturgiji očituje na poseban način *Svećeničko bratstvo sv. Petra*, potvrđeno od Svete Stolice, koje njeguje tradicionalnu liturgiju.

Četvrto, da bi se odgovorilo na pitanje, zašto je određeni broj ljudi snažno vezan uz tradicionalnu liturgiju, bilo bi potrebno interdisciplinarno istraživanje. Općenito se navodi nekoliko razloga. Kao prvo, tradicionalna misa odražava osobitu otajstvenost, pri čemu je vidljiva veća pobožnost i sabranost vjernika. S druge strane, važeća liturgija daje razmjerno široke mogućnosti prilagodbe koje može činiti slavitelj (»ako je zgodno«, »prema prilikama«, »ovim ili sličnim riječima«), pri čemu ta prilagodba zna biti primjerena ili pak neprimjerena, ovisno o sposobnostima i duhovnom profilu pojedinog svećenika. Konačno, u crkvama njemačkog govornog područja te »prilagodbe« idu i protiv liturgijskih propisa, do te mjere da pojedini svećenici improviziraju cijeli red mise... Prema tome, povratak tradicionalnoj liturgiji bila bi reakcija na liturgijske zloporabe koje – u želji da se prilagode vjernicima – često idu u banalnost i sve više bivaju nalik improviziranim liturgijama protestantskih Crkava.[20]

Kao što je rečeno, mi ćemo se u nastavku ovih razmišljanja usredotočiti prvenstveno na liturgijski vid ovoga pitanja, dok interdisciplinarni vid ostavljamo po strani, jer bi zahtijevao obimno istraživanje, koje nadilazi svrhu onoga o čemu želimo govoriti.

[20] U nas tako, na primjer, mise zornice kojiput više nalikuju dječjim predstavama...

II. NASTANAK MISALA IZ 1570.

1. Stanje prije Tridentskog sabora

Sredinom 16 st. reformacija je ukazala na neke stvarne nepravilnosti u bogoslužju Crkve, ali je u nekim svojim stavovima – s katoličkog stanovišta – otišla predaleko.[21] Tako je Luther zanijekao žrtveni karakter mise, kako se izrijekom govori u misnom kanonu. On je, nadalje, tvrdio da mi ne možemo ništa Bogu prikazati niti prinijeti, zato se misa ne može namjenjivati ni za žive ni za mrtve... U to su vrijeme nepravilnosti u katoličkom bogoslužju u velikoj mjeri bile uzrokovane činjenicom da je većina klera bila je nedovoljno obrazovana. Bilo je onih koji nisu dovoljno poznavali latinski, a u okolici Rima bilo je i svećenika koji doslovno nisu znali Vjerovanje. K tome, u bogoslužje su se uvukli i neki praznovjerni elementi. Osobito su bile omiljene mise za pokojne i zavjetne mise za različite potrebe (za koje se dobivao stipendij). Bilo je mnoštvo svetačkih predslovlja i posljednica[22] s legendarnim elementima. U kanon su se ubacivale privatne pjesme i molitve neposredno nakon riječi ustanovljenja (pretvorbe), a upotrebljavali su se i neki misni obrasci sumnjive kvalitete. Nedjeljama su se uzimali misni formulari po volji. Osim toga, postojalo je mnoštvo liturgijskih knjiga, tako da ni biskupi nisu mogli imati uvida u sve misne i ine liturgijske formulare, često sumnjive kvalitete. Mnogi su biskupi zbog toga donosili odredbe da se bogoslužje na njihovu području smije slaviti samo iz onih liturgijskih knjiga koje bi oni odobrili, ali se to u praksi teško provodilo.

2. Obnova liturgije na Tridentskom saboru (1545. – 1563.)

Te je prilike zatekao Tridentski sabor. S jedne strane, trebalo je stati na kraj zloporabama u bogoslužju, a s druge, valjalo je izići pred protestante s jasnim naukom o sakramentima i o bogoslužju. Za razliku od protestanata, Sabor naučava da je Krist ustanovio misnu žrtvu, koja je sredstvo pomirenja za žive i mrtve. Kad slavi mise u čast svetaca, Crkva ne prikazuje misnu žrtvu njima, nego samo Bogu. Misni je kanon čist od zabluda, a Crkva ima pravo određivati i uređivati obrede svete mise. Ona je valjana ako se i samo svećenik pričešćuje, itd.[23] Glede obreda

[21] Za ovaj povijesni pregled usp. osobito: J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 1., Wien – Freiburg – Basel, [5]1962., 168–186.

[22] Posljednice su pjesme koje se govore ili pjevaju poslije drugog čitanja. Danas ih je preostalo samo četiri: na Uskrs, Tijelovo, Duhove te za spomen Blažene Djevice Marije Žalosne (»Stala Majka«).

[23] Usp. H. DENZINGER, P. HÜNERMANN (prir.), *Zbrka sažetaka vjerovanja i definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002., br. 1738–1759.

mise, Sabor se nije imao vremena podrobno baviti različitim zloporabama u bogoslužju. Zbog toga izdaje tek u kratkim crtama *Decretum de observandis et evitandis in celebratio missae*,[24] u kojem navodi najčešće nepravilnosti u slavljenju mise: pohlepu, praznovjerje, nepoštovanje prema svetinjama koje se slave (Sabor govori o »mysterium tremendum«), slavljenje u privatnim kućama, itd. Po završetku sabora Pio IV. osnovao je 1564. komisiju koja je trebala preurediti misal, koji je svjetlo dana ugledao za vrijeme Pija V., 14. srpnja 1570.[25] U buli proglašenja Papa tvrdi da je misal rezultat marljivog rada komisije koja je proučila stare izvore u Vatikanskoj biblioteci. Međutim, komisija je jednostavno preuzela *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz 1474.[26] i unijela neke promjene. U novom su Misalu dodane *Rubricae generales*, jer su rubrike spomenutog misala iz 1474. bile posve kratke[27] te je uz dotadašnje podizanje posvećene hostije uvedeno i podizanje kaleža.[28] Osim toga, dokinuti su mnogi spomendani svetaca i njihove oktave.

Određeno je da ovaj Misal bude obvezatan za slavljenje mise, osim u slučajevima kad bi neka mjesna Crkva imala neku drugu liturgijsku tradiciju stariju od dvjesto godina.[29] Među njima su najpoznatije milanska, mozarapska i lionska liturgija. Bilo je još i više biskupija koje su mogle dokazati da imaju takvu tradiciju, ali su one vremenom ipak preuzele rimski obred, jer je to bilo jednostavnije i

[24] Dekret je izdan na 22. zasjedanju, 17. rujna 1562. Usp. *Concilium Tridentinum: Diariorum, Actorum Epistularum, Tractatuum*, 8, Freiburg, 2001., 921–928.

[25] Usp. *Missale Romanum. Editio Princeps (1570)* (fototipsko izdanje), Libreria editrice vaticana, 1998. Zadnje je izdanje iz 1962.: *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum. Editio prima iuxta typicam*, Romae – Turonibus – Parisiis, 1962. Ovaj se Misal u literaturi često naziva »Misal Pija V.«, kao što se važeći, koji je 1970. izdao Pavao VI., redovito naziva »Misal Pavla VI.«.

[26] Usp. *Ordo missalis secundum consuetudinem romanae curiae. Missale Romanum mediolani* 1474, R. LIPPE (prir.), London, 1899.

[27] Komisija je spomenute *Rubricae generales* i *Ritus servandus in celebratione missae* preuzela iz knjige *Ordo missae*, izdane još 1495. Vidi: JOHANNES BURCHARD IZ STRAßBURGA, *Ordo missae*, Rim, 1495. Komisija se služila prerađenim izdanjem iz 1502. koje je u to vrijeme bilo veoma rasprostranjeno. Djelo je napisao papinski ceremonijar Johannes Burchard iz Straßburga. Dakle, ni *Rubricae generales* ni *Ritus servandus in celebratione missae* koji su objavljeni u Misalu iz 1570. nisu bili originalni rad komisije!

[28] Zanimljiva je povijest podizanja posvećenih prilika. Budući da su neki teolozi na Sorboni u 12. st. tvrdili da se pretvorba kruha i vina događa tek onda kada se izgovore posvetne riječi nad vinom, uvedeno je podizanje hostije da bi se izrazila vjera da se posvećenje događa po samim riječima pretvorbe nad kruhom. Tridentski je misal uveo onda i podizanje kaleža, da bi se time pokazalo da se jednako poštuju obje euharistijske prilike. Tako je podizanje posvećenih prilika kod završne doksologije postalo »malo podizanje«. Inače, podizanje posvećenih prilika nakon riječi posvete nepoznato je na Istoku. Usp. A. NOCENT, *La messa prima e dopo san Pio V*, Casale Monferrato, 1985., 33., 42.

[29] Naravno, to je vrijedilo ne samo za misal, nego i za druge liturgijske knjige, kao što su obrednik i pontifikal.

komotnije. Naime, zahvaljujući izumu tiska, Rimski misal mogao se lako proširiti po cijeloj Crkvi.

Rezultate liturgijske reforme Tridentskog sabora mogli bismo sažeti u tri elementa. Reforma je trebala značiti *povratak tradiciji*, što je tek djelomično uspjelo, jer u ono vrijeme oni jednostavno nisu imali dovoljno znanja o povijesti liturgije. Drugo, petrificirala je, tj. »zaledila« u velikoj mjeri postojeće stanje time što je preuzela nešto preuređeni *Misal po zakonu Rimskog dvora* iz 1474. Konačno, da bi stala na kraj šarenilu, uveden je tzv. *rubricistički* pristup slavljenju. Svećenik se morao strogo pridržavati svega što su određivale *Rubricae generales* i rubrike u redu mise. U tim je rubrikama sve bilo točno opisano i propisano: uređenje crkve i oltara, vrsta i kvaliteta misnog ruha, odredbe o čistoći i urednosti, način odijevanja i držanja, kretnje tijela (poklecanje, nakloni, način sklapanja i širenja ruku), kvaliteta hostija i vina, način čuvanja posvećenih prilika, itd.

3. Slavljenje mise nakon Tridentskog sabora

Sabor je odredio da se osnivaju sjemeništa, gdje su budući svećenici prolazili određenu duhovnu i intelektualnu formaciju, tako da više nije moglo biti neukih svećenika kao prije Sabora. Ipak, da bi se izbjegle moguće zloporabe, bilo je određeno da se sve rubrike i odredbe Misala moraju brižno i doslovno provoditi. Da bi sačuvao *status quo*, Siksto V. osnovao je 1588. *Kongregaciju obreda*, koja je trebala bdjeti nad jedinstvom i pravilnošću rimske liturgije. Tako se po prvi put u povijesti Crkve dogodilo da je jedan obred *nametnut čitavoj Crkvi*. Sada Rim postaje jedini autoritet, koji je sve određivao. Uskoro se uvriježilo shvaćanje kako je sve u liturgijskim knjigama sveto i nedodirljivo. Tako se uspijevalo stati na kraj zloporabama i neredima. U tome je trenutku ovakav pristup bio mudar. Naime, kad se svećenik doslovno držao rubrika, mogao je biti siguran da neće pogriješiti.

Na taj je način liturgija bila očišćena od mnogih zloporaba. Svaki je svećenik točno znao što mu je i kako činiti. Rubrike su bile određene do u tančine. Ali to je ujedno značilo i određenu beživotnost, statičnost i formalizam. Zadržan je latinski, koji su protestanti odbacili. U praksi se stvorio mentalitet da je krivo sve što bi na bilo koji način sličilo protestantizmu. Tako se sve manje govorilo o misi kao gozbi, pričešćivalo se rijetko i to samo pod jednom prilikom. Propovijedi najčešće nisu tumačile Božju riječ, nego su ustrojene tematski i prigodno. Sudjelovanje naroda u bogoslužju bilo je izvanjsko. Puk nije djelatno sudjelovao u slavlju mise: svećenik je sve misne dijelove (na latinskom) sam izgovarao, s tim da se veći dio molitava govorio tiho, dok bi običnim danima u tjednu svećenik slavio »tihu misu« gdje je sve dijelove tiho molio. Tako se stvorio jaz između javnog bogoslužja i privatne pobožnosti vjernika.

III. PRIPRAVA I NASTANAK MISALA PAVLA VI.

1. Liturgijska reforma na Drugom vatikanskom saboru

U jeku liturgijskog pokreta papa Pio XII. reformirao je 9. veljače 1951. Vazmeno bdjenje,[30] da bi 16. studenoga 1955. uveo obnovljeno bogoslužje cijeloga Velikog tjedna.[31] Kad je 1958. papa Ivan XXIII. najavio Drugi vatikanski sabor, za mnoge je to u velikoj mjeri značilo i liturgijsku reformu. Međutim, određeni konzervativni krugovi u Rimu – okupljeni oko Kongregacije obreda – pobojali su se da bi ta reforma, po njihovu mišljenju, mogla otići predaleko. Smatrali su da se liturgijska reforma Pija XII. treba dovršiti izvan Sabora, i to na rubricističkom planu, a Sabor bi se trebao općenito baviti temeljnim načelima liturgije. Upravo zbog toga, prije nego što je sabor i počeo zasjedati,[32] Kongregacija obreda je 26. srpnja 1960. objavila *Novi kodeks rubrikâ* (to jest obnovljene *Normae generales*), koji je stupio na snagu 1. siječnja 1961.[33] Već sljedeće godine, 15. siječnja 1962., izdan je i cijeli Misal koji preuzima spomenuti *Novi kodeks rubrikā*.[34] Time se očito htjelo reći da je liturgijska reforma zaokružena i dovršena. Sabor je ipak pošao drugim putem. Liturgijska se reforma nije zadovoljila promjenom rubrika, nego je uvela novi duh.

Liturgijska konstitucija *Sacrosanctum concilium* (= SC) proglašena je 4. prosinca 1963. Bio je to prvi proglašeni dokument Drugoga vatikanskog sabora. Konstitucija donosi načela liturgijske reforme koja su se kasnije imala provesti.[35]

[30] Usp. *Ordo sabbati sancti quando vigilia paschalis instaurata peragitur*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1951. Bilo je to »ad experimentum«.

[31] Obred je stupio je na snagu u Velikom tjednu 1956. Najveća je promjena bila u tome da se Misa večere Gospodnje slavila na Veliki četvrtak navečer, bogoslužje Velikoga petka također navečer, a Vazmeno je bdjenje ponovno postalo noćna služba. Sva su se ova bogoslužja prije toga slavila u prijepodnevnim satima. Usp. *Ordo Hebdomadae sanctae instauratus*, Ratisbonae, 1956; *Obnovljeni obred Svete sedmice. Hrvatski prijevod prema tipičnom vatikanskom izdanju: »Ordo Hebdomadae sanctae instauratus«*, Dubrovnik, 1957.; R. ŠILIĆ (prir.), *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna*, Sarajevo, 1956.; *Obnovljeni obred Svete sedmice*, 1967.

[32] Kao što je poznato, Drugi vatikanski sabor otvoren je 11. listopada 1962.

[33] Novus rubricorum Breviarii ac Missalis Romani codex, u: *AAS* 52(1960.), 593–740.

[34] *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum summorum pontificum cura recognitum*, Rim – Turonum – Pariz, 1962.

[35] Za povijest liturgijske reforme općenito, pa onda i za povijest nastanka važećega Misala, imamo dragocjeno svjedočanstvo iz prve ruke. Annibale Bugnini, koji je bio tajnik različitih liturgijskih tijela, od Komisije za reformu liturgije iz 1948., preko Komisije za pripravu Sabora na polju liturgije i Vijeća za

Ne ulazeći u podrobniju analizu nastanka i sadržaja ove Konstitucije, ovdje ćemo istaknuti samo dva broja. Sabor donosi važno načelo da u bogoslužju nije sve jednako važno. Postoji *Predaja*, koju Crkva treba čuvati neokrnjenom, ali postoje i *predaje*, određeni elementi u liturgiji koji po sebi nisu bitni, pa ih se može mijenjati. Time su otvorena vrata liturgijskoj obnovi i reviziji liturgijskih knjiga:

> »Liturgija se, naime, sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena mogu ili čak moraju mijenjati ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne.« (SC, br. 21).

Osim toga, Sabor naučava da liturgija ne pripada samo hijerarhijskom svećenstvu, na način da puk samo »sluša« i prati liturgiju koju slavi svećenik. Liturgija je, naprotiv, djelo cijele Crkve, s tim da se u samom slavlju razlikuju različite službe:

> »Liturgijski čini nisu privatni čini: oni su slavlje Crkve koja je 'otajstvo jedinstva' – sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose: ali pojedine njegove udove dosežu na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.« (SC, br. 26).

U tome je duhu onda išla cjelokupna liturgijska obnova, koju je imala provoditi nadležna crkvena vlast, tako da ne bi bilo samovolje i improvizacije. U tome smislu, u zaključnom govoru nakon proglašenja SC-a, Pavao VI. rekao je da nitko ne smije na osnovu SC-a sâm uređivati i mijenjati liturgiju kao »službenu molitvu Crkve«, jer je to zadaća samo Svete Stolice: »Plemenitost crkvene molitve srce je njezine harmonije: nitko ju ne smije uznemiravati, nitko vrijeđati.«[36]

2. Liturgijske prilagodbe (1964. – 1968.)

Pavlu VI. bilo je na srcu da se reforma provede u razumnom roku (do pet godina), pa je zbog toga već 13. siječnja 1964. ustanovio *Vijeće za provedbu konstitucije o svetoj liturgiji*, lat. *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra liturgia* (u daljnjem tekstu: *Vijeće*), koje je bilo odgovorno izravno Papi.[37] S naših

provedbu liturgijske konstitucije, pa do Kongregacije za bogoštovlje (1969. – 1975.), napisao je – na osnovu dokumenata – povijest liturgijske reforme. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, Rim, 1983. Djelo je također dostupno u njemačkom, engleskom i francuskom prijevodu: *Die Liturgiereform 1948 – 1975. Zeugnis und Testament*, Herder, Freiburg i. Br. – Basel – Wien, 1988.; *Die Liturgiereform 1948 – 1975. Zeugnis und Testament*, Bamberg 2019.; *The Reform of the Liturgy (1948 -1975)*, Liturgical Press, Mitchigen,1990.; *La réforme de la liturgie (1948 – 1975)*, Pariz, 2015.

[36] A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 49.

[37] U prvi se mah moglo očekivati da će provedba liturgijske obnove biti povjerena Kongregaciji obreda, pod čiju bi ingerenciju taj zadatak i potpadao. Međutim, ta Kongregacija po definiciji nije bila otvo-

je strana član *Vijeća* bio banjolučki biskup Alfred Pichler, a konzultor Dragutin Kniewald.

Prije izlaska novoga misala Papa je htio da određeni plodovi liturgijske reforme što prije budu vidljivi u redovitom bogoslužju. I doista, *Vijeće* je, prema Papinoj želji, brzo djelovalo. Tako je 26. rujna 1964. Kongregacija obreda zajedno s *Vijećem* izdala instrukciju *Inter oecumenici*,[38] kojom se u određenoj mjeri dopušta upotreba narodnog jezika u liturgiji,[39] te određuje da se oltar treba odmaknuti od zida, tako da svećenik bude okrenut prema puku.[40] Instrukcija također odobrava preuređeni Red mise zajedno s novim Općim normama.[41] Sve su ove norme stupile na snagu 7. ožujka 1965. (Prva nedjelja korizme). Iste su godine izdane i prilagodbe u bogoslužju Velikoga tjedna, pri čemu je najznačajnija promjena mogućnost koncelebracije na Misi posvete ulja, te modifikacija sveopće molitve na Veliki petak: za Crkvu, za jedinstvo kršćana, za Židove te za one koji ne vjeruju u Krista.[42] Zanimljivo je da se za svete redove izražava *želja* da posvetne molitve ostanu na latinskom.[43] Vrlo su se brzo pojavili službeni hrvatski prijevodi. Najprije je izišao *Misni priručnik za nedjelje i blagdane* (1965.), u kojem je bio Red mise bez predslovlja i kanona, zatim molitve vjernika, te misne molitve za nedjelje i

rena promjenama jer je ona 1588. i bila osnovana od Siksta V. s nakanom da bdije nad jedinstvom i nepovredivošću liturgije, kako je to bilo određeno Tridentskim saborom. Međutim, s druge strane, kao što će se kasnije vidjeti, svi su materijali koje bi *Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije* priredilo bili davani na ocjenu različitim rimskim kongregacijama, pa tako i Kongregaciji obreda, a zadnju je riječ imao osobno papa Pavao VI. Na taj se način i Kongregacija obreda na pozitivan način uključila u liturgijsku obnovu.

[38] Usp. KONGREGACIJA OBREDA, Instructio ad exsecutionem Constitutionis de Sacra liturgia recte ordinandam »Inter Oecumenici« u: *AAS* 56(1964.), 877–900. Usp. također: R. KACZYNSKI (prir.), *Enchiridion documentarum instaurationis lituricae (1963 – 1973)*, Torino, 1976., br. 199–297, 50–78.

[39] Konkretno, na narodnom se jeziku moglo moliti i pjevati sve dijelove mise (i predslovlje!) osim molitve prikazanja i kanona mise. U ostalim slavljima moglo je biti sve na narodnom jeziku: krštenje, potvrda, pokora, vjenčanje, bolesničko pomazanje, blagoslovine i sprovodi, kako je to oduvijek i bilo u našim obrednicima.

[40] O narodnom jeziku u liturgiji instrukcija *Inter oecumenici* govori u gl. I./XI., a odredba da se oltar odvoji od zida da bi svećenik mogao biti licem okrenut prema puku, stoji u gl. V./I. iste instrukcije.

[41] Usp. *Ordo missae; Ritus servandus in celebratione missae; De defectibus in celebratione Missae occurrentibus*, 1965.

[42] *Variationes in ordinem Hebdomadae sanctae inducende*, 1965. Usp. Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, Sveopća molitva Velikog petka, 229.

[43] Usp. VIJEĆE ZA PROVEDBU KONSTITUCIJE O SVETOM BOGOSLUŽJU, Lingua vernacula in Canon Missae et in Sacris Ordinibus, u: *Notitiae* 3(1967.), 154. Usp. još jednu instrukciju o prijevodu rimskog kanona od 10. kolovoza 1967.: *De interpretatione Canonis Romani*, u: R. KACZYNSKI, *Enchiridion documentarum instaurationis lituricae*, br. 73/983–988, 361–362.

blagdane.[44] Uskoro se (1966.) pojavio i svezak *Predslovlja* s predslovljima na hrvatskom i kanonom na staroslavenskom i latinskom jeziku.[45] Nakon toga, Kongregacija obreda 4. svibnja 1967. izdaje instrukciju *Tres abhinc annos* i proglašava ju dekretom 18. svibnja 1967.[46] Tu je instrukciju papa Pavao VI. prethodno odobrio 13. travnja 1967. i odredio da stupa na snagu 29. lipnja 1967. Tom su instrukcijom pojednostavljene rubrike u Redu mise. Tako je, na primjer, smanjen broj poklecanja i križanja, svećenik je samo jednom govorio »Evo Jaganjca Božjega...« (prije je to bilo dvaput: prije pričesti svećenika i prije pričesti vjernika).[47] Osim toga, svećenik nakon prikazanja (»pretvorbe«) nije više morao držati skupljene palac i kažiprst. Na koncu mise bio je prvo blagoslov, pa onda *Ite, missa est*, dok je prije bilo obratno... Promjena je bilo više, tako da su u dodatku dva stupca: u prvom je stupcu tiskan dotadašnji red mise, a u drugom *Variationes* prema novim odredbama. Ipak, najznačajnija je bila odredba da se sada cijela misa (uključujući i kanon) može slaviti na narodnom jeziku. Prijevod kanona na hrvatski jezik odobren je na plenarnom zasjedanju Biskupskih konferencija 18. lipnja 1968., a potvrđen odlukom Vijeća za provedbu liturgijske konstitucije samo devet dana kasnije, 27. lipnja 1968.[48] Od toga se dana cijela misa (uključujući i kanon!) mogla slaviti na hrvatskom jeziku.[49] Osim toga, dekretom Kongregacije obreda od 23. svibnja

[44] DIJECEZANSKI LITURGIJSKI ODBOR (prir.), *Misni priručnik za nedjelje i blagdane*, Zagreb, 1965. Na drugoj stranici stoji: »Tekstove hrvatskog prijevoda *Ordinis missae* potvrdio je i odobrio, na prijedlog Biskupskih konferencija, *Consilium ad exequendam Constitutionem de sacra Liturgia* u Rimu, dne 16. XII. 1964. Napjeve za Slava, Vjerujem, dijalog prije predslovlja, Očenaš, mir Gospodnji bio vazda s vama, Idite u miru – odobrile su plenarne biskupske konferencije u Zagrebu dne 20. I. 1965.«

[45] DIJECEZANSKI LITURGIJSKI ODBOR (prir.), *Praefationes. Versione croatica. Predslovlja u hrvatskom prijevodu*, Zagreb, 1965. Odobrenje za tisak dao je *Consilium ad exequendam Constitutionem de sacra Liturgia*, br. 3802/65, 27. listopada 1965.

[46] Usp. *Variationes in ordinem missae inducendae ad normam Instructionis S. R. C. diei 4 maii 1967*, u: *Notitiae* 3(1967.), 169–194.; *AAS* 59(1967.), 442–448.; R. KACZYNSKI, *Enchiridion documentarum instaurationis lituricae*, br. 808–837., 296–302.

[47] Točnije rečeno, u starom je Redu mise pričest vjernika bio zapravo obred pričesti bolesnika koji se *ubacivao* u misu, nakon što se svećenik pričesti.

[48] Usp. *Kanon mise. Canon missae. Hrvatski prijevod*, Zagreb, 1968.

[49] Hrvatski prijevodi cijelog Rimskog misala za puk postojali su i ranije. Usp. D. KNIEWALD (prir.), *Rimski misal*, Zagreb, 1922., koji je doživio pet izdanja. Bilo je kasnije i drugih misala za narod: *Sveta misa. Prilog lista »Molite braćo«*, 1(1962.)1, Makarska, 1962.; F. VERAJA (prir.) *Nedjeljni i blagdanski Misal* (za hrvatske vjernike u emigraciji), Rim, 1966.; J. RADIĆ (prir.), *Bogoslužje. Misal i Brevijar za vjernike*, Makarska, 1965.; J. RADIĆ (prir.), *Misal za sve dane u godini*, Makarska, 1967. Međutim, to su bili prijevodi za puk, a ne za liturgijsku uporabu, što znači da se njima nije smio koristiti svećenik koji slavi misu, što zagrebački nadbiskup Franjo Šeper, kao predsjednik Biskupske konferencije, početkom 1967. izrijekom naglašava u uvodnoj riječi spomenutog *Misala za sve dano u godini*. Kao zanimljivost, navedimo i to kako kardinal Šeper u spomenutoj uvodnoj riječi 22. veljače 1967. veli: »Još će sigurno proći više godina dok naši stručnjaci: liturgičari, bogoslovi, jezikoslovci i muzičari zajedničkim radom uzmognu izraditi definitivne prijevode Misala na hrvatski jezik za upo-

1968. odobrene su i tri nove euharistijske molitve (današnja II., III. i IV.), što je stupilo na snagu 15. kolovoza 1968., s time da su se mogle prevoditi na narodne jezike.[50] Naravno, diljem su se svijeta tada objavljivali prijevodi misala na narodne jezike. Spomenimo također da se 1967. pojavilo službeno hrvatsko izdanje Reda Velikoga tjedna.[51]

Veliki zamah daljnjoj liturgijskoj obnovi dalo je osnivanje Kongregacije za bogoštovlje. Naime, Pavao VI. je apostolskom konstitucijom *Sacra Rituum Congragatio* 8. svibnja 1969. Kongregaciju obreda podijelio na dvije: Kongregaciju za bogoštovlje i Kongregaciju za kauze svetaca. Tajnik Kongregacije za bogoštovlje postao je Annibale Bugnini.[52]

3. Nastanak Misala Pavla VI.

Paralelno sa spomenutim prilagodbama postojećeg Misala, od 1964. do 1970. intenzivno se radilo na obnovi cjelokupnog bogoslužja.[53] U tom su se smislu u *Vijeću za provedbu konstitucije o svetoj liturgiji* formirale različite komisije. One su predstavljene Papi 15. ožujka 1964. *Prva* se komisija bavila Kalendarom, *druga* Brevijarom, a *treća* i *četvrta* Misalom, *peta* Pontifikalom, *šesta* Obrednikom, *sedma* Martirologijem, *osma* liturgijskom glazbom, *deveta* Biskupskim ceremonijarom, *deseta* nerimskim obredima, *jedanaesta* Kodeksom liturgijskog prava te *dvanaesta* Papinom kapelom. Misalom su se, dakle, bavile treće i četvrta komisija sa svojim potkomisijama.[54]

trebu na oltaru.« Međutim, već te iste godine, 27. listopada, Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije odobrava hrvatski prijevod. Očito ga je brzina reforme iznenadila ili se to, možda, može gledati u kontekstu ocjene A. Bugninija da je kardinal Šeper bio *notoriamente contrario alla riforma liturgica*, to jest »notorni protivnik liturgijske reforme« (A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 477–478.). Spomenimo i to da je Red mise (dakle, ne cijeli Misal) objavljivan u mnogim molitvenicima prije Drugoga vatikanskog sabora. Evo samo nekoliko: I. ŠARIĆ, J. CELINŠAK (prir.), *Kruh nebeski*, Zagreb, 1921.; D. KNIEWALD (prir.), *Katolička učenica*, Zagreb, 1926.; I. KOKOT (prir.), *Mali misal*, Zagreb, 1940.; J. DOBRILA (prir.) *Oče, budi volja tvoja*, [15]1946.; *Biserje sv. Ante*, Sarajevo, 1957. Kao zanimljivost, navodimo i jedan prijevod na njemački iz naših krajeva: *Katholisches Gebet u Gesangbuch*, Popovac, 1913.

[50] Usp. *Preces eucharisticae et praefationes*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1968.

[51] *Obnovljeni obred Svete sedmice*, Vatikanska tiskara »Polyglotta«, 1967.

[52] Usp. PAVAO VI., Constitutio apostolica »Sacra Rituum Congregatio«, u: *AAS* 61(1969.), 297–305.; *Notitiae* 5(1969.), 129–133.; R. KACZYNSKI, *Enchiridion documentarum instaurationis liturricae*, br. 1761–1773, 552–555.

[53] Ovdje se prvenstveno koristimo svjedočanstvom A. Bugninija prema: A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*.

[54] Evo potkomisija: Ordinarij, Biblijska čitanja u misi, Molitva vjernika, Zavjetne mise, Pjevanje u misi, Generalna struktura mise, Koncelebracija i pričest pod obje prilike, Posebni obredi u liturgijskoj godini, Revizija molitava Zajedničkog slavlja, Molitve i predslovlja, Rubrike Brevijara i Misala.

Prva sjednica komisije za reformu Misala održana je već u travnju 1964. Članovi komisije su, naravno, trebali u djelo provesti načela donesena u SC-u. U svom radu komisija se koristila materijalima koje su saborski oci imali tijekom rasprave i glasovanja.[55] Uzimali su u obzir i intervente i primjedbe pojedinih biskupa tijekom Sabora. Služili su se također radovima liturgijskih komisija Pija XII. te, konačno, djelima vrsnih autora s područja liturgike. Svi ti dokumenti, iako nisu bili službeni, ipak su bili veoma korisni za rad komisije. Komisija je smatrala da se liturgijska reforma ima provoditi poglavito prema načelima koja su sažeta u SC-u, br. 50:

> »Neka se obredi pojednostave, zgodno zadržavajući njihovu bit, neka se ispusti ono što se tijekom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo; neka se opet, koliko bude zgodno i potrebno, prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tijekom nesklonih vremena propalo.«

a) Naglasci reforme

Na samom početku komisija je smatrala da bi trebalo revidirati sljedeće: smanjiti broj križanja, pojednostaviti pristupne molitve na podnožju oltara, obogatiti misna čitanja,[56] providjeti sudjelovanje vjernika u obredima prikazanja, povećati broj predslovlja, moliti kanon naglas, dokinuti ograničenja za pričest vjernika u nekim misama,[57] dokinuti posljednje evanđelje, itd.[58] Nadalje, temeljna misa trebala je biti ona (pjevana) s narodom (a ne više »tiha misa« bez puka). Čitanja treba naviještati s ambona, a nedjeljom bi i blagdanom trebala biti tri čitanja. Bilo je dosta rasprave o Kanonu mise, u kojem ima dosta ponavljanja, umetnutih tijekom povijesti. Osim toga, u njemu se izrijekom ne spominje Duh Sveti, a struktura mu odskače od strukture drevnih euharistijskih molitava. Na koncu je sâm Pavao VI. odredio da se Rimski kanon zadrži, uz neke najnužnije promjene, te da se priprave nove euharistijske molitve.[59] Zanimljivo je da je dosta rasprave bilo o tome treba li misu započeti znakom križa. Iako su povijesno-liturgijski razlozi bili za to da se dokine, Pavao VI. osobno je inzistirao da križanje na početku mise ostane. Kao što vidimo, rad komisija u reformi Reda mise sve je više išao prema danas

[55] Koncilski su oci na saboru za diskusiju i kasnije za glasovanje imali pred očima sâm tekst Konstitucije, a ispod teksta (osim fusnota) bile su i »declarationes«, pojašnjenja i obrazloženja, da bi koncilski oci bolje razumjeli određene tvrdnje same Konstitucije.

[56] Time se izvršuje ono što određuje SC, br. 51: »Da bi se vjernicima pripravio što bogatiji stol riječi Božje, neka se naširoko otvore biblijske riznice, tako da se tijekom utvrđenog broja godina narodu pročita istaknutiji dio Svetog pisma.«

[57] U to se doba na svečanim misama vjernici nisu pričešćivali. U nekim je župama za pričest vjernika bila predviđena samo rana misa, ali ne i »velika misa«, tj. ona »pro populo«.

[58] To je bio proslov Ivanova Evanđelja koji se uvijek čitao na koncu mise.

[59] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 341.

važećem Redu mise... O reformiranim dijelovima govorit ćemo podrobnije kad budemo razlagali pojedine dijelove mise po starom i novom obredu.

b) Metodologija priprave novoga Misala

Različite komisije pri *Vijeću* priređivale su materijale koji su davani na uvid rimskim kongregacijama; one su onda davale svoje primjedbe, koje bi *Vijeće* kasnije ugrađivalo u nove verzije različitih nacrta. Zadnju jer riječ imao Pavao VI., koji je osobno pregledavao sve materijale i svojom dvobojnom crveno-plavom olovkom podvlačio, dopisivao primjedbe, stavljao upitnike... Kao mudar poglavar, Pavao VI. inzistirao je da sve promjene odobre rimske kongregacije. Tako je jednom prigodom rekao Bugniniju da je važno da i Rimska kurija pristane uz reformu, da se ne bi dogodilo da on odredi nešto što bi sljedeći papa mogao dokinuti.[60] Tako su svi materijali koje bi pripravili članovi komisije prošli različite revizije u rimskim kongregacijama: teološku, biblijsku, pravnu, povijesnu, stilističku, glazbenu, pastoralnu, umjetničku te reviziju pod vidom prilagodbi. Nakon što je prikupio sve primjedbe i nakon što je načinjena zadnja verzija na osnovu tih primjedbi, Papa je te materijale dao na ocjenu dvojici teologa koja su uživala njegovo povjerenje. Bili su to Carlo Colombo i Carlo Manziana, biskup Biskupije Crema.[61] Zadnju je riječ opet imao osobno Pavao VI.

c) Novi Misal

Pavao VI. je na konačni nacrt novoga *Reda mise* svojeručno dopisao: »Approbamus in nomine D.ni. Paulus VI, d. 2 m. nov. a. 1968.« Formalno odobrenje objavio je 17. siječnja 1969. kardinal Gut iz Državnog tajništva priloživši vlastoručno pisano Papino odobrenje na talijanskom:

> »Srijeda, 6. studenoga 1968. – 19 – 20.30
>
> Ponovno smo s velečasnim ocem Annibalom Bugninijem pročitali novi Ordo Missae, koji je priredilo Vijeće za provedbu konstitucije o svetoj liturgiji, uređen na osnovu primjedbi koje smo dali mi, Rimska kurija, Kongregacija obreda, sudionici XI. plenarne sjednice samog Vijeća i drugi crkveni ljudi i laici, te nakon što smo pažljivo uzeli u obzir različite predložene preinake, od kojih su mnoge prihvaćene, dali smo u Gospodinu odobrenje za novi Ordo Missae. Paulus PP. VI.«[62]

[60] Evo doslovnog citata: »Alla obiezione che la periferia era sostanzialmente convinta della bontà della riforma, il Papa riprese: 'Non basta: anche la curia deve esserlo, altrimenti, sa come si dice a Roma: un papa bolla e uno sbolla, e non vorrei che chi verrà dopo di me riportasse ogni cosa allo statu quo.'« A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 363., bilj. br. 29.

[61] Usp. *isto*, 371.

[62] *Isto*, 378.

Dana 3. travnja Pavao VI. apostolskom je konstitucijom *Missale Romanum*[63] odobrio novi Rimski misal.[64] Zajedno s ovom konstitucijom izdan je i svezak *Ordo Missae*, koji sadrži Dekret Kongregacije obreda, spomenutu apostolsku konstituciju, Red mise s narodom i bez naroda, predslovlja i četiri euharistijske molitve.[65] Iste se godine u studenom pojavilo i hrvatsko izdanje, što je bilo razumljivo, jer je novi Red mise imao stupiti na snagu Prve nedjelje došašća, 30. studenoga 1969.[66] Pojavilo se privremeno izdanje nedjeljnih čitanja ciklusa B (1969./1970.) od Prve nedjelje došašća do Bogojavljenja,[67] zatim privremeno izdanje svetačkih čitanja[68] te privremeno izdanje bogoslužja Vazmenoga bdjenja.[69] Za čitanja preko tjedna priređeni su svesci s karticama, na kojima su za svaki dan bile tek naznačene kratice biblijskoga teksta (prvog čitanja i evanđelja) koji se imao čitati, a pripjevni je psalam bio u cijelosti otisnut. Tako, primjerice, za utorak vazmene osmine stoji:

> »Dj 2, 36–41: Na pedeseti dan govoraše Petar Židovima: 'Neka sav dom Izraelov sa sigurnošću upozna'.... 41... pridruži Crkvi oko tri tisuće duša. RG.« Zatim se navodi cijeli pripjevni psalam i redak Aleluja, a za evanđelje stoji: »Iv 20, 11–18: U ono vrijeme Marija je ostala.... 18... to rekao. RG.«[70]

To znači da je svećenik prema tim natuknicama u Bibliji morao pronaći i označiti odabrani odlomak, koji se na misi čitao izravno iz Biblije. Neki su revniji svećenici unaprijed pisaćim strojem prepisali propisane odlomke i tako čitali. To je bilo samo te 1970. godine... Prvo izdanje cijelog obnovljenog (latinskog) Misala odobrio je Pavao VI. 11. ožujka 1970., a izdala Kongregacija obreda 26. ožujka 1970., na Veliki četvrtak.[71] Prvo izdanje ovog latinskog izdanja ponovljeno

[63] Bugnini pripominje da je Konstituciju pripravio prof. Jounel, te da ju je revidirala Kongregacija za nauk vjere, a dodatno korigirao mons. Tondini.

[64] Usp. PAVAO VI., Constitutio apostolica »Missale Romanum«, u: *AAS* 61(1969.), 217–222.; R. KACZYNSKI, *Enchiridion documentarum instaurationis lituricae*, 461–464. Konstitucija je, naravno, uvrštena u sva kasnija izdanja Rimskog misala. Usp. *Rimski Misal*, Zagreb, 1980., 9–10.

[65] Usp. *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instaruratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo Missae*, 1969.

[66] *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Red mise. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Svete kongregacije za bogoštovlje*, Zagreb, 1969. Odobrila Biskupska konferencija na zasjedanju u Đakovu dne 28. listopada 1969. Potvrdila Sveta kongregacija za bogoštovlje dne 10. studenoga 1969., pod: Prot. n. 1565/69.

[67] Usp. *Nedjeljna čitanja B od I. nedjelje Došašća do Bogojavljenja*, Zagreb, 1969. U svesku se navodi da će se uskoro pojaviti kompletan svezak nedjeljnih čitanja za cijelu godinu »B« (1970.).

[68] Usp. *Svetačka čitanja (Privremeni izvadak)*, Zagreb 1969.

[69] Usp. *Vazmeno bdjenje (Privremeno izdanje)*, Zagreb, 1970.

[70] Usp. *Svagdašnja čitanja (privremeni izvadak za 1970.)*, Zagreb, 1970.

[71] Usp. *Missale Romanum. Ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. Vi. promulgatum. Editio typica*, 1970.

je 1972., drugo je izdano 1975., a treće, znatnije obogaćeno, 2002. Uskoro su i na hrvatskom izdani i misni obrasci za cijelu godinu,[72] osim za Veliki tjedan, koji je još ranije bio izdan u posebnom svesku.[73] Važeći se hrvatski prijevod temelji na izdanju iz 1975.[74] Iako ovaj Misal donosi cjelokupnu liturgiju Velikoga tjedna, kao što se i čitanja za Veliki tjedan nalaze u redovnom Lekcionaru, ipak je – praktičnosti radi – izdan i zasebni svezak kompletne liturgije Velikoga tjedna.[75]

Zaključimo. Reforma Rimskog misala načinjena je na osnovu SC-a. Drugo, Pavao VI. skrbio se da – uz stručnjake iz cijeloga svijeta – svoje primjedbe daju i sve relevantne strukture, osobito Rimska kurija. Treće, zadivljuje ažurnost i zauzetost svih koji su sudjelovali u reformi.[76] U pet godina obnovljena je cijela liturgija i izdane nove liturgijske knjige. Jednako je tako zadivljujuća ažurnost onih koji su skrbili za hrvatski prijevod novih liturgijskih knjiga. Bilo je to vrijeme velikog entuzijazma u našoj Crkvi.

[72] Usp. *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Misni obrasci. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Svete kongregacije za bogoštovlje*, Zagreb, 1973. Odobrila Biskupska konferencija na zasjedanju u Zagrebu dne 20. travnja 1972. Potvrdio Sveti zbor za bogoštovlje pod Prot. n. 647/72.

[73] *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Sveti tjedan. Pastoralno izdanje*, Zagreb, 1971.

[74] *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Drugo hrvatsko izdanje dopunjeno i popravljeno prema drugom tipskom izdanju, nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i potvrdom Sv. Zbora za bogoštovlje*, Zagreb, 1980.

[75] Usp. *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Veliki tjedan. Drugo dorađeno pastoralno izdanje*, Zagreb, 1990.

[76] Nešto su kasnije objavljena tipska izdanja ovih liturgijskih knjiga: *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli II promulgatum. De benedictionibus*, Editio typica, Typis Polyglottis Vaticanis, 1984. Reimpresio 1985., *Rituale Romanum. De exorcismis et supplicationibus quibusdam*, Editio typica, 1999., editio typica emendata 2004., Typis Vaticanis, 2004., *Martyrologium Romanum ex decreto scrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum*, Editio altera, Typis Vaticanis, 2004.

IV. POSEBNO PITANJE: NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU

Teško da bi danas netko rekao da postoji neki sveti, posebni jezik, koji bi po sebi bio jedini prikladan za uzvišenu liturgiju, za razliku od običnih, profanih jezika. Pa ipak, danas se osjeća određena nostalgija za prijesaborskom liturgijom i samim tim – kako izgleda – i za latinskim jezikom. Valja, međutim, odmah istaknuti da prijesaborska katolička liturgija nije nužno bila na latinskom jeziku.

1. Pretpovijest

Židovsko je bogoslužje u početcima bilo na govornom, to jest hebrejskom jeziku, na kojem je nastala i hebrejska Biblija, to jest Stari zavjet, osim deuterokanonskih knjiga koje su pisane grčkim jezikom. Kad su Židovi nakon babilonskog sužanjstva prihvatili aramejski jezik, neke su svoje obrede, kao npr. vjenčanje, slavili na tome jeziku.[77] Isus je, naravno, govorio aramejski, iako je očito znao i hebrejski, što je vidljivo iz one zgode kad je u nazaretskoj sinagogi čitao i tumačio odlomak iz Knjige Izaije proroka. Ni on ni apostoli nisu se, očito, opterećivali »svetim« hebrejskim jezikom, nego su u Palestini propovijedali na aramejskom. Kad se kršćanstvo počelo širiti među Židovima grčkoga jezika i među poganima, apostoli su propovijedali i – očito – slavili euharistiju na tome jeziku. Tako je i cijeli Novi zavjet pisan grčkim, *koiné* jezikom, kojim se govorilo u velikom dijelu Rimskoga Carstva. Zanimljivo je da je do nas dospjelo Matejevo Evanđelje samo na grčkom jeziku, iako bibličari smatraju da je postojala aramejska jezgra toga Evanđelja. Ni tada, očito, apostoli nisu bili opterećeni »svetim« aramejskim jezikom kojim je govorio Isus. Naviještali su evanđelje i slavili bogoslužje na jeziku koji su njihovi vjernici razumjeli. U tome je smislu ilustrativno ono što Pavao piše Korinćanima, koji su bili očarani onima koji su na molitvenim sastancima govorili nekim tuđim jezicima:

> 1 Kor, 14, 13-19: »Stoga tko govori drugim jezikom, neka se moli da može protumačiti. Jer ako se drugim jezikom molim, moj se duh moli, ali um je moj neplodan. Što dakle? Molit ću se duhom, molit ću se i umom; pjevat ću hvalospjeve duhom, ali pjevat ću ih i umom. Jer ako Boga blagoslivljaš duhom, kako će neupućen reći 'Amen' na tvoju zahvalnicu? Ne zna što govoriš. Ti doduše lijepo zahvaljuješ, ali se drugi ne izgrađuje. Hvala Bogu, ja govorim drugim jezicima većma nego svi vi. Ali draže mi je u Crkvi reći pet

[77] Kao što je poznato, danas su Židovi u Izraelu oživili stari hebrejski jezik, pa je onda razumljivo da je za židovske vjernike hebrejski jezik ostao dominantan, jer je, konačno, židovstvo nacionalna vjera, za razliku od svih ostalih svjetskih religija.

riječi po svojoj pameti, da i druge poučim, negoli deset tisuća riječi drugim jezikom« (usp. cijeli odlomak 1 Kor 14, 1-33).

Međutim, na Zapadu se početkom 4. stoljeća, pogotovo nakon što su kršćani dobili slobodu, javila poteškoća s grčkim jezikom. Naime, u gradovima su mnogi – uz latinski – govorili grčki, ili su ga barem razumjeli.[78] Ostatke grčkog jezika u rimskoj liturgiji nalazimo još u Gelazijevu sakramentaru gdje se ispovijest vjere donosi i na grčkom i na latinskom jeziku.[79] U međuvremenu su se počeli krštavati i ljudi sa sela, pagani (mi bismo danas rekli »pogani«),[80] koji nisu znali grčki, tako da je sve manji broj vjernika govorio grčki.[81] I tako se u Rimu od 300. godine liturgija počela prevoditi na latinski, što je dovršeno oko 380. godine.[82] Papa Damaz dao je zadatak sv. Jeronimu da uredi latinski prijevod Biblije, što je bilo važno za liturgiju.[83] Opet se javlja isto pitanje: Zašto? Papa Damaz je htio da puk razumije liturgiju, da bi u njoj mogao i sudjelovati. Nije mu palo na pamet da kaže da bi grčki jezik trebao imati prednost jer su na tome jeziku apostoli propovijedali i jer je tim jezikom pisan Novi zavjet.

Slično se u to vrijeme događalo i na Istoku. Nastale su liturgije na sirskom, koptskom i inim istočnim jezicima. Osim toga, velika bizantska Crkva nije inzistirala na grčkom jeziku, već je širila svoju liturgiju na slavenskim jezicima. Razlog je isti: da bi ljudi razumjeli navještaj evanđelja i da bi na svome jeziku slavili Boga, baš kao na dan prvih Duhova.

2. Latinski kao liturgijski jezik na Zapadu

I onda se dogodilo nešto što ide izvan spomenutih okvira. Kad je latinski jezik prestao biti govornim jezikom, u liturgiji se zadržao.[84] Međutim, ne samo

[78] To uopće ne mora biti čudno. Na primjer, prije Drugoga svjetskog rata velik dio građana Osijeka razumio je ili govorio tri jezika: hrvatski, njemački i mađarski.

[79] Usp. L. C. MOHLBERG (prir.) *Liber sacramentarum Romanae Aecclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Rim, ³1981., br. 311–312 (= *Gelazijev sakramentar*).

[80] Upozorimo da riječ *poganin* u Novom zavjetu označava nežidova, a danas pak nekrštenu osobu, pripadnika animističkih religija. To je vidljivo i u latinskom. *Populus*, grčki *laos*, označava Božji (izvorno židovski) narod, dok *gentes*, grčki *etnos*, označava nežidove. Međutim, riječ *paganus* (*pagus* = *selo*) izvorno označava jednostavno čovjeka sa sela koji još nije postao kršćaninom. Na hrvatskom nema te razlike pa se, kako za *gentes* tako i za *pagani*, kaže *pogani*.

[81] To se sve više počelo očitovati nakon što je car Konstantin podijelio Rimsko Carstvo na Zapadno i Istočno. Tako je na Istoku prevladao grčki, a na Zapadu sve više latinski.

[82] U Sjevernoj se Africi još puno ranije slavila liturgija samo na latinskom.

[83] Jeronim je preveo Sveto pismo na pučki latinski (a ne na klasični latinski, kojim je, na primjer, pisao Ciceron). Zato je taj prijevod kasnije i nazvan *Vulgata*, od lat. *vulgus*, što znači *narod*. I iz ovoga je vidljiva nakana da biblijska čitanja kao i cijela liturgija bude puku razumljiva.

[84] Isto se dogodilo na Istoku. U bogoslužju su zadržani jezici koji su u međuvremenu zastarjeli, kao, na primjer, staroslavenski.

u liturgiji. Valja imati na umu sljedeće: sva je kultura više od deset stoljeća bila isključivo na latinskom. On je postao jezikom kulture, znanosti i razumijevanja među višim slojevima društva. Jezikoslovci znaju da se narodni standardni jezici javljaju puno kasnije. Naime, narodnim se jezicima govorilo, ali ne i pisalo. Nije postojala pisana gramatika, pravopis, rječnik. U većini europskih država tek se u vremenu prosvjetiteljstva standardiziraju narodni jezici, a u Hrvatskoj, primjerice, tek sredinom 19. stoljeća, s ilirskim pokretom.

Još je jedan razlog. Europski su se narodi veoma brzo pokrstili, ali se poganski mentalitet u znatnoj mjeri zadržao. S jedne strane su bili redovnici i svećenici, koji su bili učeni i koji su govorili »uzvišenim« jezikom, a s druge strane, prosti puk. U isto vrijeme se puk sve više udaljavao od liturgije, koja se klerikalizirala. Klerici su slavili bogoslužje, a narod je mogao samo slušati i promatrati. Tako je ono božansko, ono sveto, ono uzvišeno ostalo izvan domašaja običnoga puka. Konačno, za redovnike se sve donedavno govorilo da pripadaju »savršenijem staležu«. Odvojenost liturgije od puka vidjela se i u uređenju crkvenog prostora: svetište je bilo izdvojeno i odijeljeno od puka. Zato se u srednjem vijeku – kao nadomjestak liturgiji – javljaju pobožnosti (križni put, molitva krunice, molitva Anđeo Gospodnji, procesije, litanije, itd.). Dok je bogoslužje bilo na latinskom, pobožnosti su bile isključivo na narodnom jeziku. Osim toga, bogoslužje su slavili svećenici, a u pobožnostima su bili aktivni vjernici, često i bez prisutnosti svećenika.[85]

3. Narodni jezik u bogoslužju u Hrvatskoj

Spletom povoljnih povijesnih okolnosti u južnim dijelovima Hrvatske bogoslužje je bilo na staroslavenskom jeziku, koji je tada bio i govorni jezik. Kad je staroslavenski prestao biti govorni jezik, puku je ipak bio bliži i razumljiviji od latinskog. Općenito je mišljenje da su začetnici toga bili sveta braća Ćiril i Metod. Evo samo osnovnih povijesnih podataka.[86]

Bibliografija o životu i djelu svete braće Ćirila i Metoda neiscrpna je. Donosimo samo osnovne naznake njihova života i djela.[87] Ćiril se (krsno ime

[85] U tome je smislu nezaboravna Tadijanovićeva pjesma *Moja baka blagoslivlje žita*.

[86] Usp. Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 2013., 168–175.

[87] Usp. J. BRATULIĆ (preveo i protumačio), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Zagreb, 1992. (= *Žitja*); J. L. TANDARIĆ, *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Zagreb, 1993.; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 1988., 26–27.;51–52. (s bibliografijom); M. GRGIĆ, Ćiril i Metod, u: *LILS*, 191.; BENEDIKT XVI., *Kateheza o Ćirilu i Metodu na općoj audijenciji 17. lipnja 2009.*, Dostupno na: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20090617.pdf (10. 12. 2020.).

Konstantin)[88] rodio 826. ili 827. godine u Solunu. Još kao dijete naučio je slavenski jezik (u okolici Soluna bilo je dosta slavenskog življa). Nakon što je stekao visoku naobrazbu dao se zarediti. Izvrsno je vršio profesorsku službu, pa su ga prozvali Filozof. Njegov stariji brat Mihael (rođen oko 815. godine), nakon uspješne svjetovne karijere, oko 850. godine postaje monahom i uzima ime Metod. Uskoro ih car Mihael III. šalje u Moravsku, jer je tamošnji knez Rastislav pisao Papi: »Naši su se ljudi odrekli poganstva i pridržavaju se kršćanskog zakona, ali mi nemamo takva učitelja koji bi nam našim jezikom pravu kršćansku vjeru objasnio, te da bi se u nas ugledale i druge zemlje. Zato nam pošalji, gospodaru, takva biskupa i učitelja jer od vas se širi na sve strane uvijek dobar zakon.«[89] U tu su misiju otišli Ćiril i Metod, prevevši prethodno sve liturgijske knjige na slavenski jezik[90] glagoljskim pismom.[91] Misija je imala izvanredan uspjeh. Franački se kler tome oštro usprotivio, jer su smatrali da Moravska pripada pod njihovu jurisdikciju. Zbog toga su braća godine 867. pošla u Rim da se opravdaju. Na putu su, u Veneciji, u raspravama oštro istupali protiv tzv. »trojezičnog krivovjerja«, tj. onih koji su smatrali da se u liturgiji mogu koristiti samo tri jezika: hebrejski, grčki i latinski. Papa Hadrijan II. shvatio je važnost misije Svete braće i dobrohotno ih primio. »Papa je bez imalo oklijevanja odobrio misiju dvojice braće u Velikoj Moravskoj, prihvativši i odobrivši korištenje slavenskog jezika u liturgiji. Slavenske su knjige položene na oltar crkve Santa Maria di Phatmé (Sveta Marija Velika), a liturgija na slavenskom jeziku slavila se u bazilikama Svetog Petra, Svetog Andrije i Svetog Pavla.«[92] U Rimu se Konstantin teško razbolio, obukao monašku odjeću i uzeo ime Ćiril. Umro je 14. veljače 869. i sahranjen je upravo u bazilici sv. Klementa.

Papa Metoda zaređuje za biskupa i imenuje prvostolnikom srijemskim, u krajevima današnje Ugarske, Srijema i Slavonije. Godine 880. Metod je opet u Rimu, gdje papa Ivan VIII. ponovno odobrava slavensko bogoslužje i naučavanje. On, naime, u pismu *Industriae tuae*, upućenom knezu Svatopluku, hvali glagoljicu i slavenske liturgijske knjige na narodnom jeziku i utvrđuje ulogu i službu sv. Metoda:

> »S pravom odobravamo da hvale – na slavenskom pismu sastavljene od Konstantina filozofa – koje Bogu dugujemo, odzvanjaju na slavenskom jeziku i zapovijedamo da se na istom jeziku propovijedaju pohvale i djela Isusa, Krista, našega Gospodina. Ni na koji se način ne protivi zdravoj vjeri

[88] Običaj je bio da monaško ime – grčki Kyrillos ima isto početno slovo kao i krsno – Konstantin.

[89] *Žitja*, 14, 69. Rastislavov poziv ima, naravno, i političku pozadinu. Franački su vladari preko svojih (latinskih) misionara htjeli imati politički utjecaj u Moravskoj. Zato se knez okreće moćnom Bizantu.

[90] U istočnoj je Crkvi od početka bio običaj da se liturgija slavi na narodnom jeziku.

[91] Općenito se drži da su to pismo iznašla upravo Sveta braća.

[92] BENEDIKT XVI., *Kateheza na općoj audijenciji 17. lipnja 2009*.

i nauku, bilo da se pjevaju mise na istom slavenskom jeziku, bilo da se čitaju evanđelja i božanska čitanja Novoga i Staroga zavjeta, dobro prevedena i protumačena te bilo da se pjevaju psalmi u drugim časovima Časoslova. Jer, onaj koji je stvorio tri glavna jezika: hebrejski, grčki i latinski, stvorio je i sve ostale na svoju hvalu i slavu.«[93]

Metod je umro 6. travnja 885. Njegovi su učenici bili proganjani, čak prodavani u roblje; tako ih je u Veneciji otkupio neki carigradski službenik i omogućio im da djeluju među Južnim Slavenima. Zacijelo je tako glagoljica došla i u Hrvatsku. Svetoj braći i njihovim učenicima dugujemo prijevod cijeloga Svetog pisma, zbirku crkvenih i državnih zakona i neke otačke spise. Benedikt XVI. zaključuje svoju katehezu o Ćirilu i Metodu:

»Doista, Ćiril i Metod predstavljaju klasični primjer onoga za što se danas koristi naziv 'inkulturacija': svaki narod mora ucijepiti u svoju kulturu objavljenu poruku i izraziti njezinu spasenjsku istinu vlastitim jezikom.«

U Katoličkoj je Crkvi ćirilometodska baština nastavila živjeti jedino u Hrvatskoj, gdje je u mnogim crkvama u hrvatskom priobalju i na otocima, sve do Drugoga vatikanskog sabora, postojalo staroslavensko bogoslužje, što tijekom povijesti nije bilo lako očuvati. Nakon što je u vrijeme kneza Trpimira (845. – 864.) osnovana hrvatska biskupija, sa sjedištem u Ninu, na splitskim je saborima 925. i 1060. odlučeno da se splitskom biskupu prizna prvenstvo u Crkvi na području cijele Hrvatske (bila je to politička cijena pripajanja dalmatinskih gradova novonastaloj kraljevini Hrvatskoj).[94] Ipak, staroslavensko se bogoslužje što običajem, što pretpostavljenim dopuštenjem, održalo u kontinuitetu. Tako papa Inocent IV. 29. ožujka 1248. dopušta senjskome biskupu Filipu uporabu liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom na narodnom jeziku:

»Predana nam tvoja molba sadržavala je da je u Slavoniji posebno pismo (jezik), za koje tvrde klerici one zemlje da ga imadu od sv. Jeronima, pa ga rabe kada obavljaju sveto bogoslužje. Da bi ti njima postao istovjetan i da se

[93] Naš prijevod. Za latinski tekst usp. IVAN VIII., Industriae tuae, u: PL 126,904-906; *Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, knjiga 4, Zagreb, 1960., 72–73.; *Magna Moraviae Fontes Historici*, III, Brno, 1969., 197–208. Za cjelovit latinski tekst vidi: J. J. STROSSMAYER, Okružnica, u: *Glasnik biskupije Bosanske i Srijemske* (= BBS) 9(1881.), 25–53.; 42–43. Dio teksta dostupan u Enciklici *Grande munus* Leona XIII., kao i u: F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, I, Zagreb, 1993., 51. Valja spomenuti vrijedno djelo gdje su sabrani dokumenti o povijesti glagoljaštva: L. JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae*, Vegliae (Krk), 1906.

[94] Usp. J. BARIČEVIĆ, A. ZELIĆ, B. DUDA, *Snagom Duha*, Zagreb, 1994., 89–90. Tako 10. zaključak Splitskog sabora (sinode) 925. veli da se ne smije zarediti za bilo koji stupanj svetoga reda onaj tko bi u bogoslužju upotrebljavao isključivo slavenski, osim ako bi bila oskudica svećenika. Na tome »osim« temeljio se kroz dugo vremena opstanak slavenskoga bogoslužja, koje, dakle, nije bilo izrijekom zabranjeno. Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, I, 84–85.

prilagodiš običaju zemlje u kojoj jesi biskupom, zatražio si u nas dopuštenje da obavljaš sveto bogoslužje u tom pismenu. Mi dakle na umu imajući slovo stvari, a ne stvar slovu da je podložna, zatraženu ti ovim listom dozvolu podjeljujemo, i to u onim krajevima gdje vlada gore spomenuti običaj, samo da se smisao (nauka) ne bi povrijedio razlikom u pismu (jeziku). Dano u Lyonu, 29. ožujka 1248. godine.«[95]

Kasnije Benedikt XIV. konstitucijom *Ex pastorali munere*, od 15. kolovoza 1754., potvrđuje staroslavensko bogoslužje i liturgijske knjige pisane glagoljicom.[96] Leon XIII. u poznatoj enciklici *Grande munus* hvali apostolski rad sv. Ćirila i Metoda,[97] a Pio XI. u apostolskom pismu *Quod Sanctum Cyrillum* Svetu braću naziva »sinovima Istoka, bizantske domovine, grčkog podrijetla, po svojoj misiji Rimljanima, po apostolskim plodovima Slavenima«.[98] Papa Ivan Pavao II. apostolskim je pismom *Egregiae virtutis* 31. prosinca 1980. proglasio Ćirila i Metoda suzaštitnicima Europe (uz sv. Benedikta).[99] Zaključno, glagoljica je prisutna u nas uz obalu i po otocima od vremena narodne dinastije pa sve do 19. stoljeća, a staroslavenski jezik hrvatske redakcije u bogoslužju sve do reforme Drugoga vatikanskog sabora.

4. Pitanje narodnog jezika u bogoslužju na Drugom vatikanskom saboru

Na saboru se također raspravljalo o mogućnosti slavljenja mise na narodnom jeziku. Kurijalni su kardinali htjeli da narodni jezik bude samo u »katekumenskoj misi«, tj. u službi riječi u sklopu mise.[100] Štoviše, bili su spremni radije dopustiti narodni jezik u Časoslovu negoli u cijeloj misi, dok su se biskupi pastoralci zalagali za uvođenje narodnoga jezika u cjelokupnom bogoslužju.[101] To su na osobit način promicali biskupi njemačkoga govornog područja, kojima je u njihovom argumentiranju dobro došla glagoljaška tradicija u Hrvatskoj. Splitski

[95] Prijevod prema: S. RITIG, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na hrvatsku. 1. sveska od 863-1248*, Zagreb, 1910., 216–217.

[96] Usp. J. FUĆAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb, 1975., 122–123.

[97] Usp. LEON XIII., *Enciklika Grande munus*, od 30. rujna 1880. Vidi: LEONIS XIII, *Acta*, II, 125–137. Enciklika je objavljena i u *Glasniku biskupije Bosanske i Srijemske* 8(1880.)20, 163–167. Usp. još: *Enciklika Grande munus*, Zagreb, 1985.

[98] PIO XI., Apostolsko pismo »Quod Sanctum Cyrillum«, u: *AAS* 19(1927.), 93–96.

[99] IVAN PAVAO II., Apostolsko je pismo »Egregiae virtutis«, u: *AAS* 73(1981.), 258–262. Zanimljivo je da u kripti bazilike sv. Petra u Rimu postoji kapela posvećena trojici zaštitnika Europe: Benediktu, Ćirilu i Metodu.

[100] Tako kardinal Larrona. Usp. Narodni jezik u misi?, u: *Glas Koncila* 1(1962.)2, 15.

[101] Usp. Vijesti s koncila, u: *Glas Koncila* 1(1962.)6, 21–22. Čak su se i »konzervativni« benediktinci zalagali za narodni jezik. Usp. Koncilske rasprave o liturgiji, u: *Glas Koncila* 1(1962.)5, 7–10.

nadbiskup Franić je 29. listopada 1962. na saboru govorio o tisućljetnoj tradiciji staroslavenskog bogoslužja, što je pobudilo veliku pozornost,[102] kao i sličan istup Dragutina Kniewalda.[103] Rezultat toga je bio da je šibenski biskup Arnerić 12. studenoga 1962. pred koncilskim ocima slavio misu na staroslavenskom jeziku,[104] što je za dobar dio saborskih otaca bila potpuna novina. Liturgijska konstitucija (SC) 1963. govori o potrebi čuvanja latinskog jezika u liturgiji, te tek kao mogućnost navodi da se neki dijelovi slave i na narodnom jeziku.[105] Međutim, već 1967. uveden je narodni jezik u cijelo bogoslužje, pa su se i novi Red mise (1969.) i novi Misal (1970.) odmah prevodili na narodne jezike diljem svijeta. Napomenimo da *Opća uredba Rimskog misala* navodi ovu odluku Tridentskog sabora: »Iako misa sadrži bogatu pouku za vjerni puk, ipak se ocima nije činilo korisnim da se ona nesmetano slavi na narodnome jeziku.«[106] Dakle, Tridentski sabor nije bio protiv narodnog jezika u liturgiji, nego je samo smatrao kako u tome trenutku to neće biti korisno.

Temeljni razlog za uvođenje narodnog jezika vidimo u SC, br. 26:

> »Liturgijski čini nisu privatni čini: oni su slavlje Crkve koja je 'otajstvo jedinstva' – sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose: ali pojedine njegove udove dosežu na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća«.

Ako puk ne razumije što se moli, onda i ne sudjeluje. Osnovni smisao liturgije i jest u tome da svi s razumijevanjem sudjeluju. Tako je to bilo prvih stoljeća dokle god su grčki i latinski bili govorni jezici. Nema, dakle, govora da bi bili »sveti« samo oni jezici koji su bili na Isusovu križu (hebrejski, grčki i latinski) te da bi se samo na njima smjelo slaviti bogoslužje. U početcima se liturgija slavila

[102] Usp. Razgovor sa splitskim biskupom, u: *Glas Koncila* 1(1962.)7, 13–18.

[103] Nakon enciklike Ivana XXIII. *Veterum sapientia* u kojem se snažno naglašava očuvanje latinskog jezika u bogoslužju, naš liturgičar Kniewald, član Liturgijske komisije, pred Pripravnom komisijom upozorava na vjekovnu (od Rima dopuštenu) tradiciju narodnog jezika u bogoslužju u Hrvatskoj. Usp. Korijeni Objave i hrvatske baštine. Nepoznati »incident« hrvatskog teologa izmijenio sudbinu Koncila, u: *Glas Koncila* 12(1973.)12, 6.

[104] Glagoljica u bazilici sv. Petra (Intervju s krčkim biskupom Zazinovićem), u: *Glas Koncila* 1(1962.)8, 12–15. Naravno, misu je slavio biskup Arnerić pred ostalim saborskim ocima, jer u ono vrijeme nije bilo koncelebracije (osim kod prezbiterskog ređenja).

[105] SC, br. 36, § 1: »U latinskim obredima treba – uz obdržavanje povlastica posebnoga prava – sačuvati uporabu latinskoga jezika.« § 2: »Budući pak da u misi, u dijeljenju sakramenata i u drugim dijelovima liturgije može biti za puk nerijetko veoma korisna uporaba narodnoga jezika, valja mu dati šire mjesto, ponajprije u čitanjima i upozorenjima te u nekim molitvama i pjesmama.«

[106] *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004., 11. (= OURM).

isključivo na govornom jeziku: u Palestini na aramejskom, u Rimskom Carstvu na grčkom i kasnije na latinskom, u Hrvatskoj na (puku razumljivom) staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije.[107]

Možemo stoga mirno zaključiti sljedeće: onaj tko se danas zalaže za narodni jezik u bogoslužju zapravo je *konzervativan*, jer se zalaže za praksu prve Crkve. Naprotiv, onaj tko se zauzima za (mrtvi) latinski jezik u bogoslužju bio bi *modernist*, jer je ta praksa došla puno kasnije. Sabor je jasno rekao da vjernici imaju pravo sudjelovati u bogoslužju, kako je to od početaka i bilo, a osnovni je preduvjet za to razumljiv, narodni jezik. Zato je, u redovitim slučajevima, nepotrebno i štetno slaviti misu na puku nerazumljivom jeziku.

5. Suvremeni prijevodi liturgijskih knjiga na narodni jezik

Iako je poslije Drugog vatikanskog sabora bilo ideja da se liturgija *inkulturira*, to jest da svaki narod ili svaka kultura stvori vlastitu liturgiju, odredba je Crkve jasna:

> »Rimski misal, premda u različitosti jezikâ i u određenoj raznolikosti običajâ, mora biti sačuvan za budućnost kao sredstvo i predivan znak cjelovitosti i jedinstva rimskoga obreda.« (OURM, br. 399)

Prema tome, Rimsku liturgiju, pa tako i Rimski misal valja sačuvati uz uvažavanje pojedinih kultura, i običaja. Upravo se tako postupa prigodom prevođenja tipskih izdanja na narodne jezike. S jedne strane, ne ide se u stvaranje novih obreda, ali se s druge strane ne traži kruta vjernost latinskom izričaju. Konačno, na više mjesta same liturgijske knjige daju mogućnost »prema prilikama«, »ako je zgodno«, pri čemu se nudi više inačica. Međutim, i pored toga moguća su određena obogaćenja u određenim prijevodima. Papa Franjo u dokumentu *Magnum principium* iz 2017. daje upravo takvu slobodu.[108] Ovdje valja istaknuti dvoje. *Prvo*, papa Franjo u pismu kardinalu Sarahu, predstojniku Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata jasno određuje značenje izraza *fideliter* (vjerno) u prijevodu liturgijskih knjiga:

[107] Spomenimo kao zanimljivost da papa Benedikt XVI u apostolskoj pobudnici *Sacramentum caritatis*, od 22. veljače 2007., govori da bi u internacionalnim veleslavljima (kad vjernici ne govore istim jezikom) bilo dobro misne molitve uzeti na latinskom, koji je drevni jezik bogoslužja rimske Crkve. Ovdje je, čito, riječ o posebnim slučajevima. Usp. BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis*, Zagreb, 2008.

[108] FRANJO, Litterae apostolicae Motu Proprio datae Magnum Principium, u: *Acta Apostolicae sedis* 109(2017.)10, 967–970.

»*Fideliter* podrazumijeva trostruku vjernost: kao prvo izvornom tekstu, zatim vjernost osobitosti jezika na koji se prevodi te na koncu vjernost podrazumijeva da tekst bude razumljiv onima kojima je namijenjen.«[109]

Drugo, podrazumijeva se da novo izdanje Rimskog misala na određeni jezik može biti obogaćeno i onim tekstovima kojih nema u tipskom izdanju. Tako, na primjer u novom talijanskom prijevodu Rimskog misala iz 2020. nalazimo mnoštvo nadopuna: tristo dvadeset i pet molitava, više obrazaca pozdrava i poziva na pokajanje, petnaest obrazaca pokajničkog čina s »Gospodine, smiluj se«, šesnaest predslovlja, te petnaestak umetaka u euharistijske molitve. Sve ovo, naravno, može biti smjernica u pripravi novog hrvatskog prijevoda Rimskog misala.

[109] FRANJO, Lettera a sua eminenza reverendissima il Signor Card. Robert Sarah, u: *Notitiae. Nova Series* 53(2017.)2(= 594), 26–28.

V. OPĆE ODREDBE MISALA PIJA V.

Za svaku su liturgijsku knjigu veoma važne prethodne napomene. Za važeći Misal to je Opća uredba, a za prethodni Opće odredbe.[110] One redovito govore o smislu i značenju pojedinog liturgijskog slavlja te daju upute o načinu slavlja. Osim toga, prethodne napomene odražavaju također vrijeme i okolnosti nastanka pojedine liturgijske knjige, što je osobito vidljivo usporedimo li prethodni i važeći Misal. Ovdje ćemo predstaviti Opće odredbe Misala iz 1962.,[111] pri čemu ćemo ukazati na promjene i prilagodbe ovoga izdanja u odnosu na prvo izdanje iz 1570.[112]

U odnosu na prvo izdanje iz 1570., Opće su odredbe najviše modificirane u zadnjem izdanju iz 1962., ali je to u osnovi ipak bio tridentski misal. Spomenimo da je u vremenu prvog izdanja ovoga Misala (1570.) znatan dio klera bio neuk, te da su tek tada bili propisani studij i odgoj budućih svećenika. Zbog toga je bilo strogo određeno da se svaki svećenik treba u potpunosti držati Općih odredaba,[113] da bi se izbjegle zloporabe i neredi. Zato je inzistiranje na strogom obdržavnju tih odredaba bilo za ono vrijeme dobro i korisno, iako nama danas neke odredbe mogu zvučati čudno, kao, na primjer, ona da svećenik koji slavi misu mora biti obuven. Očito se to u ono vrijeme nije pretpostavljalo. U izdanju iz 1962. naslov je *Uredbe Brevijara i Rimskog misala*.[114] U prvom dijelu donose se *Opće uredbe*[115] koje vrijede za Misal i Brevijar, a ispušta se drugi dio koji se tiče Brevijara (samo je naveden naslov)[116]. Treći dio su *Opće odredbe Rimskog misala*.[117] Slijedi dio (bez rednog broja) o *liturgijskoj godini*,[118] zatim dio koji govori o *obredu koji treba poštovati u misnom slavlju*[119] i, konačno, o *nedostatcima koji se mogu dogoditi u misnom*

[110] U važećem misalu stoji *Institutio genaralis – Opća uredba*, a u prethodnim misalima *Rubricae generales*, što se može prevesti kao *Opće odredbe*, što ćemo mi u ovome tekstu i činiti.

[111] Usp. *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum. Editio prima iuxta typicam*, Rim – Turonibus – Paris, 1962., 13–68.

[112] Usp. *Missale Romanum. Editio Princeps (1570)*.

[113] Tako na više mjesta stoji da bi svećenik teško griješio ukoliko se u određenim slučajevima ne bi pridržavao navedenih odredaba.

[114] *Rubricae generales Breviarii et Missalis Romani*.

[115] *Pars prima: Rubricae generales*.

[116] *Pars secunda: Rubricae generales Breviarii Romani*.

[117] *Pars tertia: Rubricae generales Missalis Romani*.

[118] *De anno et eius partibus*.

[119] *Ritus sevandus in celebratio missae*.

slavlju.[120] U prvom izdanju Misala iz 1570. struktura je ista, s tom razlikom da je dio o liturgijskoj godini bio sasvim na kraju. Misal k tome donosi molitve *priprave* na misu i molitvu *zahvale* poslije mise. U starim su sakristijama te molitve bilo redovito posebno otisnute i uokvirene te postavljene ispred klecala, da bi ih svećenik mogao moliti. Spomenimo i to da su posebni izvadci iz Misala također bili tiskani, uokvireni i postavljeni na oltar.[121] Na desnoj su strani bile molitve koje su se govorile prilikom ulijevanja vode i vina u kalež te prilikom pranja ruku. Na sredini oltara bile su prikazne molitve i središnji dio kanona, a na lijevoj je strani bilo posljednje evanđelje (Ivanov proslov). Na kraju se u Misalu iz 1962. donosi *red kađenja*, čega nema u prvom izdanju, ali se donosi u svim kasnijim izdanjima.

Evo usporedne tablice *Općih odredaba* Misala iz 1570. i onog iz 1962.

Missale Romanum (1570.)	**Missale Romanum (1962.)**
Rubricae generales Missalis	I. Rubricae generales
	II. Rubricae generales Breviarii Romani
	III. Rubricae generales Missalis Romani
	De anno et eius partibus
	Tabula paschalis antiqua reformata
	Tabula paschalis nova reformata
	Tabella temporaria
	Calendarium
Ritus servandus in celebratione Missarum	Ritus servandus in celebratione Missae
De defectibus in celebratione Missarum	De defectibus in celebratione Missae occurrentibus
Praeparatio ad Missam	Praeparatio ad Missam
Post Missam	Gratiarum actio post Missam
	Ordo incensandi oblata
	Ordo incensandis altaris
Tabula litterarum Dominicalium	
Aureus numerus	
De novilunio	
De anno et eius partibus	
Calendarium	

[120] *De defectibus in celebratio missae occurentibus*.

[121] Misal ih naziva *tabellae secretarum* – pločice (tihih molitava).

1. Opće odredbe

U ovom se dijelu govori o ustrojstvu cijele liturgijske godine i o stupnjevima liturgijskih dana (nedjelje, obični dani, bdjenja, blagdani, osmine, liturgijska vremena). Donose se odredbe o tome koji dani imaju prednost, te koji se blagdani prenose, ako su određene godine zapriječeni. Na koncu ovoga dijela govori se o liturgijskim bojama[122] te o liturgijskom ruhu.

2. Opće odredbe Rimskog misala

Na početku se govori o sudjelovanju puka prema odredbama *Instrukcije o svetoj glazbi* iz 1958.[123] Budući da je misa na latinskom, vjernici – ako su dovoljno poučeni – mogu recitirati odgovore, kao: *Et cum spiritu tuo* (ono što čine ministranti) ili u pjevanim misama pjevati *Kyrie*, *Gloria*, *Credo*, *Sanctus*, *Agnus Dei*... Za recitirane se mise veli da je hvalevrijedno da vjernici pomoću postojećih misala za puk mole zajedno sa svećenikom. Hvalevrijedno je, veli dalje *Instrukcija*, da vjernici meditiraju Kristova otajstva ili mole neke druge molitve, makar se one razlikovale od misnih molitava.[124] U svim prethodnim izdanjima ovoga Misala nije bilo govora o bilo kakvom djelatnom sudjelovanju vjernika. Potom se donose odredbe o načinu uporabe kalendara u liturgiji, zatim o konventualnim misama i o misama nedjeljom i blagdanima. Nakon toga se opširno govori o različitim zavjetnim misama i o misama za pokojne. U izdanju iz 1570. ove su odredbe znatno kraće. Kao i u današnjem Misalu, tumači se cijeli red mise, potom određuje što se govori tiho, a što naglas, zatim se donose odredbe o stajanju, sjedenju i poklecanju te o urešavanju oltara. Ističemo jasnu odredbu da na oltaru smije biti samo ono što se na oltar odnosi.[125] U Misalu iz 1962. nema više odredbe o satu slavljenja mise, koja je u prethodnim misalima bila jasna: »Privatna se misa može slaviti nakon izmoljenog Matutina[126] (današnja služba čitanja) i Jutarnje, najranije sat vremena

[122] Regulativa je slična današnjoj, s tim da danas crna boja nije propisana. Usp. Z. PAŽIN, Liturgijske boje, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 147(2019.)9, 52–53.

[123] Zanimljivo je da te odredbe sâm Misal ne donosi, nego upućuje na *Instrukciju o svetoj glazbi*. Usp. SACRA CONGREGATIO RITUUM, Instructio de musica sacra et sacra liturgia ad mentem litterarum encyclicarum Pii Papae XII (Misicae sacrae disciplina) et (Mediator Dei), u: *AAS* 50 (1958.) 630-663. Dostupno na: http://www.vatican.va/archive/aas/documents/AAS-50-1958-ocr.pdf (4. 11. 2019.). Talijansko izdanje dostupno na: https://win.organieorganisti.it/InstructioDeMusicaSacra.htm (4. 11. 2019.).

[124] Ova zadnja preporuka preuzeta je iz enciklike Pija XII. *Mediator Dei* u: *AAS* 39(1947.), 560–561.

[125] Na oltaru trebaju biti: tri oltarnika, križ u sredini, svijećnjaci sa svijećama, jastučić ili stalak za misal i spomenute pločice tihih molitava. I ništa više! Sa strane, na posebnom stoliću, trebaju biti: posudice s vinom i vodom, rupčić za brisanje ruku i patena za pričest vjernika. Sve jasno i izrijekom određeno!

[126] Odgovara današnjoj službi čitanja.

prije zore do najkasnije jedan sat poslije podne«, što je razumljivo jer je do 1953. euharistijski post trajao od ponoći do pričesti.[127]

3. Liturgijska godina

Na početku se govori o korekciji kalendara za Grgura XIII. 1582. (gregorijanski kalendar).[128] Zanimljiva je odredba o slavlju vjenčanja koja se donosi u svim izdanjima: »Vjenčanje se može slaviti u bilo koje doba godine. Ipak, svečano se vjenčanje i blagoslov zabranjuje od Prve nedjelje došašća do uključivo Božića, te od Čiste srijede do Uskrsa uključivo.« Mjesnim je ordinarijima dopušteno odrediti da se vjenčanja slave i u tome vremenu, ali bez izvanjskog slavlja. Slijedi tumačenje o tome kako se određuje datum Uskrsa. Na koncu se dodaje općí kalendar.

4. Red koji se ima obdržavati u slavljenju mise

Svećeniku se preporuča da prije mise izmoli molitve priprave za misu, kao i molitve zahvale poslije mise, kako je predloženo u Misalu. Slijede podrobne upute o svemu što svećenik treba činiti prije nego što uopće započne služiti misu. Kad uđe u sakristiju, najprije potraži u Misalu dijelove koji se uzimaju toga dana i označi ih vrpcama. Zatim opere ruke uz propisanu molitvu. Nakon toga na kalež stavi purifikatorij, pliticu s čitavom hostijom (obrisavši mrvice, ako ih ima), palu, veo i bursu,[129] u koju stavlja korporal (tjelesnik). Zatim pristupa liturgijskoj odjeći, koja treba biti čista, čitava, lijepa i propisno blagoslovljena.[130] Svećenik treba biti obuven i odjeven u odjeću primjerenu svome staležu, a to je redovito talar (reverenda). Zatim oblači liturgijsko ruho uz propisane molitve za svaki komad odjeće koju odijeva. Osim toga, prije nego što uzme pojedini komad odjeće, poljubi ga na mjestu gdje je križ. Prvo stavlja na se amikt, zatim albu, uz odredbu da »lijevu ruku stavi u lijevi rukav, a desnu u desni« (!). Nakon što stavi pojas, stavlja manipul na lijevu ruku, a zatim štolu tako da je na prsima prekriži i učvrsti pojasom. Na koncu, odjene misnicu. Biskup koji slavi svečanu misu, uz propisane molitve prvo obuva obuću u liturgijskoj boji, zatim odijeva amikt, albu i pojas. Nakon toga stavlja pektoral (križ), pa albu i štolu (koju na prsima ostavi paralelno), zatim tunicelu

[127] Apostolskom konstitucijom *Christus Dominus* od 6. siječnja 1953. Pio XII. odredio je da euharistijski post traje tri sata prije pričesti, tako da se Misa večere Gospodnje i bogoslužje Velikoga petka moglo slaviti u večernjim satima. Vidi: PIO XII., Costituzione apostolica della disciplina da osservare circa il digiuno eucaristico »Christus Dominus« u: *AAS* 45(1953.), 25–32.

[128] Naravno, Misal iz 1570. izdan je prije te korekcije, pa se o njoj u tome misalu i ne govori.

[129] Latinski *bursa* znači »torba«. Svećenici su je redovito zvali *burza*. Nalazimo, međutim, i hrvatski izraz *tok*. Usp. F. BARAC, *Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima Katoličke crkve*, Zagreb, 1908., 59. Nalazimo također izraz *uklopnica*. Usp. J. ŠETKA, *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, 1976., 53.

[130] Odredba koja ni danas nije izgubila na važnosti.

(suđakonsku odjeću) i dalmatiku (đakonsku odjeću). Na koncu stavlja rukavice, misnicu, mitru, prsten i manipul.

Svećenik uzme kalež lijevom rukom dok desnom pridržava bursu. Na glavu stavi biret i uputi se prema oltaru. Treba ići uspravno, pognuta pogleda, a kada dođe pred oltar, poklekne (ako je na njemu Presveto) ili se duboko nakloni, dade biret poslužitelju, dođe do oltara i položi kalež na korporal. Silazi do najdonje stube i započne uvodne obrede. Slijedi podroban opis cijelog reda mise. Na koncu se donose odredbe o tome kako treba postupiti svećenik koji binira ili trinira, a da ne prekrši euharistijski post: kalež se purificira samo na zadnjoj misi.

5. Nedostatci koji se mogu uočiti tijekom misnog slavlja

Misal naglašava kako svećenik treba brižno paziti da ne dođe do propusta i nedostataka. *Mogući nedostatci glede materije*: hostija mora biti od pšeničnog brašna; ne smije biti pljesniva ili pokvarena. Vino treba biti od grožđa, nepokvareno, to jest ono koje nije prešlo u ocat.[131] Donose se podrobne upute što činiti ako svećenik za vrijeme mise primijeti da materija nije dobra (npr. da je zabunom uzeo vino koje je prešlo u ocat ili da je ulio neku drugu tekućinu), pri čemu se postupak razlikuje ovisno o tome je li svećenik to zamijetio prije ili poslije riječi posvete. Nadalje, ukoliko svećenik iz bilo kojih razloga ne bi mogao završiti misu, treba ju nastaviti drugi svećenik od mjesta gdje je prekinuta.[132] *Glede forme*, naglašava se da valja točno izgovoriti riječi posvete. Mogući nedostatak može biti u *manjku nakane*, to jest ako svećenik uopće nema nakanu posvetiti hostiju ili vino (na primjer, ako uopće nije vidio druge hostije koje je zaboravio na oltaru). Zato priručnici moralne teologije govore da svećenik treba imati općenitu nakanu da svaki puta želi posvetiti hostije i vino koje se nalaze na korporalu. Stoga se u pripravi za misu donosi i opća formula nakane... Slijede odredbe o *raspoloženje duše*. Ako bi svećenik slavio misu u smrtnom grijehu ili ako bi to činio svećenik koji bi bio suspendiran ili izopćen, teško bi griješio, ali bi misa bila valjana. Slijede odredbe glede *raspoloženja tijela*. Svećenik koji ne bi postio barem tri sata prije mise (odnosno od ponoći do pričesti, prema odredbama koje su vrijedile do 1953.), ne bi smio slaviti misu, a ako binira ili trinira, mora paziti da ne prekrši post. U prethodnim misalima postojala je odredba i o noćnoj poluciji, koja je po sebi grijeh i zbog toga svećenik ne bi smio slaviti misu, osim ako se to dogodilo nesvojevoljno, iz čisto naravnog razloga.

[131] Usp. Z. PAŽIN, Vino u bogoslužju, u: *Diacovensia* 25(2017.)2, 233–244.

[132] Ove odredbe mogu izgledati sitničavo, ali je svećenik i za takve slučajeve barem imao jasne upute u misalu, što je vrlo praktično.

6. Priprava za misu

Prvo se donosi pet psalama: 84 (*Kako su mili stanovi tvoji*), 85 (*Zavolje opet, Gospodine, zemlju svoju*), 86 (*Prigni uho svoje, Gospodine, i usliši me*), 116 (*Ja vjerujem i kad kažem: »Nesretan sam veoma«*), 130 (*Iz dubine vapijem tebi, Gospodine*). Slijedi sedam kraćih molitava, zatim molitve sv. Ambrozija (za određene dane u tjednu), molitva sv. Tome Akvinskog, molitve Blaženoj Djevici Mariji, svetom Josipu, onome svecu u čiju se čast misa slavi, te formula nakane slavljenja mise. Na koncu se donose molitve koje se mole prigodom oblačenja liturgijske odjeće. Te su molitve redovito bile posebno otisnute i postavljene u sakristiji na mjestu gdje bi se svećenik odijevao.

7. Zahvala poslije mise

Zahvala započinje molitvom triju dječaka (Dn 3, 57-88 i 56). Slijedi Ps 150 (*Hvalite Boga u svetištu njegovu*), potom molitva sv. Tome Akvinskog, zatim *Dušo Kristova*, molitva pred križem, molitva Blaženoj Djevici Mariji, svetom Josipu, svecu u čiju se čast slavila misa, molitva za svet život, molitve sv. Alfonza de' Liguorija za svaki pojedini dan u tjednu.

8. Red kađenja

Misal određuje kako se kâde misni darovi s pripadajućim molitvama, te daje točnu shemu kađenja oltara. Prethodni misali to donose samo za klasičan oltar kojemu se pristupa samo sprijeda, dok Misal iz 1962. donosi shemu klasičnog oltara, ali i onog oltara oko kojega se može obilaziti. Iako nam ovakva preciznost može izgledati pretjeranom i previše rubricističkom, ipak je ona svećenicima davala sigurnost da je to skladno i po propisu.

Zaključak

Opće odredbe Misala iz 1962. kao i onih prethodnih, ne donose ništa o smislu i važnosti slavljenja mise. Daju se podrobne odredbe za svaki dio misnog slavlja. Tu su i jasne odredbe o pripravi za misu, o samom svećeniku te o liturgijskom ruhu, uređenju crkve, o vinu i vodi, o mogućim nedostatcima i kako ih izbjeći. Dane su jasne odredbe o liturgijskoj godini te u vezi s time o izboru misnih obrazaca. To je pravi *Missale plenarium*, to jest liturgijska knjiga u kojoj je sadržano sve što je potrebno za misu: čitanja, antifone, sve molitve, red mise s rubrikama, zatim kalendar te, na koncu, i *Opće odredbe*. Prije misala za euharistijsko su se slavlje upotrebljavale zasebne liturgijske knjige: lekcionar, antifonar i sakramentar. Sada je svećenik imao sve u jednome svesku i k tome jasne upute kako valja slaviti misu, što je bilo važno u onim vremenima kad drugi udžbenici nisu bili lako dostupni i kad kler dobrim djelom nije bio dostatno obrazovan. Današnjem su

čitatelju te prethodne napomene većim dijelom nalik nekom pravnički sročenom spisu. Međutim, valja priznati da je takav pristup uvelike pogodovao da se misa slavila s dubokim dostojanstvom, pri čemu je u samom misnom slavlju bilo očito strahopoštovanje i puka i svećenika. Ako bismo danas s pravom rekli da su se minuciozne odredbe prethodnog Misala veoma kruto shvaćale, valja ipak primijetiti, da su odredbe današnjeg Misala koji puta nejasne i neodređene. Na primjer, u starom je Misalu donesena jasna shema kako valja okaditi oltar, a u važećem Misalu govori se jednostavno da svećenik okadi oltar. Kako? Kojim pokretima? Koliko dugo? Nema uputa. Zaključimo. Koliko god je prethodni Misal nadiđen, dobro je ipak vrednovati i neke njegove postavke jer i u ovom slučaju vrijedi latinska mudrost: *Historia, magistra vitae.*

VI. OPĆA UREDBA RIMSKOG MISALA IZ 2002.

1. Pretpovijest

Iako govorimo o tri izdanja Rimskog misala nakon Drugoga vatikanskog sabora, ipak postoje četiri izdanja *Prethodnih napomena*. O čemu se radi?

Bilo je odlučeno da novi Red mise stupi na snagu 30. studenoga 1969., na Prvu nedjelju došašća. Međutim, budući da cjeloviti novi misal još nije bio pripravljen, dana 6. travnja 1969. izdan je samo *Red mise* (bez misnih obrazaca), zajedno s *Apostolskom konstitucijom* Pavla VI. *Missale Romanum* te *Općom uredbom Rimskog misala*.[133] Prvi hrvatski prijevod Rimskog misala iz 1969. slijedi ovaj Red mise, a godine 1973. tiskan je na hrvatskom poseban svezak misnih obrazaca (prema tipskom izdanju Misala iz 1970.). Ova su se dva sveska u kasnijim izdanjima redovito uvezivala zajedno.[134]

Prvo tipsko izdanje cjelovitog Rimskog misala uslijedilo je na Veliki četvrtak, 26. ožujka 1970.[135] Ovaj misal preuzima Opće uredbe iz 1969. i dodaje im Uvod, zatim Motuproprij Pavla VI., od 14. veljače 1969., kojim se odobrava novi Opći rimski kalendar, te Opća načela o liturgijskoj godini i kalendaru.[136]

Drugo izdanje Misala uslijedilo je pet godina kasnije, 27. ožujka 1975., na Veliki četvrtak.[137] Drugo hrvatsko izdanje – još uvijek važeće – priređeno je na osnovu ovoga izdanja.[138] Opće uredbe ovoga izdanja promijenjene su samo u ono-

[133] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum. Ordo missae*, 1969.

[134] *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red mise.* Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1969.; *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Misni obrasci.* Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1973.

[135] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum*, 1970.

[136] Dakle, u Redu mise iz 1969. nije bilo Uvoda niti Općih načela o liturgijskoj godini, tako da toga nema ni u hrvatskom prijevodu iz 1969.

[137] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum*, 1975.

[138] *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI.* Drugo hrvatsko izdanje dopunjeno je i popravljeno prema drugom tipskom izdanju. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1980. Kasnija hrvatska izdanja identična su ovome, s time da su unesene neke manje dopune,

me dijelu gdje se govorilo o službi subđakona, jer je red subđakonata bio u međuvremenu dokinut. Službe koje su se povjeravale subđakonu, u ovome se izdanju daju akolitu i čitaču.

Treće tipsko izdanje odobreno je 20. travnja 2000., na Veliki četvrtak, ali se sâm Misal pojavio 2002. godine.[139] Opća uredba ovog izdanja značajno je proširena. U nas se pojavio samo prijevod Općih uredaba, ali bez Općih načela o liturgijskoj godini i kalendaru, jer je to identično prethodnom izdanju, koje se nalazi u hrvatskom prijevodu iz 1980.[140]

2. Teološko-liturgijske Opće uredbe Rimskog misala iz 2002.

a) Uvod

Ni godinu dana od prvog izdanja Opće uredbe iz 1969., godine 1970. dodan joj je važan *Uvod*.[141] Uvršten je u novi Misal očito zbog toga što su neki smatrali da novi Misal predstavlja odmak od tradicionalnog nauka Crkve, jer ne naglašava žrtveni značaj mise. U prva dva izdanja ovaj *Uvod* čini zasebnu cjelinu s petnaest brojeva, a u ovom iz 2002. on, zajedničkom numeracijom, čini cjelinu s Općom uredbom. U njemu se ističe da je novi Misal *svjedočanstvo nepromijenjene vjere*, izraz *neprekinute predaje* te da u isto vrijeme izražava potrebu *prilagođavanja* novim prilikama. Time se ističe ono što je određeno na Saboru:

> »Da se sačuva zdrava predaja i ujedno otvori put opravdanom napretku, neka obnavljanju pojedinih dijelova liturgije uvijek prethodi brižljivo teološko, povijesno i pastoralno proučavanje« (SC, br. 23).

Naglašava se, dakle, važno *trostruko načelo* koje valja imati u vidu kad je posrijedi reforma liturgije: svaki obred valja podložiti *teološkom* ispitivanju (koliko je on u skladu s naukom Crkve), zatim valja pogledati *tradiciju* (kako se određeni obred slavio tijekom povijesti), ali u isto vrijeme valja ostaviti prostora i zdravom

primjerice, Leopold Mandić i Marko Križevčanin uvedeni su kao sveci, jer su u međuvremenu kanonizirani. Slično je tako prema nedavnoj odredbi u sve euharistijske molitve uveden spomen sv. Josipa, osim u Rimski kanon gdje je ime svetoga Josipa još ranije bilo umetnuto.

[139] *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, 2002.

[140] *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004.

[141] Za komentare Opće uredbe Rimskog misala iz 2002. usp. M. BARBA, La nuova *Institutio generalis* del *Missale Romanum*, u: *Rivista liturgica* 90(2003.)4, 513–532.; J. NEBEL, Die *Editio typica* des *Missale Romanum*. Eine Untersuchung über die Veränderungen, u: *Ecclesia Orans* 19(2002.)2, 265–314.; M. AUGÉ, Il capitolo IX dell'*Institutio generalis*: tra adattamento e inculturazione, u: *Rivista liturgica* 90(2003.)4., 533–547.

napretku, ukoliko se pritom poštuju ova prva dva načela. U prvom izdanju Rimskog misala htjelo se upravo to naglasiti, kako se ne bi stekao dojam da se liturgijskom obnovom narušava nauk ili drevna tradicija Crkve. Koliko je to važno naglasiti, vidljivo je i danas, kad neki i dalje smatraju prethodni Misal boljim, a neki drugi, štoviše, odbacuju u potpunosti i ovaj Misal i sâm Drugi vatikanski sabor. U izlaganju katoličkog nauka o euharistiji ovaj se Uvod poziva na oba sabora: Tridentski i Drugi vatikanski. Tako se ističe *žrtveni značaj mise*, *Kristova prisutnost* pod euharistijskim prilikama (izrijekom se govori o transupstancijaciji!). Također se naglašava važnost i nezamjenjiva uloga *ministerijalnog svećeništva*, ne zanemarujući pritom i *kraljevsko svećeništvo* svih vjernika.

Uvod dotiče još jedno u to vrijeme osjetljivo pitanje: *narodni jezik* u bogoslužju. Naglašava se da na Tridentskom saboru saborski oci nisu – u tome trenutku – smatrali korisnim uvesti narodni jezik. Dakle, nisu ga apsolutno isključili. Drugi vatikanski sabor je, naprotiv ustvrdio da će »nerijetko biti vrlo korisno za puk upotrijebiti narodni jezik«, što je zbog opće prihvaćenosti u potpunosti i provedeno.

Slično je pitanje *pričesti pod objema prilikama*. Tridentski je sabor u određenom trenutku dopustio pričest pod obje prilike, što se sada načelno dopušta. Osim toga, Drugi je vatikanski sabor u nekim stvarima proveo ono što je propisao Tridentski sabor, a što se nije provodilo. To je odredba da se nedjeljom i blagdanom obvezno drži homilija. Konačno, naglašava se kako se u priređivanju reda mise, kao i molitvenih obrazaca, posegnulo za drevnim molitvenim blagom Crkve sadržanom u starim liturgijskim kodeksima.

b) Važnost i dostojanstvo euharistijskog slavlja

Opća uredba na samom početku naglašava da je misno slavlje središte svekolikog kršćanskog života, u kojem se ponazočava i ostvaruje Kristovo vazmeno otajstvo po kojem smo spašeni. Pritom ističe važnost nedjeljne euharistije. Tu je ključna uloga biskupa, jer on kao apostolski nasljednik ima temeljnu zadaću naviještati evanđelje i slaviti Gospodnja otajstva. Ističemo odredbu poznatu iz prijesaborskih vremena, a koje nema u prethodnim izdanjima, da se svećenicima preporučuje svakodnevno slavljenje mise, pa i bez puka.

c) Ustrojstvo mise

Uredba podrobno govori o različitim sastavnicama mise. Ističe se važnost čitanja i tumačenje Božje riječi, kao i pjevanja. Jasno se govori o molitvama i ostalim dijelovima koji pripadaju svećeniku. Donose se odredbe o kretnjama i držanju tijela, kao i o svetoj šutnji.

d) Pojedini dijelovi mise

Uredba podrobno opisuje sve dijelove mise. U *uvodnim obredima* to su ulazak, pozdrav oltaru, pokajnički čin, *Gospodine, smiluj se*, *Slava Bogu* i zborna molitva. Zanimljivo je da se za zaključak pokajničkog čina (»Smilovao nam se svemogući Bog...«) veli da on »nema učinak sakramenta pokore«. Ovo je umetnuto očito zbog prakse da u zemljama njemačkoga govornog područja veći broj vjernika ne pristupa sakramentu pokore smatrajući da ga na neki način nadomješta upravo pokajnički čin u misi. Slijedi *Bogoslužje riječi*. Jasno se veli da se biblijska čitanja ne smiju zamijeniti nekim drugim tekstovima. Čitanja se *uvijek* naviještaju s ambona. Čitanje redovito čitaju vjernici, a đakon ili svećenik evanđelje. Homilija, propisana za sve nedjelje i svetkovine, veoma se preporučuje i za svagdanje mise. Propovijeda slavitelj, koncelebrant, ponekad đakon, ali nikada laik.[142] Ispovijest vjere može se recitirati ili pjevati. Po sebi, to može biti Nicejsko-carigradsko ili pak Apostolsko vjerovanje. U sveopćoj molitvi potrebno je paziti da se u njoj očituju molbe za potrebe sveopće Crkve. Za *pripravu darova* ističe se da se oni donose na oltar nakon sveopće molitve, a hvalevrijedno je da ih donesu vjernici. Uredba donosi ustroj euharistijske molitve i razlaže smisao svakoga pojedinog dijela. Glede davanja znaka mira u sklopu obreda pričesti, *kaže se da se ostavlja* biskupskim konferencijama da to urede. Poželjno je da se vjernici pričeste hostijama posvećenim na toj istoj misi. Uredba naglašava kako se »valja pobrinuti za to da se i pjevači mogu neometano pričestiti«, čega u prethodnim izdanjima nije bilo. Obavijesti – ako su potrebne – trebaju biti kratke. Na koncu, Misal *predviđa svečane blagoslove* i molitve nad narodom.

e) Dužnosti i službe pri slavljenju mise

Jasno se govori o službama pridržanim svetome redu. Među službama Božjega naroda prvo se spominju postavljeni akoliti i čitači. Ostale službe mogu vršiti i laici (ministranti) kao čitači, psalmisti, zborovođe te izvanredni djelitelji pričesti. Osim ovih, navode se i druge službe: sakristan, tumač bogoslužja, oni koji skupljaju darove, obredničar te »redari«. Pri svemu tome važno je da se među vjernicima zbog službi ne osjeti natjecateljski duh: služba nije na čast, nego na služenje.

f) Različiti oblici misnog slavlja

To je u prvom redu misa s narodom. Prvo se opisuje tijek mise koja se slavi bez đakona, a zatim misno slavlje s đakonom. Gleda ovoga drugog oblika, evo nekih novosti, kojih nije bilo u prethodnim izdanjima: nakon što navijesti evanđelje, đakon donese Evanđelistar biskupu da ga poljubi ili on to sâm učini. Nova je i na-

[142] U crkvama njemačkoga govornog područja ova se odredba nerado prihvaća, a koji puta jednostavno ignorira...

pomena da za vrijeme euharistijske molitve đakon stoji pored svećenika, ali malo iza njega, te obično kleči od epikleze do prikazivanja hostije i kaleža. Na koncu, Uredba daje odredbe o službi čitača i akolita.

Slijede odredbe o koncelebriranoj misi. Ona se *nalaže* u misi ređenja biskupa i prezbitera, u misi blagoslova opata i u misi posvete ulja, a *preporučuje* se u misi Večere Gospodnje, u misama prigodom sabora, sinode ili biskupskih sastanaka, u konventualnim misama i u misama prigodom skupa svećenika. Naravno, »nitko ne smije ni u kojem slučaju pristupiti niti biti pripušten koncelebraciji kad se misa već započne«. One dijelove euharistijske molitve koji se mole zajedno, glavni slavitelj govori glasno, a ostali tišim glasom. Koncelebranti izgovaraju riječi ustanovljenja tako da, »*ako se čini prikladnim*, ispruže desnu ruku prema kruhu i kaležu«. Gesta će biti manje prikladna kod osobito velikog broja suslavitelja. Završnu doksologiju »izgovara sam svećenik glavni slavitelj ili, *ako se čini prikladnim*, svi suslavitelji zajedno s glavnim slaviteljem, ali ne i vjernici«. Na koncu se svi koncelebranti naklone oltaru, a poljubi ga samo glavni slavitelj, zajedno s đakonom.

g) Misa u kojoj sudjeluje samo jedan poslužitelj

Uredba veli: »Neka se misa ne slavi bez poslužitelja ili barem kojeg vjernika ako nije prijeka i opravdana potreba.«

h) Neki opći propisi za sve oblike mise

Počast oltaru i evanđelistaru iskazuje se poljupcem. Određuje se kad svećenik treba pokleknuti, a kad se nakloniti. Slično se donose propisi glede kađenja i čišćenja svetoga posuđa.

Opširnije su odredbe glede pričesti pod objema prilikama koja, *što se tiče znaka*, ima puniji oblik. Međutim, vjernicima valja protumačiti da se i samo pod jednom prilikom prima »sav i cjelovit Krist«. Pričest pod objema prilikama, osim u slučajevima predviđenim u obrednim knjigama (npr. kod vjenčanja ili zavjetovanja), dopušta se svećenicima koji ne mogu sami slaviti misu ni koncelebrirati, đakonu i drugima koji na misnom slavlju vrše neku službu (čitači, izvanredni djelitelji pričesti i ini službenici), zatim članovima zajednice na konventualnoj misi (sjemenišnim pitomcima, redovnicima) te, konačno, onima koji obavljaju duhovne vježbe ili sudjeluju na nekom pastoralnom skupu. Dijecezanski biskup ove odredbe može proširiti. Onim vjernicima koji se žele pričestiti samo pod jednom prilikom, valja to omogućiti.

i) Raspored i ures crkvenoga prostora za slavljenje euharistije

Uzvišena je i teška zadaća onih koji projektiraju, grade i uređuju crkvu i crkveni prostor spojiti ljepotu, funkcionalnost s posebnim osjećajem za sveto i

otajstveno. Zato ures crkve treba težiti više »za plemenitom jednostavnošću, negoli za raskoši«.

Oltar je u isto vrijeme i žrtvenik i stol Gospodnji. On predstavlja središte svekolikog euharistijskog slavlja. Ispod oltara dobro je ugraditi moći svetaca, ukoliko su sigurno vjerodostojne. U novim se crkvama postavlja samo jedan oltar, odvojen od zida, tako da svećenik može biti okrenut licem prema narodu. Svijećnjaci, križ i cvijeće mogu biti na oltaru ili u njegovoj neposrednoj blizini.

Ambon treba biti uočljiv, čvrst i nepomičan, da bude vidljivo da je on jedan od dvaju stolova euharistijskog slavlja.

Sjedište (»sedes«) za svećenika treba biti tako postavljeno da se omogući komunikacija između predsjedatelja i puka. Uredba izričito veli da treba izbjegavati »bilo kakav oblik prijestolja«.

Mjesto za vjernike valja urediti tako da oni lako mogu »očima i duhom« sudjelovati u euharistiji, te da mogu čuti svećenika i čitače. Uredba veli da je »za osudu običaj da se nekim privatnim osobama dodjeljuju posebna mjesta«.

Pjevački zbor treba smjestiti tako da bude vidljivo »da je on dio okupljene zajednice vjernika i da ima osobitu službu«.

Svetohranište treba biti »u nadasve dostojnom, časnom, vidljivom, uređenom i za molitvu prikladnom dijelu crkve«. Treba biti samo jedno, izrađeno od čvrstog i neprozirnog materijala i sigurno zaključano. Ne smije se postaviti na oltar na kojem se slavi euharistija. Uredba određuje da pored svetohraništa »trajno gori posebna svjetiljka na ulje ili od voska«.[143]

Glede *slika*, potvrđuje se drevna uredba: »U skladu s pradavnom predajom Crkve, na svetim se mjestima vjernicima na štovanje izlažu slike Gospodina, Blažene Djevice Marije i svetaca, ali neka se ipak tako rasporede da vjernike mogu voditi otajstvima vjere koja se ondje slave.« Slike se ne bi trebale nepotrebno umnožavati. Iako se izrijekom ne spominju kipovi, latinski izraz *imago* očito se ne odnosi isključivo na (dvodimenzionalne) slike, nego i na reljefe i kipove, kako je u latinskoj Crkvi običaj.

j) Što je potrebno za misno slavlje

Kruh za euharistiju pšenični je i beskvasan. Velika hostija treba biti takva da se može stvarno prelomiti na više dijelova i dati barem nekim vjernicima, tako da se ostvari znak *lomljenja kruha*.

Vino za misu treba biti od roda trsova, bez primjesa. Uredba ne govori da vino nužno mora biti bijelo.

[143] U većini crkava to je najčešće električna žarulja...

Bogoslužno se posuđe izrađuje od plemenite kovine. Potrebno ga je prije uporabe blagosloviti prema propisima. Zanimljiva je odredba koja veli da treba poštovati običaj da se »u sakristiji napravi sakrarij u koji se izlijeva voda od pranja bogoslužnog posuđa i rublja«. Kad se govori o rublju, vjerojatno se misli osobito na rupčić kojim se briše kalež.[144]

Bogoslužno ruho. Alba je ruho zajedničko svim zaređenim i postavljenim službenicima. Vlastito odijelo svećenika predsjedatelja jest misnica, obučena preko albe i štole. Đakonovo odijelo jest dalmatika, koju oblači preko albe i štole.

Od drugih predmeta Uredba navodi liturgijske knjige, oltarni križ, kao i onaj križ koji se nosi u ophodu, svijećnjake, kadionicu, vaze i stalke za cvijeće, »vječno svjetlo«... Za sve te predmete Uredba veli kako je važno da budu čisti, uredni, lijepi i umjetnički skladni.

k) Izbor mise

Na svetkovine je svećenik dužan obdržavati kalendar crkve u kojoj slavi bogoslužje. Svagdanom kroz godinu može se po želji uzeti neobvezatan spomendan, misa od dana ili zavjetna misa.

Čitanja. Nedjeljama i svetkovinama čitaju se tri čitanja. U prijašnjem izdanju bila je predviđena mogućnost da se iz pastoralnih razloga i po sudu Biskupske konferencije mogu uzeti samo dva čitanja (što je u crkvama njemačkoga govornog područja postalo pravilo). Sada se više ne daje takva mogućnost. Na blagdane se čitaju dva čitanja. U slučaju kad Gospodnji blagdan padne nedjeljom (Svijećnica, Preobraženje Gospodinovo i Uzvišenje Svetoga Križa), uzimaju se tri čitanja. Na spomendan svetaca, *obično* se čitaju svagdanja čitanja. Čak kad se za pojedinog sveca donose određena čitanja, ona nisu obvezatna. Dakle, u načelu se daje prednost svagdanjim čitanjima, koja se susljedno čitaju (*lectio continua*). *Molitve* se uzimaju iz mise koja je propisana.

Euharistijske molitve. U dosadašnjoj Uredbi ne govori se o izboru euharistijske molitve. Sadašnja Uredba daje pobliže odredbe. *Prva euharistijska* molitva može se uvijek uzeti, poglavito u dane za koje je predviđen vlastiti *U zajedništvu* i vlastiti *Molimo, Gospodine*, kao u i onim slavljima svetaca čija se imena spominju u ovoj molitvi. *Druga euharistijska* prvenstveno se uzima na svagdane, i to s vlastitim ili nekim drugim predslovljem. *Treća euharistijska* molitva po sebi ima prednost nedjeljom i blagdanima. *Četvrta euharistijska molitva* ima nepromjenjivo predslovlje. Može se uzeti kad u misama nije određeno vlastito predslovlje *i u nedjeljama kroz godinu*.[145]

[144] Vjerojatno se danas sakrarij nalazi u manjem broju crkava...

[145] Zanimljivo je da Opće uredbe uopće ne spominju i druge odobrene euharistijske molitve, kao da im se želi umanjiti važnost.

l) Prigodne mise i mise za pokojne

To su *obredne mise*, povezane sa slavljem sakramenata i sakramentala, mise za razne potrebe, prigodne i zavjetne mise o Gospodnjim otajstvima, ili u čast BDM ili svetaca.

Sprovodna misa može se slaviti svakoga dana osim na zapovijedane svetkovine, na Veliki četvrtak i u vazmenom trodnevlju, te u nedjeljama došašća, korizme i vazmenoga vremena. *Svagdanje mise za pokojne* mogu se slaviti u svagdane kroz godinu i na neobvezatne spomendane.

m) Prilagodbe koje spadaju na biskupe i biskupske konferencije

U posljednjoj se glavi govori o prilagodbama i inkulturaciji. Ovih odredaba nije bilo u prethodnim izdanjima. Uredba je tu veoma oprezna. Neke se odredbe prepuštaju skrbi i sudu *dijecezanskog biskupa*: o koncelebraciji, o posluživanju kod oltara, dijeljenju pričesti pod objema prilikama, te odredbe o gradnji i uređenju crkava.

Biskupske konferencije brinu o pripravi i odobrenju prijevoda misala na narodni jezik. One određuju kretnje i držanje vjernika tijekom mise, oblik pružanja mira, način primanja pričesti, itd.

Ako bi se, pogotovo u narodima gdje je evanđelje naviješteno u novije vrijeme, pokazala potreba daljnjih i dubljih promjena, potrebno je poštovati određenu proceduru. Apostolskoj Stolici treba najprije potanko izložiti određeni prijedlog, da bi se, tek nakon dobivenog dopuštenja, pristupilo izrađivanju pojedinih prilagodbi, koje se onda uvode na određeno pokusno vrijeme. Novine se u liturgiju mogu uvoditi samo ako to traži istinska potreba. Smisao inkulturacije nije u tome da se ide prema stvaranju novih obreda, nego da se uvaže zahtjevi i potrebe određene kulture, prilagođujući Rimski obred. Zaključni 399. broj jasno veli:

> »Stoga Rimski misal, premda u različitosti jezikā i u određenoj raznolikosti običajā, mora biti sačuvan za budućnost kao sredstvo i predivan znak cjelovitosti i jedinstva rimskoga obreda.«

Glede inkulturacije u nas, valja uzeti u obzir da smo mi dio Europe u kojoj je rimska liturgija nastala te nema potrebe za nekim posebnim promjenama i prilagodbama. Poteškoća je u tome što mi ne koristimo dovoljno mogućnosti prilagodbe koju predviđaju liturgijske knjige. S druge strane, iz iskustva nekih zapadnih Crkava, gdje se u prilagodbama znalo otići i u banalnosti, možemo razumjeti određenu rezerviranost ove Uredbe prema nekim prilagodbama i promjenama. Na koncu se donose *Opća načela o liturgijskoj godini* i *Opći rimski kalendar*, čemu posvećujemo posebno poglavlje.

Zaključak

Uvod i *Opća uredba* izražavaju ono »novo i staro« što Crkva poput mudrog domaćina iznosi. Poštujući nauk i drevnu tradiciju, liturgija se sada u nekim elementima vraća na svoje izvore. Tako je ponovno uveden drevni obred poljupca, odnosno znaka mira. K tome se uzimaju u obzir i nove prilike, pa se tako uvodi narodni jezik u bogoslužje, što, opet, nije novina. Naime, u prvih pet stoljeća bogoslužje se slavilo na grčkom i latinskom, koji su tada bili živi jezici. Nove se prilike očituju i u nekim novim službama, pri čemu se jasno razlikuju služba i kompetencije svetoga reda od ostalih službi.

Očito je da su *Opće odredbe* Misala iz 1570. (zadnje izdanje 1962.) i *Opća uredba* iz 2002. nastale u različitim povijesnim prilikama. Nakon Tridentskog sabora bilo je važno da se misa slavi valjano i posvuda jednako, jer se nije pretpostavljalo da bi to kler po svome obrazovanju nužno trebao znati. U važećoj *Općoj uredbi* ne manjka točnih odredaba, ali se ipak daje teološko-liturgijsko značenje i smisao svakoga obreda. Određena preciznost opisa obreda uzrokovana je očito abuzusima da se – opet u crkvama njemačkoga govornog područja – koji puta red mise improvizira ili neke službe preuzimaju službenici na koje to ne spada (tako da npr. laici drže homiliju na misi). Pored svega toga, ipak se ne ide u rubricističke sitnice (npr. točan opis kako treba raširiti ruke i kako treba okaditi oltar). U svakom slučaju, i *Opća uredba* može i treba biti vrlo korisno sredstvo da se svećenik pripravi na slavljenje euharistije, i to tako da razumije smisao i svrhu odredaba i ceremonija.

VII. REFORMA LITURGIJSKOG KALENDARA

Sada ćemo podrobnije izložiti u čemu se sastojala reforma Rimskog kalendara godine 1969.[146] U motupropriju *Mysterii Paschalis*, kojim se odobravaju Opća načela i Opći rimski kalendar,[147] Pavao VI. piše kako je »tijekom stoljeća narastao broj vigilija, blagdana i osmina, postupno su prekrojeni neki dijelovi liturgijske godine, a vjernici su katkad prianjali uz neke posebne pobožnosti, te se činilo da im to odvraća duh od središnjih otajstava božanskoga otkupljenja«.[148] Zato Papa ističe da »slavlje vazmenoga otajstva, kako nas jasno uči II. vatikanski sabor,[149] zauzima središnje mjesto u kršćanskom bogoslužju«, koje se na svoj način slavi tijekom cijele liturgijske godine, osobito nedjeljom. U tome smislu valja ponovno istaknuti značenje nedjelje, što je vidljivo i iz reformi Pija X. i Ivana XXII. Papa posebno ističe reformu Velikoga tjedna za vrijeme Pija XII. Liturgijska godina, naglašava on, prvenstveno treba slaviti otajstva našega otkupljenja koje je ostvario Isus Krist. Međutim, i blagdanima Blažene Djevice Marije i svetaca Crkva navješta i obnavlja Kristovo vazmeno otajstvo (SC, br. 104). U tom je duhu preuređen kalendar, tako da su izostavljena imena nekih manje poznatih svetaca, a uvrštena »imena mučenika onih krajeva u koje je evanđeoska poruka stigla kasnije«.

Opća načela o liturgijskoj godini i kalendaru[150] obuhvaćaju liturgijsku godinu i sâm kalendar te na koncu donose Opći rimski kalendar i Tablicu liturgijskih dana prema redu prednosti. Opća načela na samom početku daju osnovnu postavku:

> »Spasiteljsko djelo Kristovo slavi sveta Crkva u određene dane tijekom godine svetim spomenom. Svakoga tjedna, u dan što ga zove Gospodnjim,

[146] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 2. L'anno liturgico*, Milano, ³2005.; A. J. CHUPUNGCO (prir.), *L'anno liturgico. Anámnesis 6*, Genova, 1988.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*; V. ZAGORAC, *Krist, Posvetitelj vremena*, Zagreb, 1996.; G. MARTIRMORT (prir.), *La Chiesa in preghiera, 4, La liturgia e il tempo*, Brescia, 1984.; A. ADAM, *Slaviti crkvenu godinu*, Sarajevo, 2003.; K.-H. BIERITZ, *Crkvena godina*, Zagreb, 2010.

[147] Apostolsko pismo motuproprij »Slavljenje vazmenog otajstva«, u: *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 42–43.

[148] U prethodnom je Misalu bilo 345 različitih spomena svetaca, a 11 blagdana svetaca imalo je čak i svoju osminu: Stjepan, Ivan apostol, Nevina dječica, Bogojavljenje, Josip (čije je slavlje, osim 19. ožujka, bilo u srijedu 2. tjedna poslije Vazmene osmine), zatim Ivan Krstitelj, Petar i Pavao, Velika Gospa, Mala Gospa, Svi sveti te Bezgrešno začeće BDM.

[149] Usp. SC, br. 102–111.

[150] Usp. Opća načela o liturgijskoj godini i o kalendaru, u: *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 44–49. Opća načela su identična u sva tri tipska izdanja: 1969., 1975. i 2002.

vrši spomen Gospodnjeg uskrsnuća, koje uz to, zajedno s njegovom blaženom mukom, obnavlja jednom godišnje najvećom svetkovinom Vazma. A u krugu jedne godine razvija cjelokupno Kristovo otajstvo te s njime zajedno slavi spomendane svetih.«

Evo kako su ta načela pretočena u samu reformu Općeg rimskog kalendara

1. Dan Gospodnji

Nedjelja je najstariji kršćanski blagdan još od vremena apostola koji su se sabirali lomiti kruh »prvoga dana u tjednu« (Dj 20, 7), a bio je i jedini kršćanski blagdan sve do sredine 2. st. To je dan Gospodinova uskrsnuća kojim je on dovršio djelo otkupljenja, to jest vazmeno otajstvo svoje smrti i uskrsnuća. Zato kršćani ponajprije toga dana slave euharistiju u kojoj se otajstveno među vjernicima ostvaruje Kristovo vazmeno otajstvo. Tijekom povijesti se događalo da su neka druga slavlja često znala zasjeniti nedjelju kao prvotan i najvažniji blagdan.[151] Drugi vatikanski sabor stoga je ponovno istaknuo temeljno značenje nedjelje:

> »Crkva svetkuje vazmeno otajstvo svakog osmog dana, koji se s pravom naziva Danom Gospodnjim ili nedjeljom. To biva prema apostolskoj predaji koja potječe od samog dana Kristova uskrsnuća. Tog su se dana vjernici dužni sastati zajedno, da slušaju Božju riječ i da sudjelujući kod euharistije obave spomen-čin muke, uskrsnuća i proslave Gospodina Isusa te da zahvaljuju Bogu koji ih »uskrsnućem Isusa Krista od mrtvih nanovo rodi za životnu nadu« (1Pt 1,3). Stoga je nedjelja prvotni blagdan koji se ima predlagati i uporno preporučivati vjerničkoj pobožnosti, da bude i dan radosti i počinka od posla. Neka joj se druga slavlja, osim doista najznačajnijih, ne pretpostavljaju, jer je ona temelj i jezgra čitave liturgijske godine«. (SC, br. 106)

Reforma liturgijskog kalendara nakon Drugoga vatikanskog sabora upravo je to imala na umu. Samo »najznačajnija« slavlja danas imaju prednost nad nedjeljom. Svetkovine, kao najviši stupanj slavlja, imaju prednost pred nedjeljama kroz godinu, a to su: Sv. Petar i Pavao, Rođenje Ivana Krstitelja, Uznesenje BDM i Svi sveti. K tome, neke nedjelje imaju posebno značenje: svetkovina Presvetoga Trojstva, svetkovina Krista Kralja te svetkovina Svete obitelji. Osim toga, u božićnom vremenu svetkovina Svete Marije Bogorodice i Bogojavljenje imaju prednost pred nedjeljom. K tome, tri Gospodnja blagdana imaju prednost nad nedjeljama kroz godinu: Svijećnica, Preobraženje Gospodinovo i Uzvišenje Svetoga Križa. Međutim, nedjelje došašća i korizme imaju prednost pred svetkovinama koje se, ako padnu nedjeljom, prebacuju na sljedeći slobodan dan. Tri su moguća slučaja: Bezgrešno začeće BDM, Sv. Josip i Blagovijest. Usto, u vremenu kroz godinu poje-

[151] Tako su, na primjer, mnogi blagdani svetaca bili označeni kao *duplex*, a nedjelje poslije Duhova samo kao *semiduplex*.

dine vlastite svetkovine imaju prednost nad nedjeljom, kao što su svetkovne glavnog zaštitnika crkve ili mjesta. Dakle, koliko god je to moguće, nastoji se sačuvati nedjelja kao prvotni blagdan.

2. Veliki tjedan

Od 7. stoljeća pa sve do pedesetih godina prošlog stoljeća vazmeno bdjenje – koje se po naravi stvari slavilo u noći između Velike subote i Uskrsa – počelo se slaviti sve ranije, tako da je Tridentskim misalom bilo određeno da se slavi na Veliku subotu prijepodne. Taj je Misal nalagao strogi euharistijski post od ponoći pa do pričesti, stoga je bilo određeno da misa može početi najranije sat vremena prije izlaska sunca, a mora se završiti najkasnije u 13 sati. Zbog toga se i Misa večere Gospodnje na Veliki četvrtak slavila prijepodne (nakon nje je slijedila posveta ulja), kao što se i bogoslužje Velikoga petka moralo slaviti prijepodne.[152] Reformu Velikog tjedna proveo je još Pio XII. Najznačajnija je novost da je bogoslužje svetog trodnevlja, konačno, prema drevnoj tradiciji, prebačeno u večernje, odnosno u noćne sate.[153] Pio XII. još je 28. svibnja 1948. imenovao komisiju za liturgijsku reformu, koja je radila u potpunoj tajnosti i koja je, unatoč poslovičnoj sporosti rimskih komisija, bila efikasna.[154] Tako već 9. veljače 1951., na Papin nalog, Kongregacija obreda izdaje dekret kojim se ponovno uvodi vazmeno bdjenje, pri čemu se određuje da slavlje treba početi u zgodan večernji sat na Veliku subotu, tako da euharistijsko slavlje započne oko ponoći. Dekretu su dodane i rubrike za ovo slavlje.[155] Ovaj novi red ponuđen je kao mogućnost – prema razboritom sudu mjesnih ordinarija – na probu i samo za tu godinu.[156] Godine 1952. ta je mogućnost produžena još na četiri godine, da bi konačno 16. studenoga 1955., zajedno s obnovljenim redom cijelog Velikoga tjedna, bio određen za cijelu Crkvu i ušao u uporabu 1956.[157] Cjeloviti hrvatski prijevod pojavio se tek

[152] Zanimljivo je kako se u starim rubrikama otkriva da je to u starini ipak bilo poslijepodnevno ili večernje slavlje. U rubrikama je, naime, stajalo da se bogoslužje Velikoga petka započne *facta nona*, to jest »nakon što se izmoli Deveti čas«, koji se – po naravi stvari – trebao slaviti oko 15 sati. Međutim, svećenik je taj dio časoslova jednostavno izmolio prijepodne, tim prije što se i inače preporučivalo da svećenik u korizmi cijeli časoslov, osim povečerja, izmoli prijepodne.

[153] To je omogućeno 6. siječnja 1953. apostolskom konstitucijom Pija XII. dekretom o Reformi euharistijskog posta i večernjih misa »Christus Dominus« u: *AAS* 65(1953.), 25–32. Naime, dotad je euharistijski post obvezivao sve pričesnike od ponoći pa do pričesti. Zbog toga je bilo određeno da svaka misa mora završiti najkasnije u 13 sati. Ovim dekretom, međutim, euharistijski se post skraćuje na tri sata prije pričesti, tako da su se mogle uvesti večernje mise. Za vazmeno bdjenje ovaj dekret nije bio toliko važan, jer je bilo određeno da euharistijska služba vazmenog bdjenja ima započeti poslije ponoći.

[154] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 21–22.

[155] SACRA CONGREGATIO RITUUM, Decretum de solemni vigilia Paschali instauranda Dominicae Resurrectionis vigiliam (9. veljače 1951.), u: *AAS* 63(1951.), 128–137.

[156] To jest: »facultative pro hoc anno de locorum Ordinariorum prudenti iudicio instauranda, et ad experimentum«.

[157] Usp. *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus*, Regensburg, 1956.

1967.,[158] uoči nove reforme cijeloga Misala koja se zbila 1970. Još prije toga izdavani su hrvatski prijevodi.[159] Značajna je promjena bila i u slavlju Velikog četvrtka i petka. Dotad se Misa večere Gospodnje slavila na Veliki četvrtak prijepodne, nakon čega je slijedio obred posvete ulja. Ovom je reformom Misa večere Gospodnje ponovno postala večernje slavlje, a prijepodne je određeno za Misu posvete ulja. Slično se dogodilo i s bogoslužjem Velikoga petka. Ono se do reforme slavilo prijepodne, a sada se trebalo slaviti na Veliki petak, iza 15 sati. Iako su se djelomično reformirale i neke rubrike i red ovoga slavlja, ipak je najvažnija promjena upravo satnica ovih slavlja, kako je to i danas.[160]

3. Korizma

U početcima je korizma trajala točno četrdeset dana i to od Prve nedjelje korizme pa do Velikoga četvrtka. Uskoro su dodana još četiri dana, počevši od Pepelnice. Iz monaške pobožnosti kasnije su dodane još tri predkorizmene nedjelje: Pedesetnica, Šezdesetnica i Sedamdesetnica. Nadalje, današnja Peta korizmena nedjelja (»Gluha«) u prethodnom se Misalu nazivala *Nedjelja muke – Dominica Passionis*, a Cvjetnica jednostavno Cvjetnica, *Dominica in palmis*. Nakon reforme 1955. Peta se korizmena nedjelja nazivala *Dominica I Passionis*, a Cvjetnica *Dominica II Passionis seu In palmis*.

U važećem se kalendaru dokidaju predkorizmene nedjelje, a Šesta nedjelja korizme ima dvostruki naziv: Cvjetnica – Nedjelja muke, *Dominica in palmis de passione Domini*, kako to stoji u najstarijim izvorima,[161] jer je razumljivo da se Nedjeljom muke naziva Cvjetnica kad se tradicionalno čita (ili pjeva) Muka Gospodnja.[162] Nadalje, u korizmi nema obvezatnih spomendana, nego se oni mogu slavi-

[158] Usp. *Obnovljeni Obred svete sedmice*, 1967.

[159] *Obnovljeni obred Svete sedmice. Hrvatski prijevod prema tipičnom vatikanskom izdanju: »Ordo Hebdomadae sanctae instauratus«*, Dubrovnik, 1957. Usp. također: T. ŠAGI (prir.), *Liturgija uskrsne noći. Hrvatski tekst s kratkim tumačenjem*, Rijeka, 1957.; R. ŠILIĆ (prir.), *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna*, Sarajevo, 1956. Usp. također Z. PAŽIN, Obnova vazmenog bdjenja u *Vjesniku biskupije đakovačke* (1952. – 1958.), u: *Diacovensia* 2(1994.), 328–-333.

[160] U jednoj je pojedinosti rubrika iz 1955. o satu slavlja vazmenoga bdjenja bolja od važeće. Tada je, kako smo spomenuli, bilo određeno da se vazmeno bdjenje ima započeti u zgodan sat, tako da euharistijsko slavlje započne oko ponoći. Time se naglašava dramatika i simbolika prijelaza: Isus je prešao iz smrti u život, Crkva iz žalosti u radost, a to simbolizira novi dan – nedjelja, koja započinje u ponoć. Današnje rubrike određuju samo da vazmeno bdjenje može započeti tek kada se smrači, a treba završiti prije izlaska sunca. U praksi to redovito bude večernje slavlje koje završava prije ponoći. Ako vjernicima, na primjer, nije problem doći na božićnu misu polnoćku, zašto neki vide poteškoću u tome da vazmeno bdjenje započne kasnije?

[161] Prethodni Misal u tome slijedi *Grgurov sakramentar*, br. 286 i 312. Međutim, *Gelazijev sakramentar*, koji slijedi starije izvore, u broju 329 ima naslov: *Dominica in palmas de passione Domini*.

[162] Prije nego što je nastala korizma, u Rimu je, vjerojatno već od 3. st., postojao samo vazmeni post u tjednu prije Uskrsa, tako da se nedjelja prije Uskrsa nazivala *De Passione*, što je onda ostalo i onda kad

ti samo kao »spomendani u povlašteno vrijeme« i to tako da se od spomendana uzima samo zborna, a ostale molitve od dana. Da bi se naglasio pokornički značaj korizme, prebačeni su neki blagdani i spomendani svetaca.[163] Evo nekoliko primjera:

	prethodni Misal	važeći Misal
Sv. Matija	24. veljače	14. svibnja
Sv. Toma Akvinski	7. ožujka	28. siječnja
Sv. Grgur Veliki	12. ožujka	3. rujna
Sv. Benedikt	21. ožujka	11. srpnja
Sv. Leon Veliki	11. travnja	10. studenoga

4. Vazmeno vrijeme

U početcima se Kristovo vazmeno otajstvo slavilo pedeset dana, od nedjelje Uskrsnuća pa do Pedesetnice – Duhova. Uskoro se uvela vazmena osmina – zbog mistagoških kateheza za novokrštenike koje su bile od Uskrsa do Bijele nedjelje. Kako su se neki krštavali i na Duhove, uvedena je duhovska osmina. Razmjerno rano uvedene su pokorničke procesije *Male litanije* (Prosni dani) tri dana prije Uzašašća te *Velike litanije*, 25. travnja. Nadalje, uskoro se počelo shvaćati da uskrsno vrijeme u užem smislu završava na Uzašašće i tada se uklanjala uskrsna svijeća iz svetišta. U važećem Misalu dokinuta je duhovska osmina, te je jasno rečeno da vazmeno vrijeme traje od Uskrsa do Duhova. Nadalje, Velike i Male litanije ostavljene su na odluku biskupskim konferencijama. U nas su obnovljene.[164]

5. Došašće

U prethodnom Misalu kroz cijelo se došašće preko tjedna uzimala isključivo misa od zimskih kvatri.[165] Danas svaki dan došašća ima vlastitu misu, s vlastitim misnim molitvama i čitanjima. Posebno se naglašava zadnji tjedan, to jest dani od

se ustrojila četrdesetodnevna korizma. Tako je još za Leona Velikoga u 5. st. ova nedjelja bila samo *De passione*. Kasnije, vjerojatno još prije 7. st., ovoj je nedjelji, po uzoru na jeruzalemsku liturgiju, dodan spomen Kristova svečanog ulaska u Jeruzalem – Cvjetnica. Usp. Z. PAŽIN, Cvjetnica – Nedjelja muke, u: *Crkva u svijetu* 41(2006.)1, 64–81.; A. NOCENT, La Quaresima, u: A. J. CHUPUNGCO (prir.), *Anámnesis 6*, 150–173., ovdje 152–153.

[163] Iako su ove promjene liturgijski bile posve opravdane, ipak se nešto i izgubilo, jer su neki datumi bili snažno utisnuti u kulturu našega naroda. Tako se, na primjer, govorilo da »sveti Matija led razbija« (21. veljače), a Grgurovo (po starom kalendaru 12. ožujka) i danas je veoma važan datum u Požegi, kad se slavi oslobođenje od Turaka...

[164] Usp. BISKUPSKA KONFERENCIJA JUGOSLAVIJE, *Red euharistijske procesije i bogoslužje kvatri i prosnih dana*, Zagreb, 1985.

[165] Ulazna je antifona bila »Rosite nebesa odozgo«, latinski »Rorate ceoli desuper«. Zato se u njemačkom govornom području zornica zove »Rorate-Messe«.

17. prosinca uključivo do Božića. Tada se ne mogu slaviti kvatre, a spomendani svetaca mogu se slaviti kao spomendani u povlašteno vrijeme, kao što je to i u korizmi. Zbog toga je blagdan sv. Tome Apostola s 21. prosinca prebačen na 3. srpnja.

6. Božićno vrijeme

Božić od davnina ima četiri mise: misu bdjenja, misu polnoćku, misu zornicu i danju misu. Kako u prethodnom Misalu nije bilo večernjih misa, božićna misa bdjenja slavila se na Badnjak ujutro. Danas se na Badnjak ujutro slavi misa došašća (zornica), a na Badnjak navečer božićna misa bdjenja, koja se veoma često naziva »mala polnoćka«, jer na nju najčešće dolaze djeca. Nakon toga, kao i prije, slijedi polnoćka, zornica i danja misa.

U prethodnom Misalu nedjelja poslije Božića bila je »Nedjelja u božićnoj osmini«, a 1. siječnja je bilo Obrezanje Gospodinovo i osmina Božića. U nedjelju prije Bogojavljenja bio je blagdan Imena Isusova, a u nedjelju iza Bogojavljenja Ime Isusovo. Danas je blagdan Svete obitelji u nedjelju poslije Božića, odnosno 30. prosinca, ako je 1. siječnja nedjelja. Nova Godina je, po drevnom rimskom običaju, ponovno svetkovina svete Bogorodice Marije, dok je nedjelja prije Bogojavljenja »Druga po Božiću«. Ponovno je uveden (neobvezatan) spomendan Imena Isusova, i to 3. siječnja.

7. Vrijeme kroz godinu

U prethodnom Misalu nedjelje od Bogojavljenja pa do početka korizme nazivale su se nedjelje poslije Bogojavljenja (npr. 1. poslije Bogojavljenja, itd.), a nakon Duhova nedjelje su se slično brojile sve do došašća. Danas je prva nedjelja poslije Bogojavljenja Krštenje Gospodinovo, koje se računa kao Prva nedjelja kroz godinu. Taj se niz prekida Prve nedjelje korizme, a nakon Duhova, odnosno Presvetog Trojstva, taj se niz nastavlja tako da se namiri broj od 34 nedjelje »kroz godinu«. U prethodnom Misalu svetkovina Krista Kralja slavila se posljednje nedjelje u listopadu, a danas se slavi u nedjelju prije Prve nedjelje došašća, čime se zaključuje vrijeme »kroz godinu«.

8. Svijećnica i Blagovijest

U prethodnom se Misalu Svijećnica (2. veljače)[166] nazivala Očišćenje Blažene Djevice Marije, u spomen na njezino obredno očišćenje, na koje je ona prema židovskom zakonu bila obvezana četrdeset dana poslije poroda.[167] Novi Misal

[166] Da podsjetimo: Svijećnica duguje svoj naziv starcu Šimunu, koji je za Isusa rekao da je »svjetlost na prosvjetljenje narodā« (Lk 2, 32).

[167] Budući da se ovaj blagdan smatrao marijanskim, poznat je i naziv »Svitlo Marinje«, a najčešće su upravo toga dana mnoge Marije i Marini slavili (i slave) svoj imendan.

naglašava Isusovu ulogu: on je toga dana prikazan u Hramu. Naime, dok su svi židovski prvorođenci bili otkupljivani, Isus je bio prikazan kao žrtva za sve. Zato se danas ovaj blagdan naziva Prikazanje Gospodinovo u Hramu. Ovo se ime prvi put pojavljuje u nekim francuskim misalima iz 17. st., a na Istoku je ovaj blagdan poznat kao Susret (misli se na susret Svete obitelji sa starcem Šimunom i proročicom Anom).

U prethodnom se Misalu 25. ožujka slavilo Navještenje Blažene Djevice Marije – Blagovijest.[168] Danas se ova svetkovina naziva Navještenje Gospodinovo – Blagovijest, čime se ističe Isusova uloga u spasenju. U slučaju ova dva blagdana vidljivo je da se novim kalendarom žele naglasiti otajstva Kristova života po kojima smo spašeni, tako da je u ovom slučaju čak i Marijina uloga drugotna.

9. Spomeni svetaca

Osnovno je načelo reforme kalendara bilo to da se pojedini svetac po mogućnosti slavi na dan njegove smrti, što odgovara drevnome *dies natalis*. Htjelo se također pročistiti, obogatiti ali i decentralizirati Rimski kalendar. »Pročistiti« je značilo izbaciti iz kalendara spomendane onih svetaca koji su ili legendarni, ili o njima ne znamo ništa osim imena i napomena da su u nekoj Crkvi bili nekada štovani. Tu, naravno, ima izuzetaka. Tako su ostali u kalendaru spomendani sv. Nikole, sv. Juraja, sv. Cecilije, iako o njima znamo veoma malo.[169] »Obogatiti« je značilo da u kalendar treba uvrstiti neke novije svece, a osobito one iz novokršćanskih zemalja (npr. afrički i japanski mučenici). Tako se došlo do 180 svetaca predloženih za spomendane i blagdane, s time da su mnogi od njih neobvezatni spomendani.[170] »Decentralizirati«, znači ostaviti mjesnim Crkvama da slave one svece koji su na njihovu području važni. Nadalje, dokida se mogućnost da se u istoj misi uzimaju dvije ili više molitava, tako da bi se »pokrilo« više slavlja koja bi pala istoga dana. U prethodnom Misalu najpoznatiji je slučaj da su se na božićnoj misi zornici nakon zborne, darovne i popričesne molitve uzimale i odgovarajuće misne molitve o sv. Anastaziji. Takve mogućnosti danas nema. Prema tome, ako su jednoga dana moguća dva liturgijska slavlja (npr. od dana i od nekoga sveca), onda se može uzeti samo jedan obrazac.

Spomenimo ipak još i ovo. Misal Pija V. imao je oko 200 spomendana svetaca, ali je tome popisu do Drugoga vatikanskog sabora dodano još 145 novih. Kao

[168] *Annuntiatio Beatae Mariae Virginis*. Tako je u romanskim jezicima Anuncijata (Annunziata) žensko ime (misli se na blagdan Gospe »Annuntiatae« – Naviještene«).

[169] Istini za volju, ovo troje svetaca izuzetno je važno. Sv. Nikola i sv. Juraj zbog ekumenskih i kulturoloških razloga, a sv. Ceciliju je ipak valjalo zadržati kao zaštitnicu crkvene glazbe.

[170] Međutim, svakome je svećeniku slobodno slaviti bilo kojega sveca koji je za određeni dan spomenut u Rimskom martirologiju.

da se u naše vrijeme nešto slično događa. Naime, od prvog tipskog izdanja 1970. pa do trećeg tipskog izdanja 2002. uvedeno je još 16 neobvezatnih i jedan obvezatni spomendan. Od 2002. pa do 2020. uvedeno je još šest neobvezatnih i jedan obvezatni spomendan. K tome, od 2002. pa do 2020. uvedeno je šest novih blagdana, od kojih su prije toga četiri bila obvezatna spomendana: Sv. Ćiril i Metod (po Općem kalendaru 14. veljače, a po našem vlastitom 5. srpnja), Sv. Katarina Sijenska, 29. travnja; Sv. Benedikt, 11. srpnja, te Sv. Marija Magdalena, 22. srpnja, a dva su sadašnja blagdana bila neobvezatni spomendani: Sv. Terezija od Križa, 9 kolovoza te Sv. Brigita, 23. kolovoza. Tako su od 1970. do 2020. sveukupno uvedena 24 nova spomendana i pet novih blagdana. Spomenimo i ovu poteškoću. Za čak dvadeset obvezatnih spomendana u Misalu se donosi kao vlastita samo zborna molitva, dok se druge dvije molitve trebaju uzeti iz zajedničkog slavlja. K tome nije lako dokučiti kriterije po kojima su za neke spomendane donesene sve vlastite molitve, a za neke samo zborna. Na primjer, za spomendan Sv. Antuna (»sveca svega svijeta«!), te za apostola Njemačke, Sv. Bonifacija, donosi se samo zborna molitva, a istovremeno za sv. Alojzija sve tri...[171]

Zaključak

Reforma Rimskog kalendara rađena je na zdravim teološkim osnovama. Tijekom godine Crkva želi prvenstveno slaviti vazmeno otajstvo Kristove smrti i uskrsnuća, kao i druga Kristova otajstva kojima smo spašeni. Zato je naglasak stavljen na nedjelju, koja kao Dan Gospodnji na poseban način u euharistiji ostvaruje Kristovo vazmeno otajstvo. Iz istih se razloga ističu tzv. »jaka vremena«, to jest došašće i božićno vrijeme te korizma i vazmeno vrijeme. Zato se, kad je to god bilo moguće, u obnovljenom Rimskom kalendaru prednost daje nedjelji i jakim vremenima koja više nisu opterećena mnogim slavljima svetaca i njihovih osmina, iako zadnjih godina vidimo porast broja novih spomendana i blagdana. U svakom slučaju, liturgijska slavlja Blažene Djevice Marije i drugih svetih također na svoj način slave Kristovo spasiteljsko djelo, koje se ostvarilo u ovim velikanima Crkve. Zaključno možemo reći da i u ovom slučaju Crkva iz svoje riznice iznosi *staro i novo*.

[171] Na njemačkom govornom području to je jednostavno riješeno: u Misalu se za svakoga sveca donose sve molitve (preuzete po potrebi iz zajedničkog slavlja), a u Lekcionaru se za svaki spomendan donose otisnuta sva čitanja (po potrebi preuzeta iz zajedničkog slavlja), što je za čitača i svećenika puno praktičnije.

DRUGI DIO:

Red mise po dijelovima u prethodnom i važećem Misalu

I. UVODNI OBREDI

Od samih početaka euharistija (Gospodnja večera) sastojala se od dva bitna dijela: službe riječi i euharistijske službe (lomljenja kruha). U početcima nije bilo nikakvih uvodnih obreda.[172] Tako u Djelima apostolskim stoji kako je Pavao dugo »govorio« te, »pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio« (Dj 20, 7-12). Slično govori i *Didahé* (početak 2. st.): »U nedjeljni dan Gospodnji saberite se da lomite kruh i da zahvaljujete (slavite euharistiju).«[173] Oko 150. godine Justin svjedoči da je euharistijsko slavlje započinjalo čitanjima: »A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proročke.«[174] Augustin svjedoči da misa započinje biskupovim pozdravom, nakon *čega* slijede čitanja. On opisuje događaj čudesnog ozdravljenja prije mise na Uskrs 426. Puk je u crkvi zbog toga klicao od radosti. Kad je ušao u crkvu, veli Augustin: »Pozdravio sam narod, a oni povikaše još žarče. Pošto ipak zašutješe, pročitani su određeni dijelovi Svetoga pisma.«[175]

Međutim, uskoro se počinju razvijati uvodni obredi, koji su na određeni način zasjenjivali osnovne dijelove mise. Jesu li uvodni obredi nužni? Ne. To je vidljivo i iz važećih odredaba da se, na primjer, pokajnički čin ispušta na Svijećnicu, na Cvjetnicu, na Veliki petak, u Vazmenom bdjenju te kad god se u sklopu mise slavi časoslov, krštenje, vjenčanje, itd. Stoga bi i danas, bez velike štete, svaka misa mogla, kao u starini, započinjati čitanjem Božje riječi, nakon čega bi slijedila sveopća molitva sa zaključnom zbornom molitvom, kako neki liturgičari priželjkuju. Kako god bilo, određeni uvodni obredi zadržani su i u novom Misalu, samo što su u odnosu na stari red mise oni sretnije raspoređeni. Bitna je novina da sada

[172] Za povijesni pregled usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia 1*, 341–500.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3. La messa*, Milano, [3]2005., 198–228.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, u: A. J. CHUPUNGCO (prir.), *Anámnesis, 3/3 La liturgia, eucaristia*, Casale Monferrato, 1983., 189–270., ovdje 199–208.; D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 201–265.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 332–400.; M. KUNZLER, *Liturgija Crkve*, Zagreb, 2020., 251–359.; H. B. MEYER, Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft, 4. Eucharistie, Regensburg, 1989., 305–392.; Z. PAŽIN, *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo, 2018., 92–106.

[173] Prijevod preuzet iz: T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1998., 49.

[174] JUSTIN, *Prva apologija*, br. 65–67, u: *Božanski časoslov*, II, Zagreb, 1984., 510–511.; Vidi još: JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012.; PG 6, 427–431; A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Frieburg, [2]1968., 69–71.

[175] AUGUSTIN, *O državi Božjoj. De civitate Dei*, XXII., 8, 23, III, Zagreb, 1966., 347. Usp. također *Patrologia latina*, ed. Migne 41, 770. (= PL).

uvodne obrede svećenik ne slavi sâm s poslužiteljem, nego zajedno s pukom, i to sa svoga sjedišta, a ne više ispred oltara, okrenut leđima puku, kako je bilo u prethodnom redu mise.

Evo sheme uvodnih obreda prema dosadašnjem i važećem Rimskom misalu.

Misal Pija V.	Misal Pavla VI.
Znak križa	Ophod i ulazna pjesma
Psalam 43	Poljubac oltaru
Pokajnički čin (*Ispovijedam se*)	Znak križa
Poljubac oltaru	Pozdrav
Ulazna pjesma (*Introitus*)	Uvod
Gospodine, smiluj se (*Kyrie*)	Pokajnički čin
Slava	*Gospodine, smiluj se*
Zborna molitva	*Slava*
	Zborna molitva

U prethodnom Misalu vidljivo je da su se određeni dijelovi umetali u red mise, kako je povijesno bilo uvjetovano, a ne na logičan način. Tako je, na primjer, *Introitus* (ulazna pjesma) u početcima, naravno, bila na samom početku, dok bi celebranti ulazili u crkvu, a ovdje slijedi poslije pristupnog psalma i pokajničkog čina. Prikazat ćemo ovdje pojedine dijelove uvodnih obreda počevši od recitiranja Psalma 43, a ostale dijelove komentiramo onim redoslijedom kako je to u važećem Misalu.

1. Psalam 43 (Pristupit ću Božjem žrtveniku)

U prethodnom Misalu bi svećenik, nakon što dođe do oltara, odložio biret, odnio kalež na oltar i postavio ga na korporal, vratio se ispred oltara, te stojeći ispred prve stube započeo misu znakom križa, a nakon toga bi naizmjence s poslužiteljem recitirao Psalam 43 (*Dosudi mi pravo, Bože*), s antifonom *Pristupit ću Božjem žrtveniku*.

Kako je došlo do ovoga? U početcima rimske liturgije, dok bi papa svečano ulazio u crkvu, pjevao bi se psalam za ulaz. Kad bi došao do oltara, papa bi se naklonio oltaru u tihoj molitvi, zatim poljubio oltar i rekao: »Gospodin s vama« te kazao molitvu.[176] Umjesto ove molitve u tišini, u 9. st. uvodi se recitiranje spomenutog Psalma 43, koji bi svećenik recitirao kao osobnu pripravu dok bi išao prema oltaru (što je razumljivo, jer antifona glasi: »Pristupit ću Božjem žrtveniku«). Kasnije, za Inocenta III. (početak 13. st.), taj se psalam počeo moliti ispred prve oltarne stube. Taj je običaj prešao u kasnije misale, a preuzima ga i Misal Pija V. Da je to bio razmjerno noviji običaj, vidljivo je iz toga što se i u to vrijeme recitiranje

[176] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia 1*, 348–349.

toga psalma ispuštalo u misama za pokojne. U važećem redu mise ovoga psalma više nema.

2. Ulazna pjesma (*Introitus*)

Ulazna se pjesma pojavila u Rimu negdje u 6. st., vjerojatno za pape Grgura Velikog (590. – 604.), kako to svjedoči *Ordo Romanus I.*[177] Rimski je običaj (i danas djelomično sačuvan) da papa na određene dane slavi euharistiju u pojedinim rimskim crkvama, tzv. »titulima«.[178] Tom je prigodom on dolazio u ophodu sa svojom pratnjom. Dok bi pristupao oltaru, pjevali bi se psalmi. Uskoro je tu ulogu sve više preuzimala *shola cantorum*, tako da je puk ubrzo bio isključen. U prethodnom Misalu ova pjesma, kojoj bi logično mjesto bilo na samom početku, pjevala se ili govorila nakon molitve ispred oltara i nakon pokajničkog čina. Važeća Uredba Rimskog misala, u brojevima 47 i 48, veli:

»Kad se narod okupi, dok svećenik ulazi s đakonom i poslužiteljima, započne ulazna pjesma. Svrha je te pjesme otvoriti slavlje, potaknuti jedinstvo okupljenih, uvesti ih u otajstvo liturgijskoga vremena ili blagdana i pratiti hod svećenika i poslužiteljâ.

Tu pjesmu pjeva pjevački zbor naizmjence s pukom ili, na sličan način, pjevač naizmjence s pukom, ili pak cijelu pjesmu pjeva puk ili samo zbor. Može se upotrijebiti bilo antifona sa svojim psalmom iz *Graduale romanum* ili iz *Graduale simplex*, bilo neka druga pjesma koja odgovara svetomu činu, naravi dana ili vremena, s time da joj je tekst odobrila konferencija biskupâ. Ako se kod ulaska ne pjeva, tada antifonu iz misala govore vjernici ili neki od njih, ili čitač, ili pak sam svećenik, koji ju može prilagoditi na način uvodne riječi.«

Nažalost, u današnjoj liturgiji ophoda redovito nema, jer je put od sakristije do oltara redovito kratak. Ipak se, što je hvalevrijedno, u svečanijim prigodama upriličuje dulja ulazna procesija. Bilo bi prikladno da se u novim crkvama sakristija sagradi podalje od oltara, tako da svaka misa započinje određenim ophodom. Nadalje, običaj nošenja svijeća i tamjana civilnog je podrijetla. Naime, pred rimskim bi uglednicima u mimohodu u svečanim zgodama išli službenici s gorućim tamjanom i bakljama. Spomenimo da u starini nije bilo svijeća na oltaru, nego bi akoliti u svečanom ophodu donosili svijeće i postavljali ih na dva kraja svetišta, da bi ih svečano nosili do ambona kad se imalo čitati evanđelje, kao što se i danas čini u svečanijim bogoslužjima.

[177] Usp. M. ANDRIEU, *Les ordines Romani du haut moyen âge, 2*, Louvain, 1971., 81–83.

[178] Tako su u prethodnom misalu uz pojedine nedjelje i blagdane bile naznačene i postaje (bazilike) gdje je u starini toga dana papa slavio misu, npr. za Božić je stajalo: *Statio ad Sanctam Mariam*.

U ovoj je Uredbi pomalo problematična odredba da se može pjevati i »neka druga pjesma koja odgovara svetomu činu (...) s time da joj je tekst odobrila konferencija biskupâ«, što u praksi često nije slučaj. S jedne bi strane pjesma trebala biti prikladna i skladno izvedena, a s druge bi strane trebao sav puk sudjelovati, a to je dvoje koji puta teško uskladiti.

3. Poljubac oltaru

U prethodnom redu mise svećenik bi poljubio oltar govoreći molitve u čast onih svetaca čije su moći položene u oltar. Prema tome, bila je to počast tim svecima. U važećem je redu mise očito da oltar predstavlja Krista. Zato svećenik najprije njega pozdravi poljupcem (što je izraz poštovanja).[179] Naime, Krist je onaj koji saziva puk na euharistijsko slavlje. Zato se od ovoga trenutka pa do konca mise počast iskazuje samo oltaru, a ne svetohraništu. Uz poljubac se ne kazuje nikakva molitva. Sama gesta je dovoljna.

4. Znak križa

Prema dosadašnjem redu mise, svećenik se upućuje prema oltaru, odloži biret, postavi kalež na oltar, vrati se do ispod najdonje stube oltara i započne misu znakom križa. Valja reći da je znak križa razmjerno nov. Pojavljuje se tek u 14. st., a ni tada ga narod nije čuo. Nema ga u istočnoj tradiciji. Za vrijeme posljednje liturgijske reforme bilo je govora o tome da se znak križa na početku mise dokine, jer on nema dugu tradiciju. K tomu, ako misa započinje ulaznom pjesmom, onda bi znak križa (koji označava početak nekog bogoslužja) bio određen povratak unazad. Konačno, uzme li se koji trojstveni pozdrav (»Milost Gospodina našega Isusa Krista ljubav Boga i zajedništvo Duha Svetoga sa svima vama!«), onda znak križa predstavlja ponavljanje, jer je trojstveni obrazac već izrečen u pozdravu. No, vjerojatno stoga što znak križa uvijek stoji na početku svih pučkih pobožnosti, Pavao VI. je inzistirao da on bude i na početku mise, pa je tako i ostalo.[180]

5. Pozdrav

Uz spomenuti trojstveni, najčešći je pozdrav »Gospodin s vama!«. Treći pozdrav »Mir vama!« pridržan je biskupu. Pozdrav posvješćuje vjernicima da je Krist onaj koji ih okuplja i oko kojeg se okupljaju.

[179] Važeća *Opća uredba Rimskog misala* u br. 302 određuju da se u oltar mogu (dakle po sebi nužno ne moraju) ugraditi moći (relikvije) sveca, »samo neka se pazi da vjerodostojnost tih relikvija bude zajamčena«.

[180] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 363.

6. Uvod

Iako je već Tridentski sabor smatrao korisnim kratka tumačenja pojedinih dijelova bogoslužja, tek se u važećem redu mise ostvarila ova zamisao. Svećenik, đakon, ali i poslužitelj laik *može* na početku mise *kratko* uvesti vjernike u bogoslužje dana.[181] Dakle, misa se može mirno započeti predviđenim obrascem: »Braćo i sestre, priznajmo svoje grijehe, da možemo dostojno proslaviti sveta otajstva.«[182]

7. Pokajnički čin

Ovaj je dio mise nastao u vrijeme tzv. *tarifne pokore* (7. st.). Radi se o sakramentu pokore (ispovijedi) kad su se pokornicima davale izuzetno teške i dugotrajne pokore. Da bi se pomoglo tim ljudima, uvedene su zamjene: moglo se dati služiti određen broj misa u zamjenu za izvršenje pokore. Bilo je i onih koji su umrli prije nego što bi izvršili pokoru, pa je rodbina za njih davala služiti mise. Tako su u misne obrasce ušle tzv. *apologije*, molitve za pokornike da im se oproste grijesi, a kasnije su to bile molitve i za oproštenje grijeha onih koji su slavili misu. Jedna je od tih apologija upravo molitva *Ispovijedam se*. U prethodnom je redu mise svećenik molio »Ispovijedam se Bogu svemogućemu«[183], a zatim ju je ponavljao poslužitelj. Svećenik bi zaključio: »Smilovao nam se svemogući Bog...«, kao što je to i danas, a u prethodnom redu bi svećenik još dodao »Oproštenje, odrješenje i otkupljenje grijeha naših...« čime se naglašavao apologetski vid ove molitve.[184]

Pokajnički je čin u današnjem redu mise novina, jer se sve do liturgijske reforme nije naglas kazivao, nego je to svećenik tiho za sebe molio, a nakon toga poslužitelj. U današnjem redu mise vjernici se pripravljaju za euharistijsko slavlje priznavajući svoje grijehe i moleći za oproštenje. Tri su mogućnosti ove molitve. Uz klasičnu *Ispovijedam se*, drugi je oblik kratak: *Smiluj nam se, Gospodine, jer smo sagriješili tebi...* Konačno, mogu se kazivati različiti obrasci koji se zaključuju s *Gospodine, smiluj se*. Misal veli da svećenik, đakon i drugi podesan službitelj mogu kazati slične zazive s *Gospodine, smiluj se*. Međutim, obnovljena liturgija, kao što

[181] Opća uredba, dakle, veli: »Vrlo kratko uvesti vjernike u misu dana.« Ono što je dulje od pet minuta nije vrlo kratko. Nadalje, pozdravljanje uzvanika nije uvođenje u misu dana...

[182] Prisjetimo se. Upravo je tim jednostavnim riječima na latinskom jeziku kardinal Ratzinger započeo sprovodnu misu Ivana Pavla II. Bez pozdravljanja velikog broja nazočnih uglednika.

[183] U starom se Misalu u ovoj molitvi spominje više svetaca: »(...) Blaženoj Djevici Mariji, Blaženom Mihaelu Arkanđelu, blaženom Ivanu Krstitelju, svetim apostolima Petru i Pavlu (...)«.

[184] Evo još apologija u današnjem redu mise: tiha molitva poslije evanđelja: »Riječima svetog evanđelja izbrisali se naši grijesi«; tiha molitva za vrijeme pranja ruku: »Operi me, Gospodine, od mojih bezakonja i od grijeha me mojih očisti«; dio Rimskog kanona, praćen udaranjem u prsa: »I nama, svojim grešnim slugama koji se uzdamo u tvoje veliko milosrđe podari neko mjesto (...)«; tiha svećenikova molitva prije pričesti: »Gospodine Isuse Kriste, (...) izbavi me ovim presvetim Tijelom i Krvlju svojom od svih mojih opačina (...)« te druga prije pričesti: »Gospodine Isuse Kriste, neka mi blagovanje tvoga Tijela i Krvi ne bude na sud i osudu (...)«.

je već rečeno, ne želi suviše naglašavati pokajnički vid ovoga dijela mise, što je vidljivo iz odredbe da se on ispušta kad je u misu uključeno drugo slavlje (krštenje, vjenčanje, časoslov), te na Svijećnicu, Cvjetnicu, Veliki petak, itd. Umjesto svih ovih obrazaca predviđen je također (osobito nedjeljom) blagoslov vode i škropljenje naroda.

8. Gospodine, smiluj se (*Kyrie*)

Kyrie, eleison bio je poganski usklik bogu ili caru. Bio je to više izraz poštovanja i klicanja, bez pokorničkog značenja. Vrlo je vjerojatno da je to zapravo bio odgovor na molitvu vjernika prema ovomu ustrojstvu: nakon čitanja slijedila bi propovijed i onda molitva vjernika, a odgovor na te molitve bio bi upravo *Kyrie, eleison*. Po sebi je ovaj usklik značio davanje slave Bogu, a u sadašnjoj liturgiji po prvi puta on dobiva pokornički značaj. U prethodnoj se liturgiji tri puta govorilo *Kyrie eleison*, tri puta *Christe eleison* i opet tri puta *Kyrie eleison*, dok se to danas čini po dva puta.[185]

9. Slava Bogu na visini

Ovo je jedan od najstarijih nebiblijskih himana, poznat i na Zapadu i na Istoku. Prvi se put jedan njegov dio susreće u spisu *Constitutiones apostolorum* (oko 380.), a njegov se današnji oblik obično uzima iz spisa *Codex Alexandrinus* (6. st.).[186] Na Istoku se ovaj himan osobito rado pjevao u Službi časova. Kad je početkom 6. st. ušao u misu, u početcima se uzimao samo za Božić, kasnije i za Uskrs, a zatim za sve veće blagdane. Intoniranje ovoga himna u početcima je bilo pridržano samo biskupu.[187]

Danas se ovaj himan pjeva na sve nedjelje, blagdane i svetkovine (osim nedjelja došašća i korizme). Upitno je ima li smisla recitirati ovaj himan samo zato što tako stoji u rubrikama. Možda bi ga trebalo rjeđe uzimati, a u svakom bi ga slučaju trebalo pjevati. Izgleda uputnije da se pjeva neka prikladna pjesma, nego da se *Slava* onako »suho« recitira...

10. Zborna molitva

Sredinom 2. st. Justin svjedoči da je prva molitva koju zajednica upućuje Bogu bila molitva nakon službe riječi. Po svoj je prilici zborna molitva bila zaključna molitva molitve vjernika. Nakon što bi poslušali Božju riječ i čuli njezino tumačenje vjernici bi ustajali i govorili molitve, a predsjedatelj bi te njihove mo-

[185] Ako je ovaj litanijski zaziv glazbeno skladan prema drevnom trostrukom *Kyrie* i *Christe*, onda se i danas, naravno, tako može pjevati.

[186] Usp. E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, Rim, 1979., 373.

[187] Usp. D. KNIEWALD, *Liturgika*, 232–233.

litve »sabrao« u jednu molitvu koja se onda i nazivala *collecta* – zborna molitva. U prethodnom Misalu, kao što je to i danas, zborna molitva dolazi neposredno prije čitanja. Spomenimo da je u prethodnom Misalu postojala mogućnost moliti i više zbornih molitava kad bi se određena slavlja preklapala istoga dana. Tako je, na primjer, na božićnoj misi zornici jedna zborna bila o Božiću, a druga o svetoj Anastaziji.

Opća uredba u broju 54 daje sljedeće tumačenje zborne molitve:

> »Nakon toga svećenik pozove narod na molitvu. Svi zajedno sa svećenikom šute neko vrijeme da bi postali svjesni kako se nalaze pred Bogom i da bi u sebi mogli izreći svoje molitve. Tada svećenik izmoli molitvu koja se običava zvati 'zborna' i kojom se izražava narav slavlja. Prema drevnoj predaji Crkve, zborna se molitva obično upućuje Bogu Ocu po Kristu u Duhu Svetom, a zaključuje se trojstvenim završetkom (...).«

Smisao je dakle ovaj: narod u tišini kaže Bogu svoje molitve (važno je ostaviti prostora za to!), a svećenik onda sve te molitve »sabere« u jednu zbornu molitvu koju onda narod poklikom *Amen* čini svojom.

a) Obnova misnih molitava u Misalu Pavla VI.

Novi je Misal znatno obnovio misne molitve. U prethodnom su tjedne molitve (osim spomendana svetaca, kvatri i zavjetnih misa) bile još samo u korizmi i u vazmenom tjednu, dok novi donosi tjedne molitve u došašću i u cijelom vazmenom vremenu. Osim toga, molitve su preuređene i to prvenstveno na osnovu drevnih izvora (osobito *Gelazijeva sakramentara*). Koji puta molitva je zgodno sastavljena iz dva različita izvora. Jedan od priređivača tih molitava veli da su one preuređene na osnovu ovih triju načela:

- *Istinitost*. U tekstu neke molitve tražio se najstariji, originalan izvor.
- *Jednostavnost*. Neke su molitve tijekom vremena dobile nepotrebne dodatke i ponavljanja, pa su pojednostavljene.
- *Pastoralna vrijednost*. U Misal su uključene neke zavjetne mise koje nisu prije postojale, npr. za evangelizaciju, za jedinstvo kršćana, za mir, za pravdu...[188]

O bogatstvu novih misnih molitava napisane su knjige i mnogi doktorski radovi, tako da to ovdje ne možemo razlagati. Najveći dio tih molitva sastavljen je na osnovu drevnih izvora, a neznatan ih je broj novosastavljenih. Sve su one brižno pripravljane te svojim brojem i teološkim bogatstvom nadvisuju prethodne

[188] Usp. A. DUMAS, Le orazioni del Messale. Criteri di scelta e di composizione, u: *Rivista liturgica* 58(1971.), 92–102.

molitve, već i samom činjenicom da se nove molitve temelje na izvorima koji su stariji od izvorâ na osnovu kojih su priređene molitve prethodnog misala.

Evo dva primjera. Zborna molitva Uskrsa u prethodnom Misalu, preuzeta iz *Grgurova sakramentara* (br. 383), glasila je:

> »Bože, koji si na današnji dan po svojem Jedinorođencu pobijedio smrt i otvorio nam pristup vječnosti, prati svojom pomoći želje koje nam prethodno nadahnjuješ.«[189]

Novi Misal pronalazi teološki puno bogatiju i prikladniju molitvu iz istog *Grgurova sakramentara* (br. 389):

> »Bože, koji si na današnji dan po svojem Jedinorođencu pobijedio smrt i otvorio nam pristup vječnosti, udijeli nama, koji slavimo blagdan Gospodinova uskrsnuća, da obnovljeni tvojim Duhom uskrsnemo u svjetlo života.«[190]

Prvi dio je identičan. Međutim, umjesto općenite molbe da nam Bog pomogne ostvariti ono na što nas potiče, u važećem je Misalu izražena važna teološka misao: Bog je uskrisio Krista upravo zato da nama otvori pristup vječnosti. Stoga molimo da snagom Duha Svetoga i mi uskrsnemo u novinu života, upravo kako se – na osnovu jednog govora Leona Velikog – veli u zbornoj molitvi Spasova: »Kristovo uzašašće i naše je uzdignuće.« Osim toga, zapažamo da su priređivači htjeli zadržati potpuno pozitivno ozračje uskrsnog dana te su tako originalni *a morte animae resurgamus* (»od smrti duše«) preinačili u *in lumine vitae resurgamus* (»u svjetlost života«).

Drugi primjer. Darovna molitva Uskrsa razlikuje se samo u jednoj riječi od molitve koja se u prethodnom Misalu molila u srijedu vazmene osmine. U prethodnom je, na osnovu *Sakramentara iz Gellona* (br. 740), stajalo:

> »Puni uskrsne radosti prinosimo ti, Gospodine, kličući ovu žrtvu, kojom se tvoja Crkva čudesno napasa i hrani.«[191]

Hoće se reći da nas misna žrtva u pričesti »napasa i hrani«, pri čemu ova dva glagola izriču istu stvarnost, što je nespretno ponavljanje.[192]

---

[189] Usp. latinski original: »Deus, qui hoderna die, per Unigenitum tuum, aeternitatis nobis aditum, devicta morte reserasti, vota nostra quae praeveniendo adspiras, etiam adiuvando prosequere.«

[190] Usp. latinski original: »Deus, qui hoderna die, per Unigenitum tuum, aeternitatis nobis aditum, devicta morte reserasti, da nobis, quaesumus, ut qui resurrectionis dominica sollemnia colimus, per innovationem tui Spiritus in lumine vitae resurgamus.«

[191] Usp. latinski original: »Sacrificia, Domine paschalibus gaudiis exultantes offerimu, quibus Ecclesia tua mirabiliter pascitur et nutritur.«

[192] Zanimljivo je da je ondašnji hrvatski prijevod htio izbjeći to ponavljanje pa *pascitur et nutritur* prevodi s »upravljaš i hraniš«. Tako J. RADIĆ (prir.), *Misal za sve dane u godini*, 126. te D. KNIEWALD

Međutim, na osnovu starijeg izvora iz *Gelazijeva sakramentara*, br. 470, umjesto »napasa« (*pascitur*) stoji – kako je zacijelo izvorno i stajalo – »preporađa« (*renascitur*). Hoće se reći da je euharistija također izvor sakramenta krsta kojim se preporađamo, ali u isto vrijeme euharistija je sakrament kojim se u pričesti hranimo. Kasnija verzija, koja je ušla u prethodni Misal, očito je djelo prepisivača koji nije razumio da je euharistija izvorište i vrhunac. U euharistijskom se slavlju, naime, ostvaruje Kristovo vazmeno otajstvo kojim smo spašeni, tako da je euharistija izvorište svakog sakramenta pa tako i sakramenta krsta i sakramenta pričesti.

I u jednom i u drugom primjeru vidi se jasna teološka poruka: Kristovo je uskrsnuće na naše spasenje. Ono je djelatno u otajstvima koja Crkva slavi. Po njima i mi postajemo dionicima Kristova uskrsnuća i Kristove proslave, s njime smo »suuskrsnuli«, odnosno Bog Otac nas »osposobi za dioništvo u baštini svetih u svjetlosti. On nas izbavi iz vlasti tame i prenese u kraljevstvo Sina, ljubavi svoje« (Kol 1, 12-13). A do ovih teoloških dubina možemo doći iščitavajući drevne molitvene obrasce koje nalazimo u novome Misalu, u kojemu se doista ostvaruje ono Kristovo »staro i novo«.

b) Mjesto zborne molitve

Misne su molitve, dakle, biser kršćanske teologije i bogoslužja. One često na izvrstan način pokazuju da Crkva vjeruje kako moli (*Lex orandi – lex credendi*). Upravo zbog toga neki liturgičari smatraju da je šteta da se zborna molitva govori prije čitanja gdje prolazi nekako »nezapaženo«.

U *Prvoj apologiji svetoga Justina* (oko 150.) prvi se put donosi točna struktura euharistijskog slavlja u kojoj se onda nalazi i sveopća molitva. Nakon čitanja i nagovora (homilije) predstojnika, veli spis: »Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve.«[193]

Constitutiones apostolorum, sirijski dokument s konca 4. st., donosi osamnaest molitava koje su se govorile na koncu službe riječi: za mir, za Crkvu, za lokalnu zajednicu, za biskupe, za svećenike, đakone, čitače, pjevače, djevice, udovice, za one koji su u braku, za dobročinitelje, za novokrštenike, za otpadnike, za neprijatelje, za sve sabrane...[194] Vrlo vjerojatno bi ove molitve biskup zaključivao zaključnom molitvom. Upravo se tako čini i u današnjem bogoslužju Velikog petka: nakon

(prir.), *Rimski misal*, Zagreb, 1930., 401. Tako su htjeli izbjeći očito ponavljanje. Međutim, drugi su ondašnji misali doslovno prevodili. Tako u staroslavenskom stoji: »paset se i pitijět se«. Usp. *Rimski misal slověnskim jezikom*, Rim, 1927., 295., a u njemačkom: »gespeist und genährt wird«. Usp. *Das vollständige Römische Messbuch*, Freiburg – Basel – Wien, 1933., 510.

[193] JUSTIN, Prva apologija, br. 67, u: *Božanski časoslov, 2*, 510–511.

[194] Za tekst ove duge molitve vidi: E. LODI, *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, br. 608.

svetopisamskih čitanja slijedi sveopća molitva, s tim da nakon svakog molitvenog zaziva slijedi svećenikova (zborna) molitva.

U svakom slučaju, molitva vjernika na koncu službe riječi zabilježena je sve do pape Feliksa III. (483. – 492.).[195] Međutim, njegov nasljednik Gelazije (492. – 496.), po uzoru na grčku liturgiju, uveo je litanijsku molitvu na početku mise,[196] pri čemu se nakon svakog zaziva pjevalo *Kyrie, eleison*. Kako je dotadašnja molitva vjernika (nakon evanđelja i homilije) izgledala kao ponavljanje, on ju je jednostavno ukinuo.[197] Tako je ostao samo litanijski zaziv *Kyrie eleison* na početku mise.[198]

Evo shematskog prikaza:

Početci	**Kasniji razvoj**	**Današnje stanje**
● čitanja	● pokajnički čin	● pokajnički čin
● homilija	● *Kyrie, eleison*	● *Kyrie, eleison*
● molitva vjernika	● zborna molitva	● zborna molitva
– molitvene nakane	● čitanja	● čitanja/homilija
– *Kyrie, eleison*	● homilija	● molitva vjernika
– zborna molitva		

Obnovljena liturgija ponovno stavlja molitvu vjernika iza homilije. Te molitve svećenik sabire završnom (zbornom?) molitvom. Tako može izgledati da imamo dvije zborne molitve: onu prije čitanja i onu na koncu molitve vjernika. Ovdje se očituju i druge dvije poteškoće. Zaključne molitve na koncu molitve vjernika ne nalaze se u Misalu, nego ih sastavljač stvara kako najbolje umije... S druge strane, veoma vrijedne i teološki bremenite zborne molitve rečene prije čitanja, rijetko dopiru do srca vjernika, jer su izvan konteksta – redovito nisu vezane uz čitanja. Bilo bi, vjerujem, idealno, kad bi molitve vjernika (sveopće molitve, prošnje, molbenice) sa svojom završnom (zbornom) molitvom bile određene i propisane, kao što je danas slučaj na Veliki petak ili kao što je to u Jutarnjoj i Večernjoj časoslova, te kad bi one izražavale zahvale i molitve vjernika nakon naviještene Božje riječi... Spomenimo da novi talijanski prijevod Rimskog misala iz 2020. donosi 165 al-

[195] Usp. P. SORCI, Il paradigma del venerdì santo, u: *Rivista liturgica* 97(2010.)6, 935–943., ovdje 935.

[196] Usp. *Božanstvena liturgija svetog oca našega Ivana Zlatoustoga*, Zagreb, 2018., 29–32. Usp. također: Z. KUREČIĆ (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, Zagreb, 1999., 57–59.

[197] Sveopća molitva nakon evanđelja zadržala se u rimskoj liturgiji još na Veliku srijedu, i to sve do 8. st., kako stoji u *Ordines Romani* XXIV., u: M. ANDRIEU (prir.), *Les Ordines Romani du haut moyen-âge*, III, Louvain, 1971., 288.; (PL 78, 950). Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 1*, 61.

[198] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 213–218., Z. PAŽIN, K. VIŠATICKI, Sveopća molitva Velikog petka, 210–234.

ternativnih zbornih molitava za nedjelje i neke svetkovine prema krugu ABC, pri čemu se napominje da se te molitve mogu uzeti i kao zaključak molitve vjernika.

Zaključak

Novi Misal zadržava veći dio uvodnih obreda prethodnoga misala, ali ih logičnije raspoređuje. Temeljna je razlika u tome da su uvodni obredi prethodnog Misala *de facto* bili svećenikova osobna priprava na misu. Zato je te molitve i molio tiho ispred prve stube oltara okrenut leđima puku. Novina je da u važećem redu mise u uvodnim obredima uzima udjela cijeli puk. Glede pokajničkog čina – unatoč činjenici da je ostatak prijašnjih apologija – možemo reći da on i danas ima svoje mjesto, iako se u određenim slučajevima ispušta. Nadalje, obnova misnih molitava vrlo je brižljivo i znalački provedena, pri čemu se posezalo za najstarijim liturgijskim izvorima. Ipak je i nadalje, čini mi se, problematično mjesto zborne molitve prije čitanja. Ukratko: iako određene dijelove uvodnih obreda današnjeg Misala možemo staviti u pitanje, ipak su oni skladniji u odnosu na prethodni red mise i – što je najvažnije – uključuju cijeli puk.

II. SLUŽBA RIJEČI

1. Povijesni pregled

Još od apostolskih vremena euharistijsko je slavlje (lomljenje kruha ili Gospodnja večera) bilo povezano sa službom riječi, iako o tome nalazimo samo naznake u Novom zavjetu. Tako u Dj 20, 7 čitamo: »U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše...« Prvi podrobni opis euharistijskog slavlja nalazimo u *Prvoj apologiji* sv. Justina iz 150. godine:

> »A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisi apostolâ i knjige proročke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere.«[199]

Čitalo se, dakle, iz Starog i iz Novog zavjeta, ali očito nije bilo točno određeno koji se dijelovi imaju čitati određene nedjelje.[200] Naravno, uzimala su se isključivo biblijska čitanja. Tako, npr. Augustin veli da se u crkvi ne smiju čitati čitanja iz nekanonskih spisa.[201] U starini su se biblijska čitanja naviještala u susljednom nizu, tako da se pojedina biblijska knjiga čitala u nastavcima (*lectio continua*). Prekidalo se samo na velike blagdane. Biskup bi inače na samoj misi spontano određivao duljinu pojedinog nastavka. Tako je redovito činio sv. Augustin.

Uskoro se počeo uređivati redoslijed misnih čitanja tijekom liturgijske godine. Zanimljivo je da su se u Antiohijskoj (sirijskoj) crkvi još u 4. stoljeću čitala ukupno četiri čitanja: iz Zakona (Petoknjižje), iz proroka (tj. proroka i povijesnih knjiga Staroga zavjeta), kako je to i danas u sinagogama, zatim još po jedno čitanje iz poslanica te na koncu iz evanđelja. Tako se i danas čini u istočnosirijskoj liturgiji. Spomenimo da od 7. st. sve do danas bizantska liturgija u euharistiji ima samo novozavjetna čitanja: poslanice i evanđelja. Na Zapadu sve do konca 6. st. nema-

[199] JUSTIN, Prva apologija, br. 65-67, u: *Božanski časoslov, 2*, 510–511.

[200] Za povijest misnih čitanja usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, *2*, Wien – Freiburg – Basel, [5]1962., 501–606.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 229–298.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 208-215.; A. NOCENT, Il lezionario, u: A. J. CHUPUNGOCO, *Scientia liturgica, 3*, Casale Monferrato, 1998., 188–200.; A. CHAVASSE, *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, Rim, 1993.; P. SORCI, Il lezionario di Pio V, u: *Rivista liturgica* 95(2008.)1, 92–107.

[201] AUGUSTIN, *Epistola* 64, 3: »Voi ipsi nolite in scandalum mittere Ecclesiam, legendo in populis scripturas quas canon ecclesiasticus non recipit.« (= PL 33, 233). Usp. također: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica 3*, 233–234. Neshvatljivo je da se danas na nedjeljnim misama umjesto svetopisamskih odlomaka čita nešto drugo, kako se to može vidjeti i čuti u televizijskim prijenosima misâ na njemačkom jeziku...

mo izravnih pisanih svjedočanstava rasporeda misnih čitanja, nego se on pokušava rekonstruirati na osnovu homilija crkvenih otaca (Ambrozija, Augustina, Leona Velikoga, Grgura Velikoga, itd.).[202] Najstariji fragment popisa misnih čitanja jest *Lekcionar Viktora iz Capue*, iz 546.[203] *Comes iz Würzbirga*[204], s konca 6. st. (do nas dospio prijepis iz 750. godine),[205] svjedoči da su u rimskoj liturgiji, sve do vremena Grgura Velikoga, bila tri čitanja: prvo iz Starog zavjeta, drugo iz poslanica i treće iz evanđelja. U tim starim zbirkama čitanja čitanje poslanica u znatnoj mjeri slijedi *lectio continua*. *Comes iz Murbacha*,[206] nastao u Galiji na prijelazu 8. i 9. st., koji je puno siromašniji i koji donosi samo po dva čitanja (tj. poslanicu i evanđelje), gotovo je u cijelosti ušao u *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1475.), što je preuzeo Misal Pija V. (1570.)[207] U tom kontekstu spomenimo kao zanimljivost da je još na Tridentskom saboru skupina koncilskih otaca predlagala da se u Misal[208] uvrsti veći broj čitanja za nedjeljne mise, te da i dani preko tjedna imaju vlastita čitanja, a ne da se uzimaju ona od prethodne nedjelje. Međutim, taj prijedlog nije dospio do koncilske rasprave, tako da nije mogao biti ni proveden.[209]

[202] Usp. A. CHAVASSE, *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, 154. Za drevne lekcionare usp. T. KLAUSER, *Das römische Capituare evangeliorum*, Münster/W, 1935.

[203] Iako to nije rimska liturgijska knjiga, ipak iz nje možemo nazrijeti kako je mogao izgledati i rimski ustroj čitanja. Usp. E. RANKE (prir.), *Codex Fuldensis*, Leipzig, 1868.

[204] Usp. Les plus ancien Comes ou lactionnaire de l'Eglise Romaine. Le codex de Würzburg, u: *Revue Bénédictine* 27(1910.), 41–74. Za drevne izvore usp. K. GAMBER (prir.), *Codici liturgici latini antiquiores*, Freiburg Schweiz, 1968.

[205] *Comes*, ili *liber comitis*, posebne su knjige u kojima su naznačena čitanja za cijelu liturgijsku godinu i to tako da su se navodili prvi i zadnji redci. Bilo je preskupo *prepisati* cijelo čitanje, tako da je uz *comes* bilo potrebno imati pri ruci i Bibliju, iz koje se onda naznačeni tekst i čitao. Evo jednog primjera iz poznatog *Comesa iz Würzburga*: *IN NATALE DOMINI AD SANCTAM MARIAM. Lectio epistolae beati Pauli apostoli ad Titum: Carissimi, apparuit gratia Dei, Salvatoris nostri... usque haec loquere et exortare in Christo Iesu Domino nostro.* Prije toga postojala su *capitularia*, bilješke na marginama Biblije koji se odlomak treba čitati određenoga dana. Međutim, uskoro *comes* i *capitularia* postaju sinonimi.

[206] Les plus ancien Comes ou lactionnaire de l'Eglise Romaine. Le comes de Murbach, u: *Revue Bénédictine* 30(1913.), 26.

[207] Popisi, odnosno knjige čitanja, redovito su bili odvojeni za poslanice i za evanđelje (tzv. Apostol i Evanđelistar). Konačno, i današnja liturgija predviđa da se u svečanom ophodu unosi u crkvu *evanđelistar*. Tako i u nas danas postoji Evanđelistar, liturgijska knjiga koja sadržava samo nedjeljna i blagdanska evanđelja.

[208] Do 1970. misna su se čitanja nalazila u Misalu. Međutim i danas, kad se knjiga čitanja (lekcionar) zasebno tiska, on je formalno dio Misala. Tako na prvoj stranici Lekcionara stoji naslov u dva dijela: *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Lekcionar I. Nedjelje ABC i Svetkovine Gospodnje*, KS, Zagreb, 2007.

[209] Usp. H. JEDIN, *Das Konzil von Trient und die Reform des römischen Messbuches im liturgischen Leben*, 1939., 55. Usp. također M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 251.

Sve do liturgijske reforme Drugoga vatikanskog sabora cijela se misa slavila na latinskom (odnosno na staroslavenskom u nekim našim krajevima), pa je svećenik obvezno morao (tiho) pročitati i misna čitanja na latinskom ili staroslavenskom, da bi ta ista čitanja onda naglas navijestio narodu na narodnom jeziku. Poznati su tiskani lekcionari na hrvatskom jeziku još od 15. st., i to na čakavskom, štokavskom, kajkavskom, gradišćanskohrvatskom i književnom hrvatskom.[210]

Evo kako su bila uređena misna čitanja u Misalu Pija V., važećem sve do liturgijske reforme Drugoga vatikanskog sabora.

- *Nedjeljna čitanja*. Postojao je jednogodišnji krug nedjeljnih čitanja. Na misi su bila dva čitanja: poslanica (ili, rječe, odlomak iz Starog zavjeta), psalam od nekoliko redaka, zvan *gradual*, aleluja i evanđelje.
- *Došašće i božićno vrijeme*. Obični dani kroz ovo vrijeme nisu imali vlastita čitanja, pa su se uzimala bilo nedjeljna, bilo obredna (npr. kvatrena), bilo vlastita od pojedinog sveca.
- *Korizma i vazmeno vrijeme*. Svi su korizmeni dani imali vlastita čitanja. Razlog je taj što je papa u korizmene dane služio mise u različitim rimskim crkvama (postajama), pa su sve te mise imale vlastite molitve i čitanja, to se onda zadržalo u Misalu Pija V., s time da je za svaki taj dan u Misalu bila naznačena i postaja. U vazmenom je vremenu preko tjedna samo vazmena osmina imala vlastita čitanja i to zato što su se u starini u tome tjednu slavile mise s novokrštenicima, pa su i ti dani imali vlastite misne obrasce i čitanja. U vazmenim su se nedjeljama za prvo čitanje uzimali odlomci iz tzv. »katoličkih« poslanica.
- *Blagdani i spomendani svetaca* imali su vlastita čitanja.
- *Obični dani kroz godinu* nisu imali vlastita čitanja, nego su se uzimala čitanja od prethodne nedjelje. Zbog toga su u praksi svećenici preko tjedna često posezali za zavjetnim misama u čast Srca Isusova, Blažene Djevice Marije, sv. Josipa i drugih svetaca. Sve su te mise imale vlastite obrasce i čitanja.

2. Uređenje misnih čitanja nakon Drugoga vatikanskog sabora

a) Važnost službe riječi

U 2 Tim 3, 16-17 čitamo: »Sve Pismo, bogoduho, korisno je za poučavanje, uvjeravanje, popravljanje, odgajanje u pravednosti, da čovjek Božji bude vrstan, za svako dobro djelo podoban.« Prema tome, cijelo Sveto pismo predstavlja Božju riječ, pa po sebi i dolikuje da se kroz određeno razdoblje vjernicima navijesti cijelo Sveto pismo, baš kako su crkveni oci redom, bez preskakanja, čitali pojedine

[210] Usp. J. FUĆAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*.

biblijske knjige.[211] Očito je, dakle, da je red čitanja prema Misalu Pija V. bio presiromašan. Upravo zbog toga Drugi je vatikanski sabor naglasio važnost Božje riječi u euharistiji:

> »Od najveće je važnosti u liturgijskoj službi Sveto pismo. Iz njega se uzimaju čitanja i tumače u homiliji; iz njega se pjevaju psalmi; njime su nadahnute i prožete molitve, zazivi i liturgijske pjesme; od njega čini i znakovi primaju svoje značenje. Stoga za obnovu, napredak i prilagođavanje svete liturgije treba njegovati onaj slatki i živi osjećaj Svetoga pisma o kojemu svjedoči časna predaja istočnih i zapadnih obreda.« (SC, br. 24)

Prisjetimo se da je za mnoge vjernike jedini susret sa Svetim pismom upravo u bogoslužju. Naime, temeljni je smisao Svetoga pisma upravo taj – da bude *navještivano*, a ne toliko da bude privatno čitano. Zato Sabor nadalje kaže:

> »Da bi se vjernicima pripravio što bogatiji stol riječi Božje, neka se svestranije otvore biblijske riznice, tako da se kroz utvrđeni broj godina narodu pročita istaknutiji dio Svetog pisma.« (SC, br. 51)

Pokoncilska je obnova, slijedeći ove saborske smjernice, u različita liturgijska slavlja uspjela uvesti oko 90 % Svetoga pisma![212]

b) Nastanak važećeg lekcionara

Adrien Nocent, član komisije koja je pripravljala novi lekcionar, opisuje način na koji se došlo do važećeg ustrojstva. Komisija je konzultirala najmanje 500 osoba (svećenika, laika, specijalista u određenom području). Postavilo se pitanje, kako odrediti cikluse, odnosno krugove. Dotadašnji jednogodišnji ciklus nedjeljnih čitanja nije bio prihvatljiv. Dvogodišnji se ciklus također činio presiromašnim. Bilo je glasova da se ustroji četverogodišnji krug u kojem bi se pojedine godine čitalo evanđelje po jednom od evanđelista. Međutim, to se pokazalo neostvarivim. Kao prvo, Ivanovo se Evanđelje tradicionalno čita u korizmi i u vazmenom vremenu, pa bi bio problem ponovno ga čitati u »Ivanovoj godini«. Osim toga, Markovo je evanđelje najkraće i ne bi ga bilo lako »razvući« na cijelu godinu, a slična bi poteškoća bila i s Ivanovim Evanđeljem. Neki su čak predlagali da se uzmu samo nekoliko redaka iz evanđelja, kao impuls, ali je ideja odbačena kao presiromašna. Tako je odlučeno da se ustroji trogodišnji nedjeljni i blagdanski ciklus.[213]

[211] Valja zapaziti da se u bogoslužju sinagoge ne ispušta nijedan dio židovskog kanona koji se čita u 164 nastavka.

[212] Tako 1983. tvrdi A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 210. Isti autor, međutim, 1998. veli da je u novi lekcionar ušlo 85 % Svetoga pisma, što je i dalje veoma visoki postotak. Usp. A. NOCENT, Il lezionario, 199.

[213] Za povijest nastanka novoga reda čitanja usp. osobito: A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 401–419.

Određeno je također da treba slijediti drevnu predaju da se za nedjelje uzimaju tri čitanja: Stari zavjet, poslanica, evanđelje. Javila se nova zamisao za koju dotad nije bilo potvrde u tradiciji, a to je da se svakom evanđeoskom odlomku pridruži odgovarajući tekst iz Starog zavjeta, tako da se vidi kako je nešto u Starom zavjetu bilo naviješteno, a u Novom ostvareno. Tako se, na primjer, Prve nedjelje korizme godine »A« čita evanđeoski odlomak o Isusovoj kušnji i starozavjetno izvješće o grijehu prvih ljudi. Jasna je poveznica. Prvi su ljudi poslušali napasnika i time navukli smrt na sebe i na cijelo čovječanstvo. Isus je, naprotiv, odbio napasnika i podložio se volji svoga Oca i time nas spasio. U to se onda uklapa i odlomak iz Poslanice Rimljanima koja se čita te nedjelje, gdje Pavao upravo na takav način uspoređuje Adama i Krista. Ispostavilo se da je moguće tako povezati sva tri čitanja u jakim vremenima i na svetkovine. U nedjeljama »kroz godinu« evanđelje se većinom čita susljedno (*lectio semicontinua*), pri čemu je prvo čitanje usklađeno s evanđeoskim odlomkom. Budući da nedjeljama »kroz godinu« poslanice jednostavno nije bilo lako uskladiti s evanđeljem, one se čitaju susljedno. Spomenimo i to da su neki »teški« dijelovi evanđelja ostavljeni za dane preko tjedna. Nadalje, pripjevni je psalam puno bogatiji od dotadašnjeg »graduala«, koji se sastojao tek od nekoliko redaka.

Korizmene nedjelje bilo su posebno brižno uređene. Naime, sve do početka 6. st., prema svjedočanstvu crkvenih otaca, korizma je imala snažan krsni karakter. Treće je korizmene nedjelje bila prva provjera za katekumene (tj. »izabranike«) i čitalo se evanđelje o Samarijanki na zdencu, s porukom da po krštenju dobivamo živu vodu koja nam daje vječni život. Četvrte je nedjelje bila druga provjera, a evanđelje je bilo o ozdravljenju slijepca od rođenja. Time se krštenje predstavlja kao prosvjetljenje. Pete korizmene nedjelje je treća provjera i evanđelje o Lazarovu uskrsnuću, čime se želi reći da krštenje jamči vječni život.[214] Kako više nije bilo odraslih katekumena, provjere su u 6. st. (sasvim sigurno u vrijeme Grgura Velikoga 590. – 604.), zajedno sa spomenutim evanđeoskim odlomcima, prebačene u dane preko tjedna i dodane još četiri, a sve su one bile za roditelje i kumove djece koja su se trebala krstiti.[215] Reformom Drugoga vatikanskog sabora ta su evanđelja vraćena na svoje izvorno mjesto kao što je danas u godini »A« u korizmi. Budući da su ovo drevna čitanja, odlučeno je da se ona obvezno uzimaju kad ima katekumena, a svećenik ih po volji može uzeti svake godine ako i nema katekumena.

[214] Usp. P. SORCI, Il lezionario di Pio V, 93.

[215] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 256.

c) Današnji ustroj

Evo kako su danas raspoređena misna čitanja

- *Nedjeljna su čitanja* raspoređena u trogodišnjem krugu (A, B, C). Za svaku su nedjelju predviđena dva čitanja,[216] pripjevni psalam i evanđelje. Prvo je čitanje iz Starog zavjeta, Djela apostolskih ili Knjige Otkrivenja, drugo se uzima iz poslanica, a evanđelja su podijeljena tako da se u godini »A« pretežno čita Matej, u godini »B« Marko, a u godini »C« Luka. Evanđelje po Ivanu uglavnom dolazi u »jakim« vremenima, tj. u došašću, božićnom vremenu, korizmi i vazmenom vremenu, te na pojedine svetkovine. K tomu se u godini »B« Ivanovo Evanđelje čita kroz pet nedjelja (17. – 21. nedjelja »kroz godinu«) jer je Markovo Evanđelje prekratko.
- *Svetkovine* imaju dva čitanja, pripjevni psalam i evanđelje. Neke svetkovine također slijede ciklus A, B, C.
- *Blagdani* imaju samo jedno čitanje, pripjevni psalam i evanđelje. Međutim, kad tzv. Gospodnji blagdani, Preobraženje Gospodinovo i Uzvišenje Svetoga Križa, padnu nedjeljom, onda se uzima kao nedjeljom: dva čitanja, psalam i evanđelje.
- *Na spomendane* svetaca uzima se također jedno čitanje, pripjevni psalam i evanđelje. Slobodno je uzeti ili čitanja od sveca ili od dana (kao da nije spomendan).
- *Obični dani u tjednu u »jakim« vremenima (došašće, korizma, božićno i vazmeno vrijeme)* imaju jednogodišnji ciklusu. Nadalje, slijedeći drevnu tradiciju u cijelom vazmenom vremenu (i nedjeljama i običnim danima), čitaju se odlomci iz Djela apostolskih.
- *Obični dani u vremenu »kroz godinu«*. Čita se jedno čitanje, psalam i evanđelje. Prvo čitanje i psalam slijede *dvogodišnji* ciklus (parna i neparna godina), a evanđelje *jednogodišnji*.

3. Homilija, ispovijest vjere i sveopća molitva

Homilija. U prijesaborskom ustrojstvu bilo je određeno da je samo župnik obvezan propovijedati nedjeljom i svetkovinom, i to samo na jednoj (pučkoj) misi. Nadalje, budući da je bio samo jednogodišnji ciklus čitanja (poslanica i evanđelje),

[216] U Općoj uredbi Rimskog misala, br. 318, prema prvom i drugom tipskom izdanju stajalo je: »Radi pastoralnih razloga i po odredbi biskupske konferencije, dopušta se ponegdje da se [računajući evanđelje] uzmu [nedjeljom i blagdanima] i samo dva čitanja.« To znači da se od prva dva čitanja jedno može ispustiti. Slijedeći ovu odredbu, u crkvama njemačkog govornog područja nedjeljom redovito se uzima samo jedno čitanje i evanđelje, što je pravo osiromašenje. Međutim (baš zbog toga?), u važećem trećem tipskom izdanju ove odredbe nema. Dakle, obvezatna su nedjeljom dva čitanja i evanđelje.

svećenici su često imali tematske propovijedi, a ne homilije na Božju riječ. Bilo je, naime, teško na osnovu samo dva čitanja svake godine tumačiti iste biblijske ulomke. Danas je pravilo da nedjeljom i svetkovinom treba propovijedati na svakoj misi s narodom.[217] Napominje se također da homilija treba razlagati naviještenu Božju riječ, što je danas puno jednostavnije obzirom na veliki broj svetopisamskih odlomaka (trogodišnji ciklus, i to svaki sa svoja tri čitanja). Napomenimo da u *Općoj uredbi* važećeg Misala (br. 66) izrijekom stoji da homiliju ne može držati laik, što u prethodnim izdanjima nije bilo rečeno, jer se, vjerojatno, pretpostavljalo kako je po sebi jasno da samo zaređeni službenik može propovijedati.[218]

Ispovijest vjere. U današnjem je Misalu novina da se umjesto Nicejsko-carigradskog u misi može uzeti i Apostolsko vjerovanje.[219]

Molitva vjernika. U novom je Misalu ponovno uvedena molitva vjernika, koja je bila sastavni dio euharistijskog slavlja još od 150. godine.

Zaključak

Bez pretjerivanja možemo reći da je reforma Misala najbolje uspjela upravo u reformi misnih čitanja. Broj je čitanja znatno povećan. Uzimajući u obzir samo nedjelje i dane kroz tjedan (ne računajući svetkovine, blagdane i spomendane), u prethodnom je Misalu bilo ukupno 214 biblijskih odlomaka, dok ih je u važećem lekcionaru (za dane preko tjedna i nedjelje) ukupno 1234, dakle, gotovo šest puta više! To znači, ako je u današnjem ustroju čitanja zastupljeno oko 90 % Svetoga pisma, u prethodnom je Misalu bilo zastupljeno tek oko 15 %. A Sveto je pismo Božja riječ koja se kao živa riječ treba naviještati zajednici vjernika u bogoslužju! Dodajmo tome i podatak da je služba riječi u obnovljenoj liturgiji sastavni dio svih sakramenata i blagoslovina (npr. krštenje, vjenčanje, bolesničko pomazanje, sprovod, itd.), tako da se Božja riječ danas obilato naviješta i tumači Božjem puku.

[217] Usp. Z. PAŽIN, Liturgijsko-teološko utemeljenje homilije, u: *Diacovensia* 18(2010.)3, 517–535.

[218] I ova je odredba zacijelo napisana kao reakcija na razmjerno čestu pojavu u crkvama njemačkoga govornog područja da nedjeljom i laici propovijedaju.

[219] Čini se da je po sebi zgodnije moliti Apostolsko vjerovanje, ono koje vjernici uzimaju kao molitvu (npr. u krunici), tako da se ne zbunjuju kad, na primjer, prije mise u krunici mole jedno, a na misi drugo Vjerovanje.

III. PRIPRAVA DAROVA

1. Duhovna žrtva – oblatio rationabilis

Kršćani su od početaka donosili darove na euharistijsko slavlje, ali su se u isto vrijeme čuvali toga da se njihovo bogoslužje poistovjeti sa židovskim ili čak poganskim.[220] U čemu je razlika? Kršćani su naglašavali da je njihovo bogoslužje duhovno. Oni nemaju svećenikā, koji bi bili posrednici između Boga i naroda. Za kršćane je samo jedan pravi svećenik – Isus Krist, koji je ujedno i jedna jedincata žrtva: on je sâm sebe jednom zauvijek prikazao svojom smrću na križu, on je trećega dana uskrsnuo da bi i nas pridružio svojoj proslavi. Euharistijska služba, dakle, ponazočuje i ostvaruje tu jedinu Kristovu žrtvu, točnije, vazmeno otajstvo njegove smrti i uskrsnuća. Zato kršćani ne prinose žrtvene životinje ili neke druge materijalne darove, nego se u euharistijskom bogoslužju prinosi sâm Krist po svojoj smrti i uskrsnuću. Nadalje, Kristova se žrtva, to jest vazmeno otajstvo njegove smrti i uskrsnuća, sastoji prvenstveno u tome da je on vršio volju svojega Oca, sve do smrti na križu. Sa svoje strane kršćani, koji su s njime suukopani u smrt, također trebaju vršiti volju nebeskoga Oca noseći svoj križ (usp. Mt 10, 38), da bi tako postali dionicima i Kristova uskrsnuća. Zato je istinska i jedina prava žrtva vjernika ona duhovna žrtva, koja se sastoji upravo u tome da oni sami sebe prikazuju i da se sjedinjuju s Kristovom žrtvom, koja se onda ponazočuje i izvršuje u euharistiji. Duhovna žrtva – i Krista i njegovih vjernika – u svojoj je bîti vršenje volje nebeskog Oca.[221] U tome kontekstu valja shvatiti i Pavlov poticaj: »Zaklinjem vas, braćo, milosrđem Božjim: prikažite svoja tijela za žrtvu živu, svetu, Bogu milu – kao svoje duhovno bogoslužje« (Rim 12, 1). Upravo zbog toga Rimski kanon misni žrtveni prinos naziva »duhovnim« (*oblatio rationabilis*). U tome kontekstu valja onda razumjeti euharistiju koju kršćani slave, kao i darove koje donose na euhari-

[220] Za povijesni prikaz ovoga dijela mise usp.: P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, Zagreb, 1992., 49–62.; J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 3–125.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 305–341.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 333-388.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 225–229.; R. CABIÈ, L'Eucaristia, u: A. G. Martimort (prir.), *La Chiesa in preghiera*, *2*, 101–109.; M. WITCZAK, L'Ordo Missae di Paolo VI. Il Sacramentario, u: A. J. CHUPUNGCO, *Scientia liturgica. L'Eucaristia*, Casale Monferrato, 1998., 165–169.

[221] I Stari zavjet ustaje protiv materijalnih žrtava koje bi bile same sebi dovoljne. Traži se prvenstveno podložnost Božjoj volji, a izvanjska bi žrtva trebala biti tek znak toga nutarnjeg stava i te spremnosti:. Usp. Ps 40, 7-9: »Nisu ti mile ni žrtve ni prinosi, nego si mi uši otvorio: paljenice ni okajnice ne tražiš. Tada rekoh: 'Evo dolazim!' U svitku knjige piše za mene: 'Mîlje mi je, Bože moj, vršiti volju tvoju! Zakon tvoj duboko u srcu ja nosim.'« U tome psalmu Heb 10, 5-10 vidi proroštvo o Kristovoj duhovnoj žrtvi. Usp. također: Mih 6, 7-8; Dn 3, 37-41; Iz 29, 13; Mih 6, 6-8; Jer 7, 22-23; Iz 1, 10-20.

stiju. Sve je to znak one jedine istinske žrtve – duhovne žrtve u kojoj oni s Kristom prikazuju sami sebe.

2. Priprava (prinos[222]) darova u početcima

U prvim stoljećima nije bilo nikakva obreda prije euharistijske molitve. Od samih početaka kršćani su donosili darove za euharistiju, i to s *dvostrukom* svrhom. Bili su to darovi *za samo slavlje*, to jest kruh i vino, ali su to bili i *darovi za potrebite*, osobito za udovice (usp. Dj 6, 1). Tako i Pavao prikupljanje milodara za kršćane u Jeruzalemu stavlja u kontekst nedjeljne euharistije:

> »U pogledu sabiranja za svete, i vi činite kako odredih crkvama galacijskim. Svakoga prvog dana u tjednu neka svaki od vas kod sebe na stranu stavlja i skuplja što uzmogne da se ne sabire istom kada dođem. A kada dođem, poslat ću s preporučnicom one koje odaberete da odnesu vašu ljubav u Jeruzalem« (1 Kor 16, 1-3).

Dvostruko značenje prinosa darova u euharistiji – za potrebe euharistije kao i za siromahe – nalazimo u Justinovoj *Prvoj apologiji*, iz 150. godine:

> »Tada se predstojniku braće donese kruh i posuda s pomiješanom vodom i vinom. On ih primi i upravi gore hvalu i slavu Ocu svemira po imenu Sina i Duha Svetoga i dade hvalu da nas je učinio dostojnima tih darova.[223]

A što se skupi, pohrani se u predstojnika, i on se stara za siročad i udovice i jadnike koji trpe s bolesti ili drugih uzroka, pa i za utamničenike i nadošle strance: uopće, svi su mu nevoljnici na brizi.«[224]

Mi ćemo se u daljnjem tekstu usredotočiti na darove koji su se donosili za sâmo euharistijsko slavlje. U početcima se smatralo bitnim da svaki vjernik donese svoj dar na euharistiju. Tako Hipolit na početku 3. st. svjedoči kako su na to obvezani kršteni u noći svoga krštenja:

> »Oni koji se imaju krstiti neka ne nose sa sobom ništa osim onoga što svaki od njih nosi za euharistiju: dolikuje naime da onaj koji se smatra dostojnim krštenja prinese dar (br. 20).«[225]

---

[222] U ovom kontekstu riječ »prinos« ne uzimamo u užem smislu kao žrtveni prinos, nego kao dar koji se donosi – prinosi – za euharistijsku žrtvu koja slijedi.

[223] Apologija, 65, u: A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 69-71. Vidi još: JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012.

[224] Apologija, 67, u: *Časoslov*, 2, 510–511.

[225] B. BOTTE, La tradition apostolique de saint Hippolyte. Essai de reconstitution, u: *Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, Heft 39)*, Münster, Aschendorf, 1963., XIV–112.; HIPOLIT RIMSKI, *La tradizione apostolica. Introduzione, traduzione e note a cura di Rachele Tateo*, Rim, 1979., 84.

U ono bi se vrijeme pričešćivali svi koji su sudjelovali u euharistiji,[226] pa je stoga bilo važno da svatko donese dar. Smatralo se vrlo nepriličnim da netko ide na pričest, a da nije donio dar za euharistiju. To je pravilo vrijedilo za sve: biskupe, prezbitere, đakone, kao i za cio puk.[227] Razlog je jednostavan. Kršćani nastoje prinositi Bogu duhovne žrtve vršeći zapovijedi i podnoseći životne nevolje. Time se izražava njihovo opće svećeništvo. U daru koji donose za euharistiju oni donose i prikazuju sami sebe, svoje duhovno bogoslužje, koje se onda otajstveno sjedinjuje s Kristovom žrtvom u kojoj se on sâm prikazao Ocu. Zato je dar koji su donosili bio bitan za njihovo djelatno sudjelovanje u euharistijskom slavlju.

3. Daljnji razvoj

Uskoro se počinje stvarati obred donošenje darova. Vjerojatno su u Africi i u Milanu vjernici sami donosili darove pred oltar, a prema dokumentu *Testamentum Domini* (5. st.), vjernici bi prije početka mise stavljali svoje darove na određeno mjesto, odakle bi ih đakon nosio na oltar prije euharistijske molitve. Slično je bilo u Galiji i u Rimu. Tako Ivan Đakon koncem 5. stoljeća piše o *sedam oltara* na Veliku subotu u Rimu. Budući da se u to vrijeme za euharistiju koristio samo jedan oltar, ovih sedam oltara označavaju mjesto gdje su vjernici mogli odlagati svoje darove za euharistiju.[228] Naravno, dio je tih darova išao za euharistiju, a ostatak za potrebite. Razmjerno rano, prema Ciprijanovu svjedočenju, počinju se spominjati imena darovatelja, što se raširilo i u drugim dijelovima Crkve. Jeronim kudi takav običaj:

> »Onda se proglašavaju imena darovatelja tako da ono što bi trebalo biti za oproštenje grijeha, postaje činom samohvale. Oni se ne sjećaju one udovice iz evanđelja koja je, ubacivši tek dva novčića, darom nadmašila se darove bogatih (...). Đakon u crkvi javno objavljuje imena darovatelja (...) i oni se prinose s radošću i pljeskanjem puka, dok ih njihova savjest optužuje.«[229]

Uskoro se u Rimu javlja darovna molitva (*oratio super oblata*), koja je u tom dijelu mise sve do 8. st. bila jedina molitva. Ona se u početcima molila naglas, a kasnije tiho, tako da se naziva i *secreta* (»tajna«, tj. »tiha«). U Franačkom se Carstvu običavalo donositi darove u ophodu: prvo su išli muškarci, zatim žene, pa kle-

[226] Bili su isključeni i od pričesti i od euharistijskog slavlja pogani, katekumeni i javni pokornici. Oni su mogli biti na prvom dijelu – službi riječi, koja se zbog toga sve donedavno znala nazivati »katekumenskom misom«. Tako npr. Sabor u Elviri (303.) određuje da ne može prinijeti dar i pričestiti se onaj tko nije u jedinstvu s Crkvom.

[227] O tome da svatko mora donijeti dar za euharistiju svjedoče crkveni oci kao, npr. Tertulijan, Augustin, Cezarije iz Arlesa, Grgur Turški, zatim liturgijski spis *Ordo Romanus I*., itd.

[228] Usp. IVAN ĐAKON, *Epistola ad Senarium, 11*, u: PL 59, 405.

[229] JERONIM, *In Hieronimum prophetam* II, 108, u: CCL 74, 116; ISTI, *In Hezechielem prophetam*, VI, 16, u: CCL75, 238. Navedeno prema: R. CABIÈ, L'Eucaristia,106.

rici. Za samu euharistiju kao darovi su bili dopušteni samo kruh, vino i voda, kako to izrijekom određuje Sinoda održana u Hiponu 393., ali su se, osim toga, osobito rado primali i vosak za svijeće, kao i ulje za uljanice. Slično i pokrajinska engleska Sinoda u Calhutu (787.) određuje da vjernici za euharistiju trebaju donijeti kruh (na bijelom ubrusu), a ne kolač.[230] Međutim, za potrebe siromaha donosili su se i drugi darovi, ali su bili odlagani na posebnu mjestu.

Kako su se vjernici sve manje pričešćivali – a time sve manje djelatno sudjelovali u euharistiji – tako se i obred priprave darova sve više klerikalizirao. Klerici prikupljaju darove i donose ih na oltar. Uskoro su vjernici donosili novac kao svoj dar, a on se onda namjenjivao za potrebite, ali i za uzdržavanje crkve i klera. Uskoro se u svijesti vjernika poistovjećivao ovaj dar za euharistiju s drugim dadžbinama koje su oni davali za potrebe Crkve. Običaj donošenja kruha kao dara za euharistiju sačuvan je još u prijesaborskom obredu posvećenja biskupa iz 1962. godine: novozaređeni biskup donosi biskupu zareditelju dva kruha, dvije bačve vina i dvije veće svijeće.[231]

Tijekom vremena u obred priprave darova ulaze *apologije*. To su molitve koje izražavaju vlastitu grešnost i molbu za oproštenje. U početcima se takva molitva preporučivala vjernicima koji bi donosili dar, a onda, od 9. st., to su postale molitve (redovito u prvom licu) koje je svećenik isprva privatno molio i koje su među svećenicima bile veoma omiljene, pa su se sve više umnožavale. Ipak, u Rimu se još za pape Inocenta III. (+ 1216.) za prikazanje pjevao samo *offertorium* i govorila *secreta*. Međutim, već u 13. st. ove apologije ulaze i u rimsku liturgiju, a kasnije i u Misal Pija V. Kao zanimljivost, spomenimo da su u starini, kako to bilježe *Ordines Romani*, đakoni prekrivali oltar stolnjakom prije donošenja darova. Kad se razvio običaj da budu tri oltarnika, đakon je uvijek postavljao onaj gornji. Ostatak toga običaja vidimo i danas: korporal ili tjelesnik bio bi »gornji oltarnik« (stolnjak), koji se postavlja prije priprave darova, a na nj se stavlja sveto posuđe i posvećene prilike. Spomenimo također da je stari rimski običaj da se na korporal stavi plitica s hostijom na lijevu stranu, a kalež na desnu. Običaj da se kalež stavlja (okomito) ispred plitica galskog je podrijetla i kasnije je ušao u rimsku liturgiju.

[230] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 13–15.

[231] *Pontificale Romanum. Pars prima*, Editio Typica, Typis polyglottis Vaticanis, 1962., 79: »Et Consecratus veniens ex sua capella, inter assistentes Episcopos medius, coram Consecratore genuflectit, et illi offert duo intortitia accensa, duos panes, et duo barilia vino plena, et Consecratoris praedicta recipientis manum reverente osculatur.« *Intorticium* po sebi znači *baklja*, a ovdje *veća voštana svijeća*. *Barile* je *bačva*. Zapremina nije jasno određena. Zanimljivo je da je u Dalmaciji *barilo* drvena bačva, zapremine 40-60 litara (u Slavoniji bi to bio *akov*). U Hercegovini je pak *burilo* posebna drvena bačva koja se mogla uprtiti na leđa i u kojoj su žene nosile vodu s izvora.

4. Prikazanje u Misalu Pija V.

U prethodnom Misalu, nakon što izmoli Vjerovanje, svećenik bi poljubio oltar, rekao *Gospodin s vama, Pomolimo se* i onda recitirao *offertorium*, tj. redak prije prikazanja koji je bio kratak, kao u današnjem Misalu ulazna ili pričesna pjesma. Nakon toga, u obredu »prikazanja« susrećemo sedam apologija.[232]

Prikazanje hostije. Dok drži pliticu s hostijom, svećenik govori:

> »Primi, sveti Oče, svemogući vječni Bože, ovu neokaljanu žrtvu, što je ja, tvoj nedostojni sluga, prinosim tebi, svome živom i pravom Bogu, za nebrojene svoje grijehe, uvrede i propuste i za sve koji okolo stoje, kao i za sve vjerne kršćane žive i preminule, da meni i njima bude na spasenje za život vječni.«

U ovoj je molitvi galskog podrijetla[233] problematičan izričaj *neokaljana žrtva – immaculata hostia*, jer anticipira ono što tek dolazi u kanonu. U trenutku priprave darova ne možemo još govoriti o žrtvi, nego tek o daru za žrtvu.

Ulijevanje vode u vino. Otkud običaj da se u vino ulijeva voda? U antici se vino redovito miješalo s vodom.[234] Od Ciprijana nadalje miješanje vode i vina u euharistiji smatralo se simbolom spajanja ljudskog i božanskog (u Kristu i u vjernicima), dok se na Istoku ta gesta gledala kao spomen na događaj kad je iz Isusova boka potekla krv i voda. Nadalje, u starini, dok su vjernici pristupali pričesti (pod obje prilike), u kalež se ulijevalo puno više vina, pa se i onda voda u ulijevala čineći znak križa. Kad se samo svećenik počeo pričešćivati, ulijevao bi u kalež puno manje vina, pa se zato u kalež ulijevalo tek nekoliko kapi vode. Tom prilikom bi svećenik rekao:

> »Bože, koji si divno sazdao i još divnije obnovio dostojanstvo ljudske naravi, daj da otajstvom ove vode i vina učestvujemo u božanstvu onoga koji se udostojao primiti našu ljudsku narav: Isus Krist. Sin tvoj, Gospodin naš, koji s tobom i s Duhom Svetim živi i kraljuje po sve vijeke vjekova.«

Ova molitva, preuzeta iz drevnog Veronskog sakramentara[235], u 11. st. ulazi u misal s dodatkom »otajstvom ove vode i vina«.

---

[232] Hrvatski prijevod preuzimamo iz: J. RADIĆ (prir.), *Misal za sve dane u godini*, 253-254.

[233] Prvi put ovu molitvu nalazimo u molitveniku Karla Ćelavoga (+ 877.). Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 333.

[234] Za Grke je, naime, bio barbarski običaj piti čisto vino bez vode. I za Židove grčke kulture to se pretpostavljalo: »Jer kao što je štetno piti samo vino ili samu vodu, dok je vino pomiješano s vodom tečnije i ugodnije, tako se i pravilno raspoređen prikaz sviđa ušima onih koji knjigu slušaju.« (2 Mak 15, 39). Usp. Z. PAŽIN, Vino u bogoslužju, 231–242.

[235] Usp. L. C. MOHLBERG, (ur.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria, Rim, 1978., br. 1239 (= *Sakramenatr iz Verone*).

Prikazanje vina. Dok drži kalež s vinom u rukama, svećenik govori:

»Prinosimo ti, Gospodine, čašu spasenja i molimo tvoju blagost da uziđe s ugodnim mirisom pred lice tvoga božanskog veličanstva na spasenje nama i svemu svijetu.«

I ova molitva (neopravdano) anticipira ono što će se kasnije reći tek u kanonu: »Da ruke svetoga anđela tvoga prenesu ovo na tvoj nebeski žrtvenik...« Ovdje se ne radi o *prinosu* darova, nego tek o *pripravi* onoga što će u žrtvi biti prineseno.

Molitva nad darovima. Svećenik moli sklopljenim rukama naklonjen nad darovima:

»Primi nas, Gospodine, duhom ponizne i srcem skrušene, i tako bila danas naša žrtva pred tobom, da ugodi tebi, Gospodine, Bože.«

Ova je molitva nadahnuta tekstom iz Dn 3, 38-40: u kontekstu progonstva, kad narod ne može prinositi žrtvu u jeruzalemskom Hramu, prorok naglašava da je istinska žrtva ona kad čovjek sama sebe prikazuje Bogu: »Nemamo sada (...) mjesta gdje da prinesemo prvence tebi (...). No primi nas slomljene duše, duha ponizna! Kao paljenice ovnova i bikova (...) takva nek' bude žrtva naša pred tobom danas da nas pomiri s tobom.« Ovo je svakako najprimjerenija molitva u ovom dijelu mise.

Zaziv Duha Svetoga (epikleza) nad darovima. Svećenik raširi i sklopi ruke te uzdignutih očiju moli:

»Dođi, posvetitelju, svemogući vječni Bože, i blagoslovi ovu žrtvu pripravljenu tvojem svetom imenu.«

U ovoj apologiji izraz *posvetitelju* vjerojatno se odnosi na Duha Svetoga, jer je tako i stajalo u starim izvorima (*Veni Spiritus sanctificator*). U svakom slučaju, ni ovdje nije primjereno govoriti o *žrtvi – sacrificium*, jer se radi tek o pripravljanju darova za žrtvu.

Pranje ruku. U starini je svećenik, nakon što bi primio darove, prao ruke da bi mogao nastaviti misu. Kasnije je to postala apologija, molitva za oproštenje grijeha: »U nevinosti perem svoje ruke i obilazim tvoj oltar, Gospodine!« (Ps 26, 6-12).

Prikazanje misnih darova. Nakon toga (odnosno nakon kađenja oltara u svečanim misama) svećenik bi, pognut pred oltarom, govorio sklopljenih ruku:

»Primi, Sveto Trojstvo, ovaj prinos što ti ga prikazujemo na spomen muke, uskrsnuća i uzašašća Gospodina našeg Isusa Krista, na čast blažene Marije vazda Djevice, blaženog Ivana Krstitelja, svetih apostola Petra i Pavla, ovih i svih svetih, da njima bude na čast, a nama na spasenje, i oni koje častimo na zemlji neka se dostoje za nas posredovati na nebu.«

Ova molitva iz 9. st. potječe iz Galije, a u rimsku je liturgiju ušla u 13. st. Prvi dio anticipira ono što će biti rečeno u Rimskom kanonu: »(...) slaveći spomen blažene muke Isusa Krista (...) njegova uskrsnuća od mrtvih i uzašašća u nebesku slavu prinosimo preslavnom tvojem veličanstvu«.

Molite, braćo. U početcima se to odnosilo na one koji su donijeli dar za misu (»da moja i vaša žrtva«), a kasnije na žrtvene darove općenito.

Darovna molitva. Ova je molitva zasigurno već početkom 5. st. ušla u red mise.[236] U početcima se govorila naglas, a kasnije tiho, tako da se zvala *secreta*. Svećenik govori molitvu uime svih sudionika izričući njihove potrebe i želje. Ova molitva povezuje prinošenje darova s euharistijskom molitvom.

5. Priprava darova u važećem Misalu

Prigodom reforme Misala poslije Drugoga vatikanskog sabora ovaj se obred htjelo, s jedne strane, pojednostaviti,[237] a s druge strane, učiniti takvim da se on ne bi shvatio u žrtvenom smislu.[238] U fazi priprave (tzv. *Missa normativa*) darovi su se trebali donositi na oltar pri čemu su bila predviđena samo dva kraća obrasca: nad kruhom prilagođena molitva iz spisa *Didaché*: »Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh raspršen po bregovima, i sabran postade jedno, tako neka se sabere tvoja Crkva s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo«,[239] dok bi se nad vinom govorio prilagođen tekst iz Izr 9, 1-2: »Mudrost je sazidala sebi kuću, i otesala sedam stupova. Poklala je svoje klanice, pomiješala svoje vino i postavila svoj stol.« Nije bilo molitve prigodom ulijevanja vode u vino. Bilo je nadalje prijedloga da se dokine pranje ruku (osim u slučaju kad bi svećenik stvarno zaprljao ruke), jer je kajanje za grijehe prethodno već izraženo u pokajničkom činu, međutim, to je ipak zadržano.[240]

[236] Usp. INOCENT I., *Pismo Decenciju, biskupu Gubbija* (416. g), II., 5 u: PL 50, 551–561, ovdje 553–554. Usp. također novija izdanja: G. MALCHIODI (prir.), *La lettera di S. Innocenzo I. a Decenzio, vescovo di Gubbio: breve studio esegetico – storico*, Libreria editrice vaticana, 1921. R. CABIÉ (prir.), *La Lettre du Pape Innocent Ier a Décentius de Gubbio (19 Mars 416)*, Bibliothéque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 58, Louvain 1973.; Za latinski tekst usp. također: *INNOCENTIUS DECENTIO EPISCOPO EGUBINO*. Dostupno na: https://www.liturgia.it/content/sodi/Decenzio%20-%2003%20_definitivo_.pdf (26. 12. 2020.).

[237] To je vidljivo u istočnom, bizantskom obredu, gdje se priprava darova – proskomidija – obavlja prije euharistijskog slavlja u užem smislu.

[238] Za ovaj dio usp. osobito: A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 360–374.; M. WITCZAK, L'Ordo Missae di Paolo VI. Il Sacramentario, 166–169.

[239] Prijevod preuzet iz: T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1998., 49.

[240] Formalnost pranja ruku vidi se i u ova dva slučaja: krizmatelj nakon krizmanja temeljito opere ruke vodom i sapunom, a onda (simbolično, s malo vode) pere ruke i u obredu priprave darova. Isto se događa i svećeniku koji na Veliki četvrtak nakon pranja nogu temeljito opere ruke, a malo iza toga opet pere ruke u obredu priprave darova.

Komisija je na koncu predložila sadašnju formulu, sličnu za kruh i za vino. U njoj se izražava Božja sloboda i sudjelovanje čovjeka po svome radu. Jasno se razlikuje priprava darova od žrtve Tijela i Krvi Kristove. Međutim, Pavao VI. htio je da se u ovaj obrazac ipak ubaci *što ti ga prinosimo (quem/quod tibi offerimus)*, što je na koncu i učinjeno.[241] Obrazac se izriče budućim vremenom: »(...) ovaj plod zemlje i rada ruku čovječjih *postat će* nam kruhom života«, čime se ne prejudicira euharistijska molitva. No, s druge strane, u važećem redu mise ove molitve ne izgledaju toliko važne, jer ih svećenik govori tiho, onda kad se pjeva prikladna pjesma... Nadalje, Papa je htio da puk bude uključen u ovaj dio mise, pa je zato inzistirao da ostane onaj poziv: *Molite, braćo...* i odgovor puka: *Primio Gospodin*.[242]

Spomenute molitve nad kruhom i vinom tipične su biblijske molitve hvale (*berakah*):

> »Blagoslovljen si, Gospodine, Bože svega svijeta. Od tvoje dobrote primismo kruh što ti ga prinosimo; on, plod zemlje i rada ruku čovječjih, postat će nam kruhom života.«

> »Blagoslovljen si, Gospodine, Bože svega svijeta. Od tvoje dobrote primismo vino što ti ga prinosimo; ono, plod trsa i rada ruku čovječjih, postat će nam piće duhovno.«

Zadržane su i neke apologije iz prethodnog Misala. Tako kod ulijevanja vode u vino svećenik govori slično kao u prethodnom Misalu:

> »Otajstvo ove vode i vina učinilo nas dionicima božanstva onoga koji se dostojao uzeti dijela u našem čovještvu.«

Sljedeća apologija, nadahnuta proročkim tekstom Dn 3, 38-40, sadržajno najbolje ocrtava značenje ovoga trenutka: u euharistijskoj žrtvi vjernici svoje duhovne žrtve (skrušenosti i poniznosti) žele sjediniti s Kristovom žrtvom. Šteta je da ovu molitvu svećenik, pognut pred oltarom, uvijek govori tihim glasom:

> »Primi nas, Gospodine, duhom ponizne i srcem skrušene; bila danas naša žrtva pred tvojim licem takva da ti se svidi, Gospodine, Bože.«

Dok pere ruke, svećenik umjesto Psalma 26, kako je to bilo u prethodnom Misalu, govori redak iz Psalma 51, 2:

---

[241] Na koncu svoga prijedloga Papa je rekao da će se u ovoj stvari ipak prikloniti mišljenju komisije. Stvar se dalje razvijala ovako: 12 članova komisije bilo je za Papin prijedlog, 14 je bilo protiv, a 5 je članova bilo za to da se ubaci neki izraz koji bi označavao darove koji se imaju prinositi, ali bez izraza *offrire*. Međutim, ipak je ostalo onako kako je Papa predložio. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 365, bilješka br. 36; 373.

[242] Ovaj je poziv zadržan, uz podijeljeno mišljenje komisije: njih 14 bilo je za to da se zadrži, njih 15 protiv, a jedan je član bio suzdržan. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 374.

»Operi me, Gospodine, od moga bezakonja i od grijeha me mojeg očisti.«

Prinosna pjesma. *Opća uredba* veli da procesiju s darovima prati prinosna pjesma »koja odgovara svetomu činu, naravi dana ili vremena, s time da joj je tekst odobrila konferencija biskupâ« (br. 48; usp. br. 37 i 74).[243]

O važećem obredu priprave darova zaključno možemo reći:

Naziv. Ono što se u prethodnom Misalu nazivalo *prikazanjem*, sada je postalo obredom *priprave darova*,[244] da bi se izbjeglo moguće žrtveno shvaćanje ovoga dijela mise, jer žrtvovanje dolazi tek s euharistijskom molitvom.

Sudjelovanje puka. U prethodnom je Misalu ovaj obred bio u potpunosti pridržan svećeniku. Danas pjevači pjevaju, puk u ophodu donosi darove, poslužitelji (đakon ili akolit) donose darove na oltar, a u recitiranoj misi puk odgovara na molitve hvale nad kruhom i vinom. Sudjelovanje vjernika vidljivo je u donošenju darova, kako to govori važeća *Opća uredba*:

> »Hvalevrijedno je da kruh i vino donose vjernici te da ih svećenik ili đakon na prikladnu mjestu prihvate i donesu k oltaru. Premda vjernici više ne darivaju kao nekoć od svojega kruh i vino određene za liturgiju, ipak obred njihova donošenja zadržava snagu i duhovno značenje. Primaju se također novac i drugi darovi što ih vjernici donesu ili u crkvi skupe za potrebe siromaha ili Crkve te se stave na prikladno mjesto, ali ne na euharistijski stol.« (OURM, br. 73)

Šteta da ono što je za *Opću uredbu* »hvalevrijedno« – da darove donose vjernici – u praksi redovito nije slučaj.

Molitveni dijelovi. Iako neki liturgičari nisu sretni izrazom *što ti ga prinosimo*, ipak je molitva nad kruhom i vinom uravnotežena molitva hvale. Njezino je značenje nešto umanjeno, jer se može govoriti i tiho. U ovom su dijelu mise ipak ostale i neke apologije, koje se uvijek govore tiho. Molitva *Molite, braćo* sjajan je uvod u središnji dio mise te uvijek uključuje i vjernike. Napomenimo da je i u prethodnom Misalu, kao i važećem, stajalo *moja i vaša žrtva*, čime se naglašava sudjelovanje cijeloga puka u euharistiji. Nadalje, *secreta* (tiha molitva) ponovno je postala darovna molitva *super oblata*. Osim toga, ovaj je dio mise (barem u idealnom slučaju) u pokretu: vjernici mogu u ophodu donositi darove koje onda poslužitelji donose na oltar.

[243] Zanimljivo je da Misal donosi tekstove *ulazne* i *pričesne pjesme*, ali ne i za *prinosnu pjesmu*.

[244] Tako se i danas u običnom govoru čuje naziv *prikazanje*, pa će tako voditelj zbora reći pjevačima da se za *prikazanje* uzima određena pjesma.

Zaključak

U prethodnom se Misalu govorilo o *prikazanju*, što je moglo dovesti do žrtvenog shvaćanja ovog dijela mise, do te mjere da su ga neki nazivali *malim kanonom*. U važećem se Misalu, naprotiv, govori jednostavno o *pripravi darova*, koji će u euharistijskoj molitvi biti *prikazani*. Nadalje, dok je u prethodnom Misalu to bio obred koji je bio u velikoj mjeri »klerikaliziran«, u važećem je Misalu naglašena *uloga puka*. U prvom redu, tu je mogućnost da puk – kao nekoć – donosi darove do oltara. Nadalje, puk odgovara hvalom na molitvu hvale nad kruhom i vinom. Umjesto dosadašnjeg *offertorium*, koji je govorio sam svećenik, puk može pjevati prinosnu pjesmu. Zaključno, iako sadašnji obred priprave darova zadržava neke od prijašnjih apologija, on u svojim obrascima jasno govori da se ne radi o žrtvenom obredu, te puno više naglašava ulogu puka.

IV. EUHARISTIJSKA MOLITVA

Novozavjetni nazivi za misu su *Gospodnja večera* i *lomljenje kruha*. Danas rado govorimo o *euharistiji*, odnosno o *euharistijskom slavlju*. Grčki pojam *eucharistia* znači »molitva hvale«. Takvu je molitvu Isus izgovorio na posljednjoj večeri nad kruhom i vinom, pa se zato ovaj naziv čini osobito primjerenim, iako se danas jednako govori i *misa*, odnosno *misno slavlje*. Središnju misnu molitvu, onu nakon priprave darova a prije Gospodnje molitve, nazivamo *euharistijskom molitvom*, dok se na Istoku veli *anafora*. Ovu veoma obimnu i liturgijsko-teološki bremenitu temu nastojat ćemo razložiti u osnovnim crtama.[245]

1. Početci

Iz novozavjetnih spisa ne možemo točno rekonstruirati Isusovu posljednju večeru. Jednako tako ne znamo kako je izgledalo euharistijsko slavlje u apostolsko vrijeme. Govori se tek o *Gospodnjoj večeri* i o *lomljenju kruha* prvoga dana u tjednu. Naravno, u to vrijeme nisu postojale propisane formule niti liturgijske knjige, nego se molilo spontano.

Didaché, spis s početka 2. stoljeća, donosi molitvu hvale nad kruhom i vinom.[246] Međutim, ni ovdje se ne može govoriti o propisanom tekstu. Nešto kasnije, u *Prvoj apologiji* sv. Justina iz 150. godine, čitamo da se ova molitva govorila spontano: »Predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen.«[247]

Apostolska predaja spis je iz 215. godine, a pripisuje se Hipolitu Rimskom. Tijekom povijesti bio je zaboravljen, a pronađen je tek u 19. st. Ovaj spis nije bio službena liturgijska knjiga. Autor samo daje obrazac kako bi se pojedina bogoslužja trebala slaviti. Tako nalazimo opise *ređenja biskupa, svećenika i đakona*, *postavljanje u službu čitača, udovica i djevica*, *katekumenat*, *krštenje*, *potvrdu*, *post*, *agape* i

[245] Za povijesni prikaz usp.: P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 63–91.; A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*; J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, 2, 127–343.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 342–475.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 441–479.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 229–257.; R. CABIÉ, L'Eucaristia, u: A. G. MARTIMORT (prir.), *La Chiesa in preghiera*, 2, Brescia, 1985., 112–133.; M. WITCZAK, L'Ordo Missae di Paolo VI. Il Sacramentario, 170–181.; A. NOCENT, *La messa prima e dopo san Pio V*.

[246] Za tekst ove molitve usp. T. ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature*, I, 49.

[247] *Božanski časoslov*, 2, 510.

dnevne molitve. Euharistijsku molitvu nalazimo u opisu ređenja biskupa. Ona nije imala nikakva utjecaja na kasniju rimsku liturgijsku tradiciju, ali je u liturgijskoj reformi Drugoga vatikanskog sabora poslužila kao predložak Drugoj euharistijskoj molitvi važećega misala.

2. Razvoj Rimskog kanona

Prva euharistijska molitva važećeg misala u zapadnoj je Crkvi bila od 5./6. st. jedina euharistijska molitva, pa se zato i nazivala *kanon*, odnosno *Rimski kanon*.[248] Dijelove te molitve nalazimo u djelu *De sacramentis* sv. Ambrozija (+ 397.),[249] s tim da nije jasno navodi li on u ovom djelu već postojeći obrazac ili je Rimski kanon zapravo njegova molitva. Iako je on zasigurno u uporabi bio puno ranije, cjeloviti tekst Rimskog kanona nalazimo početkom 6. st. u *Gelazijevu*[250] i *Grgurovu*[251] *sakramentaru* te u mnogim kasnijim liturgijskim vrelima, od kojih svaki ima svoje inačice jer su se tijekom vremena u tu molitvu uvrštavali dodatci (apologije, popisi svetaca, molitve za pokojne...) te mnoštvo gestā (poklecanje, nakloni, znakovi križa). Evo nekih osobitosti vezanih uz Rimski nakon.

Alkuinov dodatak. U najstarijim izvorima kaže se:

»Memento, domine, famulorum famularumquae tuarum et omnium circum/adstantium, quorum tibi fides cognita est et nota deuotio; *qui tibi offerunt hoc sacrificium laudis*: pro se suisque omnibus, pro redemptione animarum suarum, pro spe salutis et incolomitatis suae tibi reddunt uota sua aeterno Deo uiuo et uero.«[252]

»Spomeni se, Gospodine, slugu i službenica svojih i svih ovih što oko tebe stoje. Ti si spoznao njihovu vjernost i znaš im odanost. *Oni ti prinose ovu žrtvu hvale* za sebe i za sve svoje, da im se otpuste grijesi i da se smiju nadati punini spasenja. Oni izručuju darove svoje odanosti tebi, vječni, živi i istiniti Bože.«

[248] I danas se za bilo koju euharistijsku molitvu veli »kanon«, što je, istina, jednostavnije, ali i netočno. Naime, kanon po sebi znači *pravilo*, i taj je termin imao smisla dok je u Misalu bila samo jedna euharistijska molitva. Za iscrpnu bibliografiju o Rimskom kanonu usp. G. Di NAPOLI, Il lento processo di formazione del canone romano, u: *Ecclesia orans* 17(2002.)2, 229–268.

[249] Za latinski tekst vidi: A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 421–422. Za hrvatski prijevod vidi: AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Makarska, 1986., 179–180.

[250] Usp. *Gelazijev sakramentar*, br. 1244–1255.

[251] J. DESHUSSES (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, 1 Le Sacrramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979., br. 5–16 (= *Grgurov sakramentar*).

[252] *Gelazijev sakramentar*, br. 1245. Istovjetan tekst je i u *Grgurovu sakramentaru*, br. 6.

Međutim, od početka 9. st. u nekim prijepisima *Grgurova sakramentara*[253] i u kasnijim sakramentarima[254] nalazimo tzv. *Alkuinov dodatak*: »*Pro quibus tibi offerimus, vel* qui tibi offerunt« – *Za njih ti prinosimo ili* oni ti prinose«, što se tijekom 10. st. proširilo, pa je tako i u današnjem Misalu. Ovdje ističemo dvije stvari. Prvo, u početcima je bilo jasno da vjernici donose darove za euharistiju te da oni prinose Bogu žrtvu hvale, pa su se u ovome dijelu kanona čak spominjala imena darovatelja. Kad su se vjernici počeli sve manje pričešćivati, prestali su donositi i darove za euharistiju. Tako je misa postala sve više služba prezbitera. Stoga je onda bilo »logično« da se istakne svećenikova uloga: »Za njih ti prinosimo«, s tim da je ostalo i ono staro: »oni ti prinose«. Drugo, *circumstantium* znači da su vjernici stajali oko oltara, kao oni koji zajedno s biskupom prinose darove. Stajanje je drevni oblik molitve, a klečanje je bilo samo u pokorničkim činima (zato nikad nedjeljom!), a poklecanja nije bilo sve do 14. st., nego se euharistija častila samo dubokim naklonom.[255] Spomenimo i to da je u početcima biskup bio okrenut prema puku. Međutim, kako nije bilo oltarnih stuba, te kako je oltar bio malen, a biskup okružen mnogim poslužiteljima, puk ionako nije vidio što se zbiva na oltaru. Zbog toga se od 9. st. i biskup zajedno s vjernicima okrenuo prema istoku i tako okrenuo leđa vjernicima.[256]

Zagovori za pokojnike. *Grgurov sakramentar* donosi i molitvu za pokojnike koje nema u *Gelazijevu sakramentaru*: »Spomeni se, Gospodine slugu i službenica svojih koji usnuše...« Pokojnici su se u početcima spominjali samo u posebnim misama, ali ne i nedjeljom.[257]

Zagovori za žive. Neki stari izvori imaju odulji popis onih za koje se moli u misi: za poglavare, djevice, udovice, za povoljno vrijeme i plodnost zemlje, za mir i pravednost, za povratak zarobljenih, za one koji žive u tami nevjere, za potrebe nazočnih, za papu, biskupa, svećenike, crkvene službenike, za rimskoga cara i sve kršćanske kraljeve, za sve one koji trpe, itd.[258] Drugi, uz cara, spominju i njegovu suprugu i potomstvo.[259]

---

[253] Popis tih kodeksa nalazimo u izdanju *Grgurova sakramentara* u bilješkama nakon broja 6.

[254] Npr. *Sakramentar iz Géllona*: A. DUMAS, J. DESHUSSES (prir.), *Liber sacramentorum Gellonensis. Introductio, tabulae et indices*, Turnhout, 1981., br. 342; A. PAREDI (prir.) *Sacramentarium Bergomense*, Bergamo, 1962., br. 815 (= *Sakramentar iz Bergama*) te svi kasniji... Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, 2, 209.

[255] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 432.

[256] O tome prvi svjedoči Amalarije (+ 850). Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 436.

[257] *Grgurov sakramentar*, br. 13. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 413.

[258] Tako *Stowe Missal*, keltski liturgijski spis iz 8 st. Usp. G. F. WARNER (prir.), *The Stowe Missal*, London, 1915., 11. (= *Stowe Missal*).

[259] Tako *Sakramentar iz Bergama*, 814. Usp. također: A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 449.

Spomen Kristove smrti, uskrsnuća i ponovnog dolaska. U keltskim, galskim i ambrozijanskim liturgijskim knjigama nalazimo dodatak nakon riječi ustanove, što je slično uskliku koji se danas kazuje nakon *Tajna vjere*:

> »(...) koja će se za vas proliti za oproštenje grijeha. Posla ih govoreći: 'Moju ćete smrt propovijedati, moje uskrsnuće naviještati, moj ćete dolazak iščekivati dok opet s neba ne dođem k vama.'«[260]

Tiho moljenje kanona. Do sredine 9. st. kanon se molio naglas, a od 10. stoljeća posvuda samo tiho. To je bilo stoga što u to vrijeme vjernici više nisu sudjelovali u slavlju mise. Tako se sve više vjerovalo da je liturgija stvar klera, do te mjere da se vjernicima riječi posvete čak nisu ni tumačile, jer se smatralo da je ova uzvišena molitva bila rezervirana samo za svećenike, a da laici toga ne bi bili dostojni.[261]

Svet, svet, svet! Ovaj poklik ulazi u euharistijsku molitvu u Galiji u 4. st., a u Rimu u 5. st., dok drugi dio, *Blagoslovljen*, dolazi tek kasnije (npr. *Grgurov* ga *sakramentar* ne poznaje).[262]

Upotreba zvona. Zvonjenje za *Svet* i za podizanje uvedeno je rubrikom Misala Pija V., međutim, poznato je od kasnog srednjeg vijeka (13. st.). Služitelj bi pozvonio da bi vjernici – koji ne vide što se zbiva na oltaru i ne čuju što svećenik moli – znali kad se treba pokloniti.[263]

Podizanje. Od 11. st. podizanje ima alegorijsko značenje: svećenik bi prvo uzeo kruh u ruke, a onda bi ga – prije posvete! – lijevom rukom podigao iznad glave i desnicom prekrižio, simbolizirajući time uzdizanje Isusa na križ. Međutim, puk je mislio da je hostija posvećena pa su se klanjali. Zato je koncem 12. st. određeno da podizanje slijedi tek nakon riječi ustanovljenja. Potreba gledanja hostije, kao nadomjestak pričesti, osobito se raširila u 13. i 14. st., a tome su gledanju čak davali čudotvorne učinke.[264] Kalež se nije podizao jer, kako je to tumačio Durand koncem 13. st., to bi bilo suvišno jer se u kaležu ne vidi posvećeno vino.[265] Međutim, kao što je već bilo spomenuto, budući da su neki teolozi u 12. st. na Sorboni tvrdili da se pretvorba kruha i vina događa tek onda kad se izgovore posvetne riječi nad vinom, uvedeno je podizanje hostije da bi se izrazila vjera da se posvećenje ho-

[260] *Sakramentar iz Bergama*, 817b. Slično i *Stowe Missal*, 10.

[261] Usp. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 345–347.

[262] Usp. *isto*, 365–366.

[263] Usp. *isto*, 367–368. Danas je zvonjenje za vrijeme mise po sebi nepotrebno, jer vjernici vide što se na oltaru događa, ali je zadržano kao tradicija, jer se time naglašava svečanost toga trenutka.

[264] U tome je kontekstu upravo u to vrijeme i ustanovljena svetkovina Tijelova.

[265] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 398–399.

stije događa po samim riječima pretvorbe nad kruhom. To je onda i kodificirano u Misalu Pija V. koji uvodi i podizanje kaleža.[266]

3. Rimski kanon u prethodnom Misalu

Predslovlje je oduvijek bilo sastavni dio euharistijske molitve. Međutim, kako je ono promjenjivo, stekao se dojam da euharistijska molitva započinje nakon usklika *Svet*. Naime, nakon toga usklika u Misalu stoji: *Rimski kanon*. Iako je on bio jedina euharistijska molitva u razdoblju od tisuću i petsto godina, ipak je imao i svoje promjenjive dijelove, to jest umetke: za Božić i osminu, Bogojavljenje, Veliki četvrtak (dva umetka), Vazmeno bdjenje do konca vazmene osmine (dva umetka), za Uzašašće i za Duhove i duhovsku osminu. K tome, bilo je četrnaest predslovlja.

Ova je euharistijska molitva u određenom smislu problematična. U njoj se ne očituje ona drevna struktura, prisutna u ostalim euharistijskim molitvama. Osim toga, u njoj se uopće ne spominje Duh Sveti. Zatim, dva su popisa svetaca, jedan prije i jedan poslije posvete. Nadalje, ova molitva vrvi od *apologija*, tj. molitava za oproštenje grijeha.[267] Opterećena je brojnim gestama: čak se 26 puta činio znak križa, a posebno su problematični oni znakovi križa koji su se činili nakon posvete. Sv. Toma to pomirljivo tumači kao tek komemorativne znakove, tj. spomen na Isusovu muku.[268] Podsjetimo, na koncu, da se ona molila tiho. Velika je novost bila kad se od 1967. mogla moliti na narodnom jeziku i to naglas.[269]

4. Reforma euharistijskih molitava

Kad je 1964. *Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije* počelo pripravljati novi misal, bilo je jasno da Rimski kanon ima više slabosti i da bi tu trebalo nešto učiniti.[270] Prvo je pitanje bilo jedincatost ove molitve. Istočne liturgije poznaju stotinjak euharistijskih molitava. Na Zapadu, *Sakramentar iz Verone* ima 267 predslovlja, *Gelazijev sakramentar* 184, a *Grgurov* samo 14. U isto vrijeme, mozarapski (španjolski) obred ima posebne euharistijske molitve za svaki dan s izuzetkom riječi ustanovljenja, a u ambrozijanskom (milanskom) obredu ima osamde-

[266] Usp. A. NOCENT, *La messa prima e dopo San Pio V*, 33.

[267] Ostatak je to iz onih vremena kad su se (tihe) mise ponajčešće prikazivale za oprost grijeha pokornika ili pokojnika.

[268] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 426.

[269] Usp. *Kanon mise*, Zagreb, 1968.

[270] Iscrpan opis reforme rimskog kanona i stvaranje novih euharistijskih molitava nalazimo u: A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 441–479.

setak različitih predslovlja i umetaka u sam Rimski kanon. A prethodni je Misal, kako smo vidjeli, imao četrnaest predslovlja i osam umetaka.[271]

Bilo je ideja da se Rimski kanon prekroji prema drevnoj shemi te da se uklone ponavljanja. Međutim, odmah se uvidjelo da bi se time tekst izmijenio do neprepoznatljivosti. S jedne strane, nije se htjelo »uništiti« kanon tako duge i časne tradicije, a s druge strane, nametala se potreba da euharistijska molitva bude bez manjkavosti Rimskog kanona. Zato je odlučeno da se ova molitva sačuva kakva jest, a da se u isto vrijeme stvore nove euharistijske molitve, što je na koncu odredio i Pavao VI.: »Neka se ostavi nepromijenjenom sadašnja anafora. Neka se sastave ili pronađu dvije ili tri anafore za uporabu u određenim vremenima.«[272] Za sve nove molitve utvrđen je ustroj kojeg se trebalo držati. Ta je shema kasnije ušla i u *Opću uredbu Rimskog misala*:

I. Predslovlje + Svet
II. Prijelaz
III. Posvetna epikleza
IV. Izvještaj o ustanovljenju
V. Anamneza i prikaz božanske Žrtve
VI. Molitva za prihvaćanje darova i za plodonosnu pričest
VII. i VIII. Spomen svetaca i zagovori
IX. Doksologija.

Priprava novih euharistijskih molitava dana je članovima *Vijeća* među kojima se isticao talijanski liturgičar Vagaggini. Prvo je pitanje bilo: Treba li uzeti neke anafore iz istočnih obreda i prilagoditi ih rimskomu duhu, ili stvarati sve novo? Odlučeno je da se kao izvor i nadahnuće uzme Hipolitova i Bazilijeva anafora. Prema gore navedenoj shemi, i nakon proučavanja starih anafora, Vagaggini je 1966. godine priredio nacrt triju novih euharistijskih molitava. One su, nakon opaski članova komisije i nakon što su bile ispitane u nekoliko rimskih kongregacija, prihvaćene i uvrštene u misal. Druga euharistijska molitva nastala je na osnovi Hipolitove, Treću je sastavio sam Vagaggini,[273] a Četvrta je bila nadahnuta Bazilijevom molitvom. Zanimljivo je da su one *ad experimentum* bile uvrštene u neka

[271] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 441.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 358.

[272] A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 443.

[273] »Kroz tri mjeseca intenzivnog rada u biblioteci opatije Mont César (Leuven – Louvain) u ljeto 1966., on (Vagaggini) proučio je pitanja vezana uz Rimski kanon i pripravio dvije sheme novih euharistijskih molitava, koje je predstavio raspravi u skupini.« (A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 443.) Vagagginijev je rad, s kompletnom dokumentacijom, obavljen u djelu: C. VAGAGGINI, *Il Cannone della Messa e la riforma liturgica*, Torino – Leumann, 1966.

euharistijska slavlja prije nego što su bile konačno odobrene. Spomenimo i ovo: članovi *Vijeća* predložili su da se preuzme cijela Bazilijeva molitva, ali se od toga odustalo nakon intervencije nekih kongregacija.

Kad je jedanput prihvaćeno načelo da može biti više euharistijskih molitava, zaredale su molbe za odobrenjem takvih molitava za određene krajeve i određene prigode. Tako je 1974. godine odobrena jedna euharistijska molitva (s četirima inačicama) za švicarsku sinodu.[274] Iste su godine odobrene i tri euharistijske molitve za mise s djecom i još dvije za pomirenje (za Svetu godinu 1975.). Te su molitve na hrvatskom izdane u posebnom svesku u Zagrebu i u Sarajevu.[275] Bilo je k tomu i više anafora odobrenih *ad experimentum*. Međutim, sve je više rastao strah od množenja liturgijskih tekstova, tako da su se od 1975. godine rijetko davala odobrenja za nove euharistijske molitve.[276]

5. Euharistijske molitve u važećem Misalu

U svim euharistijskim molitvama riječi su ustanovljenja istovjetne i istaknute, uz opasku da ih valja izgovarati »jasno i razgovijetno«. U koncelebraciji samo glavni slavitelj izgovara naglas sve dijelove, a ostali koncelebranti govore tiho one dijelove koji se zajednički mole. Bogatstvo važećeg Misala ogleda se i u tome što sadrži 90 predslovlja, trinaest različitih euharistijskih molitava (s više od 40 umetaka), dok je prethodni Misal imao samo Rimski kanon (sa 8 umetaka) i četrnaest predslovlja. Prikazat ćemo posebno Rimski kanon, zatim ostale euharistijske molitve te, na koncu, neka otvorena pitanja.

a) Rimski kanon

Bilo je malo zahvata u Rimski kanon. Zadržano je svih osam umetaka.[277] Izbačeni su mnogi znakovi križa i poklecanja. Npr. svećenik bi pokleknuo odmah poslije izgovorenih riječi posvete, zatim bi podigao posvećene prilike i ponovno

[274] Te su molitve preuzete u važeći Misal pod nazivom *Euharistijske molitve za različite potrebe*.

[275] Navodimo sarajevsko izdanje, jer je praktičnije i donosi kompletne tekstove četiriju molitava za različite potrebe, dok zagrebačko izdanje donosi kompletan tekst samo prve molitve, a za druga tri samo one dijelove koji se razlikuju od prve molitve, tako da treba neprestano listati: BISKUPSKA KONFERENCIJA BOSNE I HERCEGOVINE, *Nove euharistijske molitve. Dodatak Rimskom misalu*, Sarajevo, 2001.

[276] Usp. zbirku različitih euharistijskih molitava (za katehezu i molitvu): L. Della TORRE, *Pregare l'Eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Brescia, 1982.

[277] U važećem hrvatskom Misalu dva su umetka za Veliki četvrtak posve nespretno otisnuti zajedno s molitvama toga istoga dana, a ne u sâm kanon. Stoga bi onaj koji bi htio uzeti Rimski kanon na Veliki četvrtak trebao imati vrlo spretnog poslužitelja (»librifera«). Treće tipsko (latinsko) izdanje za Veliki četvrtak donosi cijeli Rimski kanon s potrebnim umetcima, što je puno praktičnije. Uvijek se iznova možemo čuditi kako priređivači liturgijskih knjiga ne žele razumjeti da su to *manuali*, priručne knjige koje trebaju biti praktične...

pokleknuo, a danas svećenik poklekne samo nakon što podigne posvećene prilike. Najznačajnija je izmjena u riječima ustanovljenja. U izvornoj je verziji stajalo: »Uzmite i jedite od ovoga svi, jer ovo je, naime, tijelo moje«, dok u važećoj verziji stoji: »Uzmite i jedite od ovoga svi: ovo je moje tijelo koje će se za vas predati.« U preinačenoj se verziji ne radi samo o Kristovoj pukoj nazočnosti (koja je stvarna i realna), nego se želi istaknuti i *žrtveni* značaj euharistije, u kojoj se uprisutnjuje čitavo vazmeno otajstvo Kristove smrti i uskrsnuća. Radi se o *dinamičkoj prisutnosti* Kristovoj po kojoj se spašavamo. Ova nova verzija riječi ustanovljenja istovjetna je u svim važećim euharistijskim molitvama. Nadalje, kao i u svim ostalim euharistijskim molitvama, umetnut je poklik nakon »Tajna vjere«. Osim toga, poslije Drugoga vatikanskog sabora – još prije prvog tipskog izdanja važećeg Misala – ubačen je i spomen svetoga Josipa,[278] a od 1. svibnja 2013. ime sv. Josipa umetnuto je i u ostale tri euharistijske molitve.[279]

b) Ostale euharistijske molitve

Opća uredba Rimskog misala (u sva tri tipska izdanja) donosi ustroj i značenje pojedinih dijelova svih euharistijskih molitava važećeg Misala (br. 79).[280]

- *Davanje hvale*: predslovlje
- *Poklik*: Svet
- *Epikleza*: zazivanje Božje sile da darovi – kruh i vino – postanu Tijelo i Krv, kao neokaljana Kristova žrtva [= epikleza 1]
- *Izvještaj o ustanovljenju i posveta*
- *Anamneza*: spomen Kristova djela spasenja
- *Prinos*: vjernici prinose sami sebe i mole da budu u jedinstvu jedni s drugima i s Bogom [= epikleza 2]
- *Zagovori*: molitva za žive i mrtve
- *Završna doksologija*.

Državno je tajništvo kasnije poslalo naputak Kongregaciji za bogoštovlje da pri davanju dopuštenja za nove euharistijske molitve valja inzistirati upravo na ovoj shemi.[281]

[278] Neki vele da je to učinjeno na intervenciju Petra Čule, tadašnjeg mostarskog biskupa.

[279] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, *Dekret o uvrštenju imena sv. Josipa u II., III. i IV. euharistijsku molitvu Rimskog misala*. Dostupno na: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20130501_san-giuseppe_it.html (26. 12. 2020.).

[280] A. Nocent, profesor na Papinskom liturgijskom institutu u Rimu, svojevremeno je nama studentima posvjedočio da je ovu shemu bio pripravio Salvatore Marsili, profesor na istom učilištu.

[281] Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 475–477.

Zanimljivo je kako su raspoređene euharistijske molitve u trećem tipskom (latinskom) izdanju iz 2002. U *Redu mise (Ordo Missae)* donose se četiri euharistijske molitve (one iste koje su u važećem hrvatskom misalu). Zatim su u *Dodatku reda mise (Appendix ad Ordinem Missae)* dodane dvije euharistijske molitve za pomirenje i četiri za različite potrebe. Na koncu misala, u *Dodatcima (Appendices)*, tri su euharistijske molitve za mise s djecom. Neobično je da – osim molitava za mise s djecom koje se rjeđe koriste – nisu sve ostale stavljene zajedno.[282]

c) Mjesto epikleze u euharistijskim molitvama

Dva su osnovna tipa euharistijskih molitava: *antiohijski* i *aleksandrijski*. Osnovna je razlika u epiklezi. U molitvama *antiohijskog* tipa, nakon izvješća o ustanovljenju i nakon anamneze (sjećanje na Božje djelo spasenja po Kristu), slijedi *jedinstvena epikleza*, zazivanje Duha Svetoga da *posveti* prinesene darove kruha i vina da postanu Kristovo Tijelo i Krv te da snagom toga istoga Duha svi pričesnici postanu jedno u Kristu. U *aleksandrijskom* tipu euharistijske molitve spomenuta se epikleza dijeli, pa se tako *prije* riječi ustanovljenja moli Božja snaga (sila Duha Svetoga) da kruh i vino postanu Kristovo Tijelo i Krv. Bila bi to *epikleza 1*. Slijedi izvješće o ustanovljenju, anamneza i onda *prikazanje*, to jest molitva da pričesnici Kristove žrtve djelovanjem Duha Svetoga postanu jedno. *Prikazanje* bi tako bilo *epikleza 2*. Mnoge istočne liturgije (npr. bizantska) imaju anafore antiohijskog tipa. Rimska liturgija slijedi aleksandrijski tip.

Ovdje su posrijedi dva različita pristupa. Na Istoku se naglašava uloga Duha Svetoga. Ako se po Duhu Svetome dogodilo utjelovljenje, zašto ne bi i transsupstancijacija? Time se naglašava Marijino bogomaterinstvo, ali i božanstvo Duha Svetoga. Budući da su sakramenti djelatni silom Duha Svetoga, to bi onda bilo vidljivo i u euharistiji. Osim toga, grčka misao nije opterećena pravnim vidom, to jest točnim trenutkom kad kruh postaje Tijelom, a vino Krvlju. A koja bi onda bila snaga riječi ustanovljenja? One bi bile samo povijesno izvješće, a posveta (transsupstancijacija) bi se događala u epiklezi.[283] Ovdje se više ističe čin Crkve koja moli snagu Duha Svetoga. Naravno da Katolička Crkva priznaje valjanost ovih anafora. Tako se i naša Grkokatolička Crkva služi anaforama Ivana Zlatoustog i Bazilija, koje su antiohijskog tipa.

U aleksandrijskom, rimskom tipu naglašava se djelotvornost Kristovih riječi. Tu je pomalo i onaj pravni, rimski osjećaj. Točno je određen trenutak transsupstancijacije: neposredno nakon Kristovih riječi ustanovljenja. Zato su te riječi u

[282] Ovako se može steći dojam da su prve četiri nekako redovne, dok bi onih drugih šest bile nekako izvanredne. Spomenimo i to da su u ponovljenom trećem tipskom izdanju Rimskog misala 2008. ispuštene euharistijske molitve za mise s djecom.

[283] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 388–389.

misalu uvijek posebno istaknute, uz napomenu da ih valja jasno izgovarati. Zato svećenik – u znak vjere da je to sada pravo Kristovo Tijelo i Krv – odmah nakon što izgovori riječi posvete podiže posvećene Prilike vjernicima na poklon, a i sâm izražava svoju vjeru poklecanjem.[284]

Neki teolozi ipak smatraju da bi i u katoličkoj liturgiji trebale biti euharistijske molitve antiohijskog tipa i pritom iznose argumente da razdvajanje epikleza (prije i poslije riječi ustanovljenja) slabi snagu i teološki izričaj same molitve.[285] U prilog takvu mišljenju išla bi i činjenica da se u Rimskom kanonu izrijekom ne spominje Duh Sveti, pa onda i nije lako govoriti o *epiklezi* koja bi po sebi bila zazivanje Duha Svetoga. Drugi, naprotiv, misle da ovakva dvostruka epikleza predstavlja obogaćenje, jer je u njoj vidljivo trinitarno djelovanje: molitva je upućena Ocu, naglašava se posvećujuće djelovanje Sina u riječima ustanovljenja, da bi se onda naglasilo i djelovanje Duha Svetoga u Crkvi.[286]

Kako god bilo, Crkva je odlučno ustrajala u svojoj drevnoj tradiciji aleksandrijskog tipa. Napomenimo da molbu za posvetu darova *prije* riječi ustanovljenja nalazimo još u djelu *De sacramentis* svetog Ambrozija:

> »Želiš li znati da se posvećuje nebeskim riječima? Čuj koje su to riječi. Svećenik veli: 'Učini da ovaj naš prinos bude primljen, duhovan, ugodan. Lik tijela i krvi našega Gospodina Isusa Krista koji dan prije nego će trpjeti uze kruh u svoje svete ruke (...)'«[287]

Nadalje, aleksandrijski tip euharistijske molitve nalazimo u drevnim i časnim izvorima.[288] Osim toga, izgleda da je aleksandrijski tip izvorno bio i u Antiohiji, kako se dade iščitati iz apokrifnih *Djela Tominih*.[289] Nadalje, u *Mistagoškim*

[284] Tako u slavlju sakramenata na Zapadu razlikujemo uvijek onaj bitni dio i nadopunjavajuće obrede. Tako je, na primjer, kod krštenja bitni dio polijevanje vodom uz riječi »ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga«, dok bi nadopunjavajući (nebitni dio) bilo davanje svijeće, odijevanje bijelom haljinom, itd. Jednako tako kod ređenja je bitno polaganje ruku uz posvetnu molitvu, a sve ostalo bili bi nadopunjavajući obredi. To je osobito važno prigodom sklapanja ženidbe, jer to slavlje ima i pravni učinak, pa je naglašeno da je ženidba sklopljena usmenom privolom, a sve drugo bi bili nadopunjavajući obredi, itd.

[285] Usp. A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 254–257. Njega slijedi i P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 70–71.

[286] Usp. P. De CLERCK, Les épiclèses des nouvelles prières eucharistique du rite romain. Leur importance théologique, u: *Ecclesia orans* 16(1999.)2, 189–208.

[287] Za latinski tekst vidi: A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 421–422. Za hrvatski prijevod vidi: AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, 179–180.

[288] U A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 101–203., nabraja ih se šest.

[289] Usp. *isto*, 77–79. Usp. također: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 387., bilješka br. 91.

katehezama Ćirila Jeruzalemskog izgleda da je epikleza prije izvješća o ustanovljenju.[290]

Obzirom na prigovor da Rimski kanon ne spominje Duha Svetoga, valja uzeti u obzir da se Duh Sveti u kontekstu euharistije podrazumijeva.[291] Tako se u drevnim zapadnim liturgijskim vrelima izričito spominje djelovanje Duha Svetoga u posveti darova,[292] kao i djelovanje Duha Svetoga koji daje da po pričesti vjernici postanu jedno,[293] pri čemu bi ovaj prvi primjer odgovarao *epiklezi 1*, a drugi *epiklezi 2*. Tako mirno u Rimskom kanonu možemo nazvati *epiklezom 1* onaj dio: »Bože, blagoslovi u svemu i primi…«, a *epiklezom 2* onaj dio: »te se svi koji primimo presveto Tijelo i Krv tvoga Sina…«.

Zaključno, ako se nismo usudili dirati Rimski kanon zbog njegove časne tradicije, nema razloga da sada preuzmemo antiohijski tip i napustimo aleksandrijski tip, koji slijedimo još od vremena svetog Ambrozija.

d) Futur u riječima ustanovljenja

Crkva naučava da je euharistija posadašnjenje i ostvarenje Kristova vazmenog otajstva.[294] U Novom zavjetu stoji: »tijelo (…) koje se za vas predaje« (Lk 22, 19; usp. 1 Kor 11, 24), odnosno »krv (…) koja se za vas prolijeva« (Mt 26, 28; Mk 14, 24; Lk 22, 20), jer je u grčkom to particip prezenta pasiva. Međutim, u prijesaborskom misalu stajalo je *effundetur* (futur), zato što je to u *Vetus latina* i u *Vulgati* pogrešno prevedeno futurom (*tradetur*; *effundetur*).[295] Iako je novi latinski prijevod Biblije ovu očitu pogrešku ispravio, pa umjesto futura (*effundetur*) stavlja prezent (*effunditur*),[296] u važećim tipskim misalima (1970., 1975. i 2002.) i dalje stoji futur, s obrazloženjem da se ne dira latinska tradicija, s time da se u prijevodima misala može staviti prezent. To se, međutim, nije svugdje dogodilo. Tako je

[290] Usp. A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 206–210. Usp. također: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 449–455.

[291] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 390.

[292] Npr. *Sakramentar iz Verone*, br. 578; 1246 i *Sakramentar iz Bergama*, br. 1278.

[293] Npr. *Sakramentar iz Verone*, br. 1049, *Grgurov sakramentar*, br. 164 i *Gelazijev sakramentar*, br. 1330.

[294] Usp. Z. PAŽIN, Liturgija – povlašteno mjesto ispovijedanja vjere, u*: Bogoslovska smotra* 83(2013.)3, 601–617., ovdje 610–612.

[295] U prijesaborskom staroslavenskom misalu stoji: »izlijet se«, što je gramatički prezent (»prolijeva se«), iako to nužno ne mora značiti sadašnje vrijeme. Usp. *Rimski misal slověnskim jezikom*, 273. Jednako tako stoji i u poslijesaborskom izdanju: *Rimski misal. Čin misi s izabranimi misami*, Zagreb, 1980., 27.

[296] *Nova vulgata Bibliorum sacrorum editio, Sacros. oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli PP VI recognita, auctoritate Iohannis Pauli PP. II promulgata*, Vatikan, 1979.

u njemačkom prijevodu uzet pasiv prezenta,[297] u talijanskom[298] i portugalskom[299] particip koji se može shvatiti kao sadašnje ili prošlo vrijeme, dok je futurom prevedeno u hrvatskom, engleskom[300] i španjolskom.[301] U francuskom je za Tijelo uzet particip prezenta,[302] a za Krv futur.[303]

Istočne liturgije nikada nisu imale ovakve dvojbe, jer nisu koristile Vulgatu. Tako su oba glagola u prezentu (*predaje*; *prolijeva*) u svim istočnim euharistijskim molitvama, pa i u nama najbližoj liturgiji – sv. Ivana Zlatoustog: »Ovo je tijelo moje koje se lomi za vas (...). Ovo je krv moja (...) koja se prolijeva za vas.«[304] Zašto je važno uočiti ove razlike? Sadašnje vrijeme, prezent, osobito je primjereno liturgiji. Otajstveni (prošli) događaj koji se u liturgiji slavi, ostvaruje se među vjernicima. Nauk je Crkve jasan: u euharistiji se ostvaruje naše spasenje – Krist se za nas predaje. To je ono vječno danas. Futur je ovdje preslab, jer upućuje više na povijesnu muku i smrt Kristovu nego na otajstvenu djelotvornost njegova vazmenoga otajstva u euharistijskom slavlju. Zbog toga je šteta da se u najuzvišenijoj molitvi u našem prijevodu to jasno ne izražava, kao što je to vidljivo u svim istočnim liturgijama te u nekim prijevodima.

e) Za mnoge ili za sve?

Kad se 1968. prvi put pojavio službeni hrvatski prijevod Rimskog kanona, latinski izraz *pro multis (za mnoge)* preveden je *za sve ljude*,[305] kako otada stoji u svim kasnijim hrvatskim prijevodima, kao i u svim prijevodima na moderne jezike.[306] Međutim, nakon toliko godina papa Benedikt XVI. je (za njemački prijevod) inzistirao da se *pro multis*, kako stoji u latinskom Misalu, treba prevesti: *za mnoge*.[307] Istina, u Matejevu Evanđelju stoji: »Ovo je krv moja, krv Saveza koja se *za mnoge* prolijeva na otpuštenje grijeha« (Mt 26,28; Mk 14,24). Valja, međutim, podsjetiti da je u vrijeme nastanka važećeg Misala Kongregacija za bogoštovlje –

[297] *Hingegeben wird*; *vergossen wird*.

[298] *Offerto*; *versato*.

[299] *É dado*; *é derramado*.

[300] *Will be given*; *will be shed*.

[301] *Será entregado*; *será derramada*.

[302] *Livré*.

[303] *Sera versé*.

[304] *Božanstvena liturgija svetog oca našega Ivana Zlatoustoga*, 64–65.

[305] Usp. Z. PAŽIN, Prijevod trećeg izdanja Rimskog misala, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 144(2016.)11, 11–14.

[306] Usp. *Kanon mise* 1968.

[307] Za noviju raspravu o ovome pitanju usp. C. GIRAUDO, La formula »pro vobs et pro multis« del racconto istituzionale. La recezione liturgica di un dato scritturistico alla luce delle anafore d'Oriente e d'Occidente, u: *Rivista liturgica* 94(2007.)2, 258–284.

preko svoga teologa u svom službenom glasilu – dala objašnjenje da je valjano prevesti »za sve ljude«.[308] Naime, hebrejski *(ha)rabbin* i aramejski *sagiin* mogu imati inkluzivno značenje: *mnogi*, *bezbrojno mnoštvo*, ali također i *svi*. Naime, ni u hebrejskom ni u aramejskom ne postoji riječ *svi*. Prema tome, kad Židov kaže *mnogi*, redovito misli reći *svi*. Za hebrejski *rabbin* u grčkom su dvije riječi: *pantes* (»svi«) i *polloi* (»mnogi«).[309] Tako i novozavjetni pisci – potekli iz semitske kulture – riječ *polloi* (kao u riječima ustanove) razumiju u semitskom smislu: *mnogi, silno mnoštvo*, to jest *svi*. U pozadini, očito, stoji poznati redak iz Četvrte knjige o slugi Jahvinu: »Jahve je svalio na nj bezakonje nas sviju.« Dakle, kada su u pitanju riječi ustanove u Mateja i Marka, za egzegete nema dvojbe da se *polloi* treba razumjeti (i prevesti) kao *svi*.[310] Pišući izvan semitskog okruženja, Pavao u 1 Tim 2, 5-6 jasno uzima riječ *svi*: »Jer jedan je Bog, jedan je i posrednik između Boga i ljudi, čovjek – Krist Isus, koji sebe samoga dade kao otkup *za sve*.« S druge strane, Isus veli: »Ako hoćeš ući u kraljevstvo nebesko, onda...« To znači, ako netko ne želi u kraljevstvo Božje, onda on sam sebe, posve slobodno, isključuje iz spasenja. Međutim, po sebi je Kristovo spasenje za sve.[311] Inzistiranje na izrazu »za mnoge« moglo bi one koji nemaju dostatnog teološkog znanja navesti na pomisao da je Božje spasenje samo za neke, po tko zna kojem ključu. I onda, kao usput, 10. studenoga 2015. u Firenci, govoreći upravo o 1 Tim 2, 6, papa Franjo izrijekom kaže: »Dobro znate da je Gospodin prolio svoju krv ne za neke, niti za mali broj, niti za mnoge, nego za sve.«[312]

U međuvremenu je papa Franjo 3. rujna 2017. godine objavio apostolsko pismo *Magnum principium*, koje govori o priređivanju i prevođenju liturgijskih knjiga na narodni jezik, pri čemu je naglasio da *vjernost* izvorniku ne znači *doslovnost*, nego vjernost smislu određenoga pojma u određenom jeziku i vjernost pokladu naše vjere.[313] Prema tome, u ovom je slučaju nepotrebno uzeti doslovan

[308] Usp. M. ZERWICK, »... pro vobis et pro multis effundetur«, u: *Notitiæ* 6(1970.), 138–140.

[309] Sličan je problem i u hrvatskom. Mi imamo jednu riječ – *svet* – za ono što se na latinskom izriče dvjema riječima koje nemaju isto značenje: *sacer* (za stvari) i *sanctus* (za osobe).

[310] Usp. J. JEREMIAS, Polloi, u: G. KITTEL, G. FRIEDRICH, *Grande lessico del Nuovo testamento*, 10, stupci 1329.–1354.

[311] Konačno, i Joseph Ratzinger, kasniji papa Benedikt XVI., to priznaje: »Pismo i predaja poznaju obje formule: 'za sve' i 'za mnoge'. Svaka od njih izriče jedan vid: s jedne strane, sveobuhvatno spasenjsko obilježje Kristove smrti, koji je trpio za sve ljude; s druge strane, slobodu odbacivanja kao postavljanje granice događaju spasenja.« J. RATZINGER, *Bog je s nama. Euharistija: središte života*, Split, 2005., 33–34. (Izvorni tekst objavljen je 1978. godine.)

[312] Usp. Govor pape Franje u katedrali Santa Maria del Fiore u Firenci, 10. studenoga 2015. Dostupno na: http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151110_firenze-convegno-chiesa-italiana.pdf (27. 12. 2020.).

[313] FRANJO, Litterae apostolicae Motu Proprio datae Magnum Principium, u: *AAS* 109(2017.)10, 967–970. Ovo je pismo dostupno i na mrežnoj stranici: https://press.vatican.va/content/salastampa/it/bollettino/pubblico/2017/09/09/0574/01279.html (14. 4. 2020.).

prijevod »za mnoge«. Dodajmo da je u novom talijanskom izdanju Rimskog misala iz 2020. zadržan dosadašnji prijevod »za sve ljude«, kako je to bilo i u prethodnim misalima.[314]

Zaključno, ako ne ispravljamo očito pogrešan futur u prijevodu riječi ustanovljenja, zašto bismo mijenjali prijevod »za sve ljude«, jer to, kako smo vidjeli, odgovara i stvarnosti Kristova spasenja i stvarnom značenju koje su novozavjetni pisci htjeli dati.[315]

f) Poklik »Tvoju smrt, Gospodine naviještamo...«

Za mnoge je ovaj poklik novina. Međutim, kao što je bilo spomenuto, sličan izričaj nalazimo u keltskim, galskim i ambrozijanskim liturgijskim knjigama, nakon riječi ustanovljenja: »Moju ćete smrt propovijedati, moje uskrsnuće naviještati, moj ćete dolazak iščekivati dok opet s neba ne dođem k vama.«[316] U važećem Misalu, nakon *Tajna vjere*, vjernici uskliknu: »Tvoju smrt, Gospodine, naviještamo, tvoje uskrsnuće slavimo, tvoj slavni dolazak iščekujemo.«[317] Po sebi može izgledati neprilično da vjernici svojim usklikom prekidaju predsjedateljsku molitvu, međutim, to se već prije toga čini poklikom *Svet*. Nadalje, izgleda također da bi bilo prikladnije da je ovaj usklik usmjeren Ocu, kao što je cijela euharistijska molitva usmjerena Ocu. Ni ovdje nema razloga ići za nekim čistunstvom. Naime, u samoj misi već stoljećima imamo usklik Kristu: *Kriste, smiluj se!* U svakom slučaju, prikladno je da puk u euharistijskoj molitvi tri puta izravno sudjeluje. To su poklici *Svet* i *Tvoju smrt* te zaključni *Amen*, o kojem govori još sv. Justin.

g) Umetci u euharistijske molitve

Treće tipsko izdanje Misala uz osam umetaka u Rimski kanon i dva umetka za pokojne u 2. i 3. euharistijskoj molitvi donosi još trideset i osam umetaka u euharistijske molitve i to u obrednim misama krštenja, potvrde, ređenja, ženidbe, blagoslova opata i opatice, posvete djevica i zavjetovanja, dok važeći hrvatski Misal, koji slijedi drugo tipsko izdanje, donosi sedamnaest umetaka u obrednim misama. Svi su ti umetci predviđeni samo za prve četiri euharistijske molitve. Po-

[314] Vidi: *Messale Romano riformato a norma dei Decreti del Concilio Ecumenico Vaticano II promulgato da papa Paolo VI e riveduto da papa Giovanni Paolo II*, Rim, 2020., 419.

[315] Evo još dodatnog razloga: ako više od 50 godina imamo prijevod »za sve ljude«, koja bi ljuta potreba bila sada to mijenjati? Nešto slično se, nažalost, dogodilo u novom hrvatskom prijevodu lekcionara. Nakon gotovo 50 godina završetak čitanja nije više »Riječ je Gospodnja« nego »Riječ Gospodnja«. Čemu je to bilo potrebno? Što smo time dobili?

[316] *Sakramentar iz Bergama*, 817b: »Mandans quoque & dicens ad eos: Haec quotienscumque feceritis, in meam commemorationem facietis. Mortem meam praedicabitis, resurrectionem meam annuntiabitis, adventum meum sperabitis donec iterum de caelis veniam ad vos«. Slično i *Stowe Missal*, 10.

[317] Druga dva zaziva: »Kad god blagujemo ovaj kruh...« te »Spasi nas, Spasitelju svijeta...« u praksi jedva da se čuju.

stoji, međutim, mogućnost da se stvore novi. Kao prvo, bilo bi dobro onih osam umetaka u Rimski kanon (koji su svi vezani uz neke svetkovine i sveta vremena) prilagoditi tako da se mogu ubaciti i u druge euharistijske molitve, kao što je to, na primjer, slučaj u novom talijanskom Misalu, koji k tome ima umetke još i za prvu pričest i nedjelje. Bilo bi dobro kod novog hrvatskog izdanja misliti i na tu mogućnost.

Zaključak

Na koncu, glede euharistijskih molitava u prethodnom i važećem Misalu, možemo reći:

- Dok je prethodni Misal imao samo Rimski kanon, važeći je Misal uvrstio više euharistijskih molitava, s puno više predslovlja, i time nastavlja tradiciju zapadnih obreda zabilježenih u drevnim liturgijskim knjigama.
- Važeći je Misal zadržao časni Rimski kanon – u uporabi barem od 4. st. – unatoč nekim njegovim formalnim manjkavostima. U svim je euharistijskim molitvama sačuvao također i aleksandrijski tip zbog jednako duge rimske tradicije.
- U stvaranju novih euharistijskih molitava posegnulo se za drevnim izvorima. Jednako tako, slijedeći prvotnu tradiciju, ova se molitva moli naglas, čime se naglašava uloga vjernika koji tri puta i sami izravno sudjeluju, naglašavajući time svoje opće svećeništvo, kako je to u početcima bilo, što se vidi u Rimskom kanonu: »oni ti prinose ovu žrtvu hvale«.
- Novi je Misal posegnuo za brojnim predslovljima i umetcima u euharistijsku molitvu, kao što je to bilo u drevnim zapadnim liturgijama.
- Prema drevnoj tradiciji, ponovno je uvedeno da slavitelj bude okrenut licem prema vjernicima.
- Tako se i ovdje pokazalo da je važeći Misal vjerniji drevnoj tradiciji nego prethodni.

V. OBRED PRIČESTI

Euharistijsko slavlje podrazumijeva pričest. Isusove su riječi jasne: »Uzmite i jedite (...) uzmite i pijte.«[318] U početcima – od apostolskih vremena – upravo je tako i bilo: svi koji bi sudjelovali u *lomljenju kruha*, odnosno *Gospodnjoj večeri*, jeli bi i pili od te žrtvene večere.[319] Sredinom 2. st. sv. Justin svjedoči kako se odmah nakon zaključene euharistijske molitve »od euharistijske hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima«.[320] U početcima, dakle, nije bilo posebnog obreda pričesti, nego se on kasnije razvio. Prikazat ćemo taj razvoj, s naglaskom na prethodni i važeći Misal. Evo kako to izgleda u ta dva misala.[321]

prethodni Misal	važeći Misal
Oče naš	Oče naš
Embolizam	Embolizam sa završnom doksologijom
Mir Gospodnji bio vazda s vama...	Molitva za mir: *Gospodine, Isuse Kriste...*
Lomljenje hostije i stavljanje komadića u kalež, s riječima: *Ovo miješanje...*	*Mir Gospodnji bio vazda s vama...*
Jaganjče Božji	Znak mira
Molitva za mir: *Gospodine, Isuse Kriste...*	Svećenik lomi hostiju i stavlja dijelak u kalež govoreći *tiho*: *Ovo miješanje...*, a za to se vrijeme govori: *Jaganjče Božji...*
Znak mira (za klerike)	Svećenik moli *tiho* jednu od dvije apologije *Evo Jaganjca Božjeg... Gospodine, nisam dostojan...*
Dvije apologije prije primanja pričesti *Gospodine, nisam dostojan...*	Pričest svećenika i vjernika
Svećenik se pričešćuje hostijom	Dok ulijeva vodu u kalež, svećenik *tiho* govori: *Što smo primili ustima...*
Zahvalni redak: *Što da učinim Gospodinu za sve što mi je učinio...*	Popričesna molitva.
Svećenik se pričešćuje iz kaleža	
Molitva: *Što smo primili ustima...*	
Eventualna pričest vjernika	
Apologija prigodom ulijevanja vode u kalež	
Popričesna molitva.	

[318] Za povijesni prikaz usp.: P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 92–111.; J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 341–527.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 476–541.; A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 259–270.; R. CABIÉ, *L'Eucaristia*, 135–150.

[319] Isključeni su, naravno, bili katekumeni, kao i javni pokornici prije pomirenja.

[320] JUSTIN, Prva apologija, br. 65–67; A. HÄNGGI, I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, 69–71.; *Božanski časoslov*, 2, 510–511.

[321] Napomenimo da je sve ove molitve u prethodnom misalu svećenik molio sam, i to tiho. U važećem misalu svećenik tiho govori samo tri apologije: jednu kod lomljenja kruha, drugu prije pričesti, a treću prigodom ulijevanja vode u kalež.

1. Gospodnja molitva

U početku se na Zapadu molitva Gospodnja molila nakon lomljenja kruha. Tako je bilo u afričkoj i galskoj te mozarapskoj i ambrozijanskoj liturgiji, koje su sačuvale taj običaj do danas. Na tom je mjestu Očenaš imao apologetski značaj: neposredno prije pričesti vjernici mole Gospodina da im oprosti njihove prijestupe, kao što i oni opraštaju svojim dužnicima: bratsko je zajedništvo uvjet za pričest. U isto vrijeme molitva *Kruh naš svagdanji* upućuje i na euharistijski kruh. Međutim, Grgur Veliki svjedoči da Gospodnja molitva slijedi odmah nakon euharistijske molitve. Na primjedbu da je on uredio tako po uzoru na Grke, on 598. godine odgovara da je to po uzoru na apostole ali i zbog toga, što ne priliči između uzvišene euharistijske molitve i molitve Gospodnje stavljati neku našu molitvu.[322] Tako je danas i u rimskoj i u bizantskoj liturgiji. Nadalje, rimski je običaj bio, za razliku od bizantskog, da molitvu Gospodnju moli samo predsjedatelj. On ju zaključuje riječima: »...i ne uvedi nas u napast«, a puk odgovara »nego izbavi nas od zla«. Tako je bilo i u prethodnom Misalu.

2. Embolizam i druge molitve

Embolizam[323] poslije molitve Gospodnje vjerojatno potječe još od Grgura Velikoga. Ta je molitva, povijesno gledano, vjerojatno bila biskupski blagoslov, tako da su neki ovaj dio i nazivali *benedictiones*.[324] Evo kako je ta molitva izgledala u prethodnom Misalu. *Kosim slovima* označavamo one dijelove koji su u novom ispušteni, a podvlačimo ono što je u važećem Misalu dodano:

> Izbavi nas, molimo, Gospodine, od svih zala, *prošlih, sadašnjih i budućih, i na zagovor Blažene i slavne, vazda Djevice Marije, blaženih tvojih apostola Petra i Pavla, Andrije te sviju svetih*, daj milostivo mir u naše dane da s pomoću tvoga milosrđa budemo svagda i slobodni od grijeha i sigurni od sviju nereda. *Po Gospodinu našemu...* iščekujući blaženu nadu i dolazak Spasitelja našega Isusa Krista.

Dodatak je preuzet iz Tit 2, 13: »iščekujući blaženu nadu i pojavak slave velikoga Boga i Spasitelja našega Isusa Krista«. Spomenimo da u reformiranim liturgijama molitva Gospodnja redovito završava doksologijom: »Jer tvoja je moć i slava u vjekove«, kako stoji u nekim grčkim kodeksima Matejeva Evanđelja, u nekim latinskim prijevodima, u spisu *Didaché* te u Lutherovu prijevodu Biblije. Neki

[322] Usp. GRGUR VELIKI, *Pismo Ivanu iz Sirakuze*, 9,12 (= PL 77, 956).

[323] Grčki *embolismós* znači umetak, a označava drugotnu molitvu kojom se zaključuje neka važnija, u ovom slučaju molitva Gospodnja.

[324] Evo jedne zanimljivosti: budući da je u karolinškom razdoblju pričest vjernika bila sve rjeđa, za one koji se nisu pričešćivali ovaj je blagoslov bio kraj mise, pa su nakon toga blagoslova odlazili iz crkve ne čekajući završni misni blagoslov. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 483.

su priželjkivali (iz ekumenskih razloga?) da tako bude i u obnovljenoj liturgiji, ali se to nije dogodilo. Umjesto na koncu Očenaša, ova je doksologija uvrštena kao završetak embolizma.[325]

Molitva za mir. Svećenik glasno moli: »Gospodine Isuse Kriste, ti si rekao svojim učenicima: 'Mir vam ostavljam, mir vam svoj dajem.' Ne gledaj na naše grijehe, nego na vjeru svoje Crkve. Daruj joj mir i jedinstvo, kako je volja tvoja, koji živiš i kraljuješ u vijeke vjekova.« U prethodnom je Misalu stajalo »ne gledaj na *moje* grijehe«. Slijedi pozdrav mira: »Mir Gospodnji bio vazda s vama!«

Dvije apologije prije pričesti ušle su u rimsku liturgiju u 12. st. Danas svećenik tiho moli jednu od dviju molitava prije pričesti, dok je po prethodnom Misalu molio obje. Prva, *Gospodine Isuse Kriste, Sine Boga živoga*, monaškog je podrijetla. Druga, *Gospodine Isuse Kriste, neka mi blagovanje*, vjerojatno je nadahnuta bizantskom liturgijom Velikoga petka, jer spominje samo Tijelo Kristovo.[326]

Apologija poslije pričesti. Dok ulijeva vodu u kalež,[327] svećenik tiho govori: »Gospodine, daj da čistom dušom prihvatimo što smo ustima primili te nam ovaj vremeniti dar postane vječnim lijekom.« Ova se molitva nalazi u drugom i trećem tipskom izdanju Misala, ali je nema u prvom, iz godine 1970. Ova se molitva kao popričesna nalazi još u *Veronskom sakramentaru* (br. 531). Kao osobna zahvala za pričest nalazi se u Molitveniku Karla Ćelavog, a kasnije kao privatna klerička zahvala za pričest, da bi konačno ušla i u misal.[328]

3. Znak mira

Pavao nekoliko puta potiče vjernike da jedni druge pozdrave svetim cjelovom (Rim 16, 16; 1 Kor 16, 20; 2 Kor 13, 12; 1 Sol 5, 26). U Justinovu i Hipolitovu opisu euharistijskog slavlja poljubac mira dolazi prije prinosa darova. To je u skladu s Isusovom napomenom: »Ako dakle prinosiš dar na žrtvenik pa se ondje sjetiš da tvoj brat ima nešto protiv tebe, ostavi dar ondje pred žrtvenikom, idi i najprije se izmiri s bratom, a onda dođi i prinesi dar« (Mt 5, 23-24). Tako je bilo u afričkoj, a tako je i u današnjoj mozarapskoj i ambrozijanskoj liturgiji. Međutim, u rimskoj liturgiji poljubac mira se već koncem 2. st. prebacuje iza euharistijske molitve, a kasnije iza Očenaša, čime je ova gesta postala priprava na pričest. Podrazumijevalo se da u bogoslužju poljubac mira daju muškarci muškarcima, a žene

[325] Poznato mi je da se u nekim švicarskim (katoličkim) župama ova doksologija u misi ipak govori odmah poslije Očenaša, upravo kao i kod reformiranih kršćana.

[326] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 520–521.

[327] U prethodnom je misalu svećenik to molio odmah nakon pričesti iz kaleža.

[328] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 497.

ženama.[329] U početcima bi svećenik dao poljubac mira đakonu i poslužiteljima, a vjernici bi poljubac mira izmjenjivali s onima koji su stajali blizu njih, kako to svjedoči *Constitutiones apostolorum*, koncem 4. st.:

> »Biskup nek' pozdravi zajednicu govoreći: 'Mir Kristov bio s vama.' Sav puk neka odgovori: 'I s duhom tvojim.' Đakon neka svima kaže: 'Pozdravite jedni druge svetim poljupcem.' Klerici neka zagrle biskupa, muževi laici neka zagrle muževe a žene neka jednako učine ženama.«[330]

Augustin ovako tumači ovaj obred:

> »Kršćani se ljube svetim poljupcem. To je znak mira: što usne iskazuju, treba se ostvariti u vlastitoj savjesti (...) nakon toga recite: 'Mir s tobom.' To je veliko otajstvo, poljubac mira; treba tako poljubiti, kako voliš.«[331]

Poljubac se mira kasnije posvema gubi, kako se sve više gubila redovita pričest vjernika. Naime, tko ne bi pristupao pričesti, nije davao ni znak mira. Na koncu su davali znak mira samo klerici u svečanom bogoslužju. Od 13. st. susrećemo čak *pločicu mira* (*osculatorium*), koju bi prvo poljubio svećenik, a zatim ju davao svim ostalima na poljubac, pa bi tako vjernici »posredno« davali poljubac mira jedni drugima. Ostatak toga običaja nalazimo u prethodnom Misalu. Nakon posvete i podizanja svećenik posvećenu hostiju stavlja na korporal. Nakon Očenaša uzme pliticu, drži ju okomito i moli embolizam »Izbavi nas, Gospodine«. Prije nego što kaže »daj milostivo mir u naše dane« prekriži se pliticom, a poslije tih riječi pliticu *poljubi*, te na koncu embolizma konačno stavi posvećenu hostiju na pliticu. Gesta poljupca plitice na ovome mjestu očito je ostatak onoga običaja da svećenik poljubi pločicu mira i dade drugima na poljubac.

Obnovljeni Misal predviđa prvo svećenikovu molitvu za mir, nakon čega on svima poželi mir. Nakon toga – *prema prilikama* – đakon ili svećenik pozove vjernike da međusobno izmijene znak mira. Dakle, nije obvezatan.

> »Slijedi obred mira kojim Crkva moli mir i jedinstvo za samu sebe i za cijelu ljudsku obitelj, a vjernici međusobno izražavaju crkveno zajedništvo i uzajamnu ljubav, prije negoli se pričeste Sakramentom. Što se tiče znaka pružanja mira, neka način odrede konferencije biskupâ prema duhu i običajima pojedinih naroda. Prikladno je ipak da svatko pruži mir na jednostavan način samo onima koji su mu blizu.« (OURM, br. 82)

---

[329] To je svakako bilo već i zbog toga što se ovdje radilo o poljupcu usta na usta, kako to svjedoči Augustin »Kako tvoje usne pristupaju usnama tvoga brata, tako neka se tvoje srce od njega ne udaljava«: AUGUSTIN, *Sermo 227* (PL 38, 1101). Kršćani su i time pazili da ne daju povoda klevetama.

[330] F. X. FUNK (ur.), *Constitutiones apostolorum*, knjiga VIII., p. 11, br. 8-9, I, Paderborn, 1905., 494. Usp. R. CABIÉ, *L'Eucaristia*, 142.

[331] AUGUSTIN, *Sermo 227* (= PL 38, 1101).

Koja je važnost ove geste? Znak mira sastavni je dio euharistijskog slavlja. Ne može netko prinijeti dar, odnosno pričestiti se, ako njegov brat ima nešto protiv njega. U tom smislu valja shvatiti i 1 Kor 11, 22ss gdje se izraz *nedostojno jesti i piti* odnosi prvenstveno na one koji su povrijedili bratsku ljubav (u Pavlovo vrijeme to su bili neredi na agapama). S liturgijskom je obnovom poljubac mira u nas postao pozdrav mira. Naša je biskupska konferencija odredila:

»a) Kod pružanja mira među vjernicima zabranjuju se svi načini grljenja i ljubljenja.

b) Prepušta se razboritosti pojedinih biskupa da svaki u svojoj dijecezi dopusti, najprije u zatvorenim, a potom u otvorenim zajednicama neki od čednih načina u svrhu eksperimentiranja.«[332]

Znak mira jest upravo – znak. Zato je nepotrebno i besmisleno nastojati pružiti ruku što većem broju sudionika. Dovoljno je dati znak mira onima najbližima.

4. Jaganjče Božji

U prethodnom Misalu tek nakon što bi stavio komadić hostije u kalež, uz riječi *Ovo miješanje*, svećenik bi govorio *Jaganjče Božji* udarajući se tri puta u prsa. Prema ondašnjoj praksi, ako bi *schola* ili zbor pjevao *Jaganjče Božji*, svećenik bi ga ipak sâm molio. Prvi spomen ovoga zaziva nalazimo u pape Sergija I. (+ 701.), koji veli da puk i kler pjevaju *Jaganjče Božji* za vrijeme lomljenja hostije. U prethodnom je Misalu ovaj zaziv dolazio neposredno prije molitve za mir, pa je izgledao kao njezin uvod (*Daruj nam mir*). Danas, prema drevnom običaju, ova pjesma (bez udaranja u prsa) prati lomljenje hostije. Moguće je i više puta ponavljati ovaj zaziv, ako bi lomljenje potrajalo, s tim da je zadnji završetak *daruj nam mir*.

5. Lomljenje kruha

To je jedan od temeljnih znakova euharistije, koja se u početcima i zvala *lomljenje kruha*. Gesta je puna simbolike. U davnim je vremenima domaćin lomio i dijelio kruh sustolnicima. K tome su svi pili iz jedne čaše. I jedno i drugo znak je obiteljskog zajedništva.[333] Ta je simbolika danas manje vidljiva, jer se lomi samo onaj posvećeni kruh koji imaju blagovati svećenik i koncelebranti, a za pri-

[332] To je odredila BKJ još 28. listopada 1969. Ta je odredba prenesena i u oba hrvatska izdanja Misala *Rimski misal. Red mise*, Zagreb, 1969., 6.; *Rimski misal*, Zagreb, 1980., 8. Zanimljivo je da je oblik grljenja među klericima zadržan, što izgleda nelogično. Usp. P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 103.

[333] Prije nego što u tome vidimo samo simboliku, valja znati da je u onim vremenima hrana bila oskudna, pa je domaćin dijelio svakome, kako je mislio da je pravedno. Slično tome, bio je luksuz da svatko ima svoju čašu. Pili su iz jedne.

čest se vjernika hostije unaprijed priprave. Spomenimo da se na Zapadu, kako to spominje Alkuin, od 9. st. za euharistiju počeo uzimati *beskvasni kruh*, jer se on puno manje mrvio, pa je bila manja opasnost od nesvjesnog obeščašćivanja. Drugi razlog prelaska na beskvasni kruh bio je taj, što su u početcima vjernici donosili za euharistiju domaći kvasan kruh koji bi inače jeli kod kuće. Kada su se vjernici počeli sve manje pričešćivati, nisu donosili ni kruh. Tako su kruh za misu počeli pripravljati klerici, a njima je bilo jednostavnije pripravljati beskvasni kruh koji dulje traje. To su opravdavali i time što je i Isus na posljednjoj večeri – prema propisima za pashalnu gozbu – koristio beskvasni kruh.[334]

Zanimljivo je da danas ima nekih koji misle da bi bilo ispravno – prema onome što se zbivalo na posljednjoj večeri – da svećenik lomi hostiju dok govori: »... razlomi i dade učenicima svojim govoreći...« Međutim, valja uzeti u obzir da euharistija nije *oponašanje* posljednje večere, jer bi u tome slučaju, odmah nakon toga svećenik trebao i dati vjernicima od posvećenoga kruha, pa tek onda izreći riječi posvete nad vinom.[335]

6. Miješanje Tijela i Krvi i zaziv *Jaganjče Božji*

Nakon što prelomi posvećenu hostiju svećenik otkida jedan komadić i spušta ga u kalež. Što to znači? U početcima je svaka mjesna Crkva imala jednog biskupa koji je uvijek slavio euharistiju zajedno sa svojim svećenicima. Međutim, Rim je već u ono vrijeme bio velik grad, pa nisu svi mogli doći na papinu misu. Stoga je papa slao svećenike da slave euharistiju u pojedinim crkvama zvanim *tituli*, a kao znak da su oni u zajedništvu s njim, on bi im po akolitima[336] slao komadić hostije koju je on posvetio, a svećenici bi taj komadić prije pričesti stavljali u kalež. Taj komadić hostije nazivao se *fermentum* (*kvasac*) Inocent I. 416. obrazlaže ovaj običaj:

> »Glede pitanja o *kvascu (fermentum)* koji nedjeljom šaljemo titularnim crkvama, čini nam se suvišnim da ti odgovorimo, jer su sve te crkve unutar gradskih zidina. Budući da njihovi prezbiteri, zbog puka koji im je povjeren, ne mogu nedjeljom biti prisutni na našoj misi, mi im po akolitima šaljemo *fermentum* koji smo mi spravili [tj. posvetili], tako da se ne bi upravo toga dana osjećali odijeljenima od naše pričesti.«[337]

[334] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia 1*, 111–112.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 583–584.

[335] Mogli bismo – pretjerujući – ići i dalje: Isus i učenici na posljednjoj su večeri ležali za stolom i jeli od pashalnog janjeta. Zar bismo i to trebali oponašati?

[336] Po svoj prilici, tako se i razvila služba akolita.

[337] INOCENT I., *Pismo Decenciju, biskupu Gubbija*, u: PL 20, 556-557. Usp. također, M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 501.

Međutim, zaboravivši smisao te geste, uskoro je i sâm papa počeo stavljati u kalež komadić hostije od svoje prethodne mise, da bi još kasnije stavljao komadić od netom posvećene hostije. Na koncu su i sâmi svećenici stavljali u kalež komadić hostije koju bi posvetili u istoj misi. Danas bi taj obred trebao značiti jedinstvo Crkve:

> »Svećenik lomi kruh i dio hostije stavlja u kalež kako bi označio jedinstvo Tijela i Krvi Kristove u spasenjskom djelu, a tako i Tijela Isusa Krista, živoga i proslavljenoga.«[338]

Na Istoku se miješanje posvećenog kruha i vina tumači Kristovim uskrsnućem. Kao što krv neživom tijelu daje život, tako ponovno sastavljanje Tijela i Krvi Kristove označava da je on živ i nazočan u euharistiji. Međutim, u važećem Misalu ova je gesta popraćena apologijom koja govori nešto posve drugo: »Ovo miješanje tijela i Krvi Kristove bilo nama pričesnicima za život vječni.«

Evo Jaganjca Božjega. Ovaj se zaziv nije nalazio u prethodnom Misalu, a preuzet je iz Iv 1, 29: »Evo Jaganjca Božjega koji odnosi grijeh svijeta!« Time se naglašava žrtveni značaj euharistije: Krist je ono pravo vazmeno janje po kojem smo svi spašeni. Ta je slika osobito naglašena u Knjizi Otkrivenja. Drugi dio zaziva: »Gospodine, nisam dostojan«, prema Mt 8, 8, nalazi se i u prethodnom Misalu i tom se prigodom svećenik tri puta udarao u prsa.

7. Pričest

a) Pričest – sastavni dio mise

U početcima je bilo posve razumljivo da se svi sudionici euharistijskog slavlja i pričeste. Međutim, već su se oko 10. st. vjernici sve rjeđe pričešćivali i sa sve većim strahopoštovanjem pristupali euharistiji, tako da se umjesto blagovanja sve više slavila Kristova *prisutnost* u euharistiji. Nije se gledalo na Kristovu zapovijed *Uzmite i jedite*, nego više na dostojnost vjernika. Pričešćivanje je postalo do te mjere rijetko, da je IV. Lateranski sabor (1215.) morao *narediti* da se svi vjernici *barem jedanput godišnje* (tj. o Uskrsu) pričeste. Vrhunac je pobožnosti bilo *motrenje* hostije i *klanjanje*. U tome kontekstu spomenimo da se pričest, koja bi pretekla od mise (i čuvala se za bolesnike), sve do Tridentskog sabora čuvala na posebnom mjestu u sakristiji, ili u posebnoj niši u zidu uz oltar, ili pak u posebnom kovčežiću koji je bio uz oltar ili čak obješen iznad oltara (često u obliku golubice). Međutim, nakon Tridentskog sabora, koji je naglasio Kristovu stvarnu prisutnost pod euharistijskim prilikama, počinju se graditi fiksna svetohraništa ugrađena nasred oltara i taj se običaj proširio po cijeloj Crkvi.[339]

[338] OURM, br. 83.

[339] Usp.: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 1. Introduzione generale*, Milano, [3]2005., 512–517.; 546–553.; T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Zagreb, 1984., 298–299.

U Redu mise prethodnog Misala nije bila predviđena pričest vjernika. O tome se govori samo u Općim odredbama nakon svećenikove pričesti: »Ako ima vjernika za pričest« i onda se navodi obred pričesti umirućih: Moli se *Ispovijedam se*, s odrješenjem, zatim *Evo Jaganjca...* i onda tri puta *Gospodine, nisam dostojan*. Nakon toga svećenik dijeli pričest vjernicima uz formulu uobičajenu za bolesnike: »Tijelo Gospodina našega Isusa Krista čuvalo dušu tvoju za život vječni. Amen.«[340] U izdanju iz 1962. ispušta se samo *Ispovijedam se*, s odrješenjem.

Protestantska je reforma tražila pričest za sve vjernike, i to pričest pod objema prilikama. Tridentski sabor nije naglasio potrebu da vjernici pričešću sudjeluju u misi, nego se samo naglašava *pobožno slušanje svete mise*. Nakon II. vatikanskog sabora *Uputa o štovanju euharistijskog misterija* od 1967. godine naglašava da *pričešću Tijela i Krvi Gospodnje Božji narod biva dionikom dobara vazmene žrtve*. Nadalje, vjernici *potpunije* sudjeluju u euharistiji kad ne samo svim srcem prinose sami sebe, nego kad tu istu žrtvu primaju u sakramentu. Danas sve više i više raste svijest vjernika da je pričest dio mise.

Naglašava se također da bi bilo dobro da se vjernicima pričest dijeli *od iste žrtve*. O tome govori još Pio XII. u enciklici *Mediator Dei*. Time se povezuje žrtva vjernika i žrtva Kristova i žrtveno blagovanje. Važeći Misal veli:

> »Veoma je poželjno da vjernici, kao što to treba činiti i sam svećenik, prime Tijelo Gospodnje od hostija posvećenih u toj istoj misi, a da se u predviđenim slučajevima pričeste i iz kaleža, da tako i samim znakovima dođe bolje do izražaja da je pričest dioništvo u žrtvi koja se upravo slavi.«[341]

Upravo se tako danas i nastoji činiti, iako se to nikad ne može u potpunosti provesti.[342]

Što se tiče dijaloga svećenika i pričesnika prigodom pričesti, Hipolit Rimski početkom 3. st. izvješćuje kako je biskup govorio: »Kruh nebeski u Isusu Kristu«, a pričesnik odgovarao: »Amen.« Spis *Constitutiones apostolorum*, Teodor Mopsvestijski i Ambrozije u *De sacramentis*, kao i drugi oci, svjedoče da tom prigodom svećenik veli: »Tijelo Kristovo!« pri čemu je bilo bitno da pričesnik odgovara: »Amen.« Slično je i kod kaleža: svećenik veli: »Krv Kristova«, a pričesnik odgovara: »Amen.«[343] Taj drevni običaj navještaja i ispovijesti vjere u rimskoj se litur-

[340] U prvom tipskom izdanju Rimskog misala iz 1570. veli se samo: »Ako ima onih koji se na misi pričešćuju«. Usp. *Missale Romanum. Editio princeps (1570)*, 18. Naime, tek godine 1614. pojavio se Rimski obrednik u kojem stoji obred pričesti bolesnika, tako da kasniji misali navode upravo taj obred.

[341] OURM, br. 85.

[342] Nije lako predvidjeti koliko će se vjernika pričestiti, pa se zato uvijek posveti nešto više hostija, da ne bi uzmanjkalo, a od tih se hostija nužno pričesti određeni broj vjernika na sljedećoj misi...

[343] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 481.

giji kasnije posvema izgubio. Umjesto toga svećenik bi izrekao kratku blagoslovnu formulu, najčešće ovu: »Tijelo Gospodina našega Isusa Krista čuvalo dušu tvoju za život vječni. Amen«, a pričesnik ne bi ništa odgovarao.[344] Nasuprot tome, u ambrozijanskoj se liturgiji formula »Tijelo Kristovo – Amen« održala od početaka do danas, a u rimsku je liturgiju uvedena poslije Sabora.

b) Pričest pod objema prilikama

Nedvojbeno je da se tijekom prvih jedanaest stoljećâ pričest podjeljivala pod objema prilikama, osim kad se nosila bolesnicima.[345] Tako papa Leon Veliki početkom 5. st. piše da je *sacrilega simulatio* (svetogrdno oponašanje) manihejski običaj dijeliti pričest samo pod prilikama kruha. Slično koncem istog stoljeća govori i papa Gelazije. Kako je to zbog mnoštva vjernika s vremenom postalo nepraktično, javio se običaj da se za vjernike na poseban stolić postavi kalež s vinom, zvan *sciphus*, u kojem je bilo obično vino. Kad bi došlo vrijeme pričesti, u taj bi se kalež ulijevalo malo posvećenoga vina i davalo vjernicima da se pričeste.[346] Međutim, budući da je dijeljenje pričesti pod prilikama vina razmjerno kompliciranо, od konca 12. st. prevladava običaj pričešćivanja samo pod prilikama kruha. Osim pitanja praktičnosti, valja uzeti u obzir da u to vrijeme sve više raste osjećaj izvanjskog poštovanja prema Tijelu i Krvi Kristovoj, pa je sve više bila prisutna bojazan od profanacije euharistije pod prilikama vina (vino se nepažnjom moglo proliti ili pak zadržati na nečijoj bradi ili brkovima). K tomu su teolozi naučavali da se čitav Krist nalazi u svakoj od prilika, pa je, prema tome, dostatna pričest samo pod jednom prilikom. Toma Akvinski izričito veli da se svećenik treba pričešćivati pod obje prilike, a vjernici samo pod prilikama kruha. Nakon što su neke zapadne sekte počele žestoko napadati pričest pod samo jednom prilikom, Sabor u Konstanzu 1415. izričito *zabranjuje* svećenicima dijeliti pričest pod objema prilikama. Budući da je kasnije reformacija tvrdila kako je protivno Kristovoj zapovijedi dijeliti pričest samo pod jednom prilikom, Tridentski sabor odlučuje dati precizan odgovor: Krist je cjelovito prisutan u svakoj od prilika, te se ne može tvrditi da je Krist, ustanovljujući euharistiju, naredio da se – za valjanost – vjernici pričešćuju pod objema prilikama, tako da pričest pod objema prilikama nije nužna za spasenje. Isti Sabor naučava kako je Krist predao Crkvi pravo i dužnost dijeliti sakramente, te prema tomu Crkva ima pravo to činiti onako kako smatra da je to na veću korist vjernicima. Neki su saborski oci smatrali da bi ipak bilo korisno davati vjernicima

[344] Ta se formula kasnije uzela za obred pričesti umirućih, koji se opet uzeo za obred pričesti vjernika: »Tijelo Gospodina našega Isusa Krista čuvalo dušu tvoju za život vječni.«

[345] Drevni liturgijski izvori izvješćuju da se kod krštenja djece pričest pod prilikama vina dijelila nejakoj djeci (dojenčadi) *cum folio vel digito*, to jest pomoću lista ili tako da bi se prst umočio u kalež i stavio djetetu u usta.

[346] Usp. A. NOCENT, Storia della celebrazione dell'eucaristia, 268.

pričest pod objema prilikama. Nakon duljih rasprava Sabor je odluku prepustio papi. Pio IV. je 1564. izuzetno dao dopuštenje njemačkim biskupima da mogu dijeliti pričest pod obje prilike, ali je to sljedećih godina povučeno: za Bavarsku 1571., za Austriju 1584., za Češku i sve ostale zemlje 1621.[347]

S liturgijskim pokretom početkom ovog stoljeća tomu se pitanju počelo prilaziti s manje polemike. Dok je II. vatikanski sabor (SC, br. 55) samo rekao da se u određenim prilikama vjernicima može podijeliti pričest pod objema prilikama, Misal veli:

> »Sveta pričest, što se tiče znaka, ima puniji oblik kad se prima pod objema prilikama. U tom obliku savršenije odsijeva znak euharistijske gozbe, jasnije se izražava božanski naum kojim je novi i vječni savez potvrđen u Gospodnjoj Krvi, a tako i povezanost između euharistijske gozbe i eshatološke gozbe u kraljevstvu Očevu.«[348]

Opća uredba, dakle, postavlja kao ideal pričest pod objema prilikama. Ona zatim u br. 283 nabraja kad se može dijeliti pričest pod objema prilikama: novokrštenicima, ređenicima, zavjetovanicima, mladencima, jubilarcima, redovničkim zajednicama..., dakle, u nekim posebnim zgodama. Na koncu se veli da biskupske konferencije mogu odrediti još neke okvire unutar kojih će mjesni biskup davati pojedinačna dopuštenja.

Što reći na ovo? S jedne strane, postavlja se kao ideal pričest pod objema prilikama, jer je time znak potpun, a s druge se strane u praktičnoj primjeni točno određuje kad je *dopušteno* uzimati taj znak koji je po sebi idealan. Zaključno, običaj pričesti pod objema prilikama dugo je u Crkvi bio prisutan, a u istočnim se Crkvama zadržao do danas. Sadašnje rubrike predviđaju takvu mogućnost. Po sebi se može često iznaći osnova zbog koje bi vjernici mogli primiti pričest pod objema prilikama, ali ostaje pitanje praktične izvedbe. Zbog naših higijenskih navika, teško je zamisliti da bi se vjernici danas pričešćivali iz jednoga kaleža (osim, možda, u posebnim, manjim zajednicama). Pričest iz kaleža pomoću cjevčice, o čemu govori drugo tipsko izdanje, više se ne spominje, jer je, očito, jednako nepraktična. Po sebi je najjednostavnija pričest pod obje prilike umakanjem, ali tu se gubi znak, jer vjernici *ne piju*.

c) Pričest na ruku i pričest na jezik

Možda smo skloni idealizirati prva kršćanska stoljeća. Međutim, ako je bilo i svetaca i velikana, bilo je i onih drugih. Evo u tome smislu pomalo šokantnog svjedočanstva sv. Ivana Zlatoustog iz jedne njegove homilije:

[347] Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 474–479.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 508. Usp. također: T. J. ŠAGI-BUNIĆ, *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, 82–94.

[348] OURM, br. 281.

»Kada se približavate svetom stolu, nemate dolično držanje (...) Gazite jedni drugima po nogama, nestrpljivi ste, vičete, vrijeđate jedni druge, gurate svoje bližnje, ukratko, stvarate veliki nered. Ako znadete čuvati red na đavolskim predstavama, koliko više trebate paziti na red u Kristovoj blizini.«[349]

Do 4. st. vjernici su nedjeljom nosili euharistiju kući, da bi se preko tjedna, kad nije bilo euharistije, mogli pričestiti prije uzimanja bilo koje hrane, o čemu svjedoče Tertulijan, Novacijan, Hipolit, Ambrozije, Augustin, Bazilije, Ivan Zlatousti i drugi.[350]

Sve do 9. st. pričest se dijelila isključivo na dlan.[351] O tome imamo jednodušno svjedočanstvo mnogih crkvenih otaca i pisaca. Tako, na primjer, Ciprijan naglašava da vjernik nakon što primi pričest na dlan treba zatvoriti šaku i tak kad dođe na svoje mjesto s poštovanjem se pričesti.[352] Evo kako Ćiril Jeruzalemski 352. godine opisuje pričest vjernika:

»Kad pristupaš, ne dolazi raširenih ručnih zapešća niti razdvojenih prstiju. Desnici ljevicu učini prijestoljem jer će upravo primiti Kralja. Udubljenim dlanom primi Kristovo tijelo govoreći Amen. Pošto, dakle, brižljivo posvetiš oči dodirom svoga tijela, blaguj. Pazi da ništa od njega ne izgubiš jer što bi izgubio bilo bi kao da si ostao bez vlastitog uda. Reci mi, ako ti netko dade zlatna zrnca, zar nećeš svom pažnjom držati motreći da ništa od toga ne izgubiš te ne pretrpiš štete? Zar nećeš s kudikamo više pažnje paziti na to da ne otpadne ni mrvica od onoga što je skupocjenije od zlata i dragocjenog kamenja?«[353]

Uskoro se javio običaj da žene prije pričesti trebaju prekriti dlan rupcem koji su nazivali *dominicale*, a za muškarce je vrijedila preporuka da samo prethodno operu ruke. Zbog sve većeg strahopoštovanja prema euharistiji, laicima se počela davati pričest samo u usta. To po prvi put određuje Sinoda u Rouenu 879.,[354] da bi oko godine 1000. taj običaj bio svugdje prihvaćen. Nekako u isto vrijeme, opet zbog naglašenog poštovanja prema pričesti, laici su počeli primati pričest samo klečeći. Neki smatraju da je razlog puno prozaičniji: lakše je dijeliti pričest u usta

[349] *Homilija o Kristovu krštenju.* Navedeno prema: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 512–513.

[350] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 554–558.; R. CABIÉ, *L'Eucaristia*, 277–278.

[351] Tako stoji još u *Ordo* IX, 42, u: M. ANDREU (prir.), *Les Ordines Romani du haut moyen âge. II. Les Textes*, Louvain, 1971., 335.

[352] Usp. CIPRIJAN KARTAŠKI, *De lapsis*, 26 u: PL 4,486B–487A. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 513.

[353] ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, br. 5, 21, Split, 2005., 218.

[354] Usp. J. D. MANSI, (ur.), *Sacrorum Conciliorum nova amplissima collectio*, Florentiae, 1709., *Conc.*, X., c. 1199. Navedeno prema: M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 516.

vjerniku koji kleči. Zbog toga se od 16. st. javlja pričesna ograda, tzv. *reclinatorium*.[355] Svećenici koncelebranti i dalje su primali od biskupa pričest na dlan.[356] Ipak, u nekoliko sljedećih stoljeća nije posve nestao običaj da vjernici pričest primaju i stojeći.[357] U otačko vrijeme javio se običaj da pričesnik prije nego primi pričest poljubi biskupov prsten ili (kasnije) samo ruku,[358] a kasnije su vjernici tom prigodom ljubili ruku i svećenicima.

Glede sadašnjih propisa, uputom *Memoriale Domini* od 29. svibnja 1969. godine[359] Sveti zbor za bogoštovlje daje mogućnost biskupskim konferencijama da odluče (tajnim glasovanjem i dvotrećinskom većinom) da se na njihovu području može uvesti pričest na ruku.[360] Naša je biskupska konferencija tražila i dobila takvo dopuštenje od Svete Stolice.[361] Važeći Misal ovako precizira:

> »Svećenik zatim uzme pliticu ili ciborij i pođe k pričesnicima koji, po običaju, pristupaju u procesiji.
>
> Nije dopušteno da vjernici sami uzimaju posvećeni kruh ili sveti kalež niti da ga iz ruke u ruku prosljeđuju jedan drugomu. Vjernici se pričešćuju kle-

[355] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 517. U nas je poznat i izraz *trobozan*. Usp. M. SRAKIĆ, Sve za vjeru i jedinstvo naroda. Život i djelo biskupa Antuna Akšamovića 1920.–1951. (22), u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 148(2020.), 51–54., ovdje 52. Djevojke koje su stajale u redovima ispred pričesne ograde nazivale su se i *trobozanke*. Izraz *trobozan* nalazimo i u Matoša (»Nekad bilo, sad se spominjalo«), s tumačenjem da je to turska riječ koja po sebi znači nisku ogradu ili rukohvat, a u ovom slučaju pričesnu ogradu. Zanimljivo je što Strossmayer misli o pričesnoj ogradi: »U starih crkvah bio je presbyterium od ladja ogradom razstavljen. Mi toga učiniti nećemo, jerbo želimo, da i prosti naš puk u svojoj stolnoj crkvi svagda tia do onoga doći može, koji je dobrotu imao prije iztočnih kraljeva i mogućnika na poklonstvo svoje pozvati nevinu sirotinju, proste žudinske pastire u pratnji angjela. Mi iz svega srdca želimo, da se i naš prosti puk cielim srdcem naužije svoje majke crkve, ter da mu se u njoj ne samo nabožna i ćudoredna, nego i estetična ćut oplemeni i uzvisi« J. J. STROSSMAYER, Stolna crkva djakovačka, u: *Glasnik biskupije Djakovačko Sriemske* 2(1874.)9, 71.

[356] Zanimljivo je spomenuti, da je i tada bilo pretjerivanja. Naime, u 13. i 14. st. neki se svećenici nisu usuđivali uzeti posvećenu hostiju u ruke, već su je uzimali jezikom izravno s plitice, iako su ondašnji liturgičari određivali da se tako ne čini, nego da se pričest prima na dlan. Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 515.

[357] Tako, na primjer, *Bazelski obrednik* iz XVI. veli da je bolje primiti pričest klečeći. Dakle, pretpostavlja da se može primiti i stojeći.

[358] To je i danas vidljivo u bizantskoj liturgiji.

[359] Usp. R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, br. 1899, 599.

[360] To je stoga, jer su prethodno te iste godine upitani biskupi diljem svijeta uglavnom bili protiv pričesti na ruku (za: 567; protiv 1233, za »iuxta modum« 315, nevažećih 20). Vidi: R. KACZYNSKI (ur.), *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, br. 1897, 598.

[361] Usp. KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Iugoslavia. Decreta genaralia, 15. ian 1971 (prot. n. 41/71), u: *Notitiae* 7(1971.)2, 54.: »Conceditur ut usus admittatur consecratum Panem in fidelium manibus ponendi, ad normam Instructionis 'De modo Sanctam Communionem ninistrandi' et adnexae Epistolae ad Praesidis Conferantiarum Episcopalium.« Usp. *AAS* 61(1969.), 541–547.

čeći ili stojeći, kako to odredi konferencija biskupâ. Kad se pričešćuju stojeći, preporučuje se da se, prema istim odredbama, iskaže dužno poštovanje prije nego se primi Sakrament.

Ako se pričest dijeli samo pod prilikom kruha, svećenik hostiju malo podigne, pokaže je svakomu pojedinom i kaže: Tijelo Kristovo. Pričesnik odgovori: Amen te primi Sakrament na usta ili, gdje je to dopušteno, na ruku ako to želi. Pričesnik čim primi svetu hostiju, odmah je u cijelosti blaguje.«[362]

Za praksu je važno znati: vjernik ima slobodu pričestiti se na jedan ili drugi način, a između ostaloga naša biskupska konferencija ne zabranjuje pričest klečeći. Stoga valja uvijek poštovati slobodu vjernika da se pričeste na jezik ili na ruku ili pak klečeći. Stoga je nekorektno da pričestitelj inzistira na onom obliku pričesti koji se njemu sviđa. Valja dopustiti slobodu tamo gdje ju propisi dopuštaju, kako veli Pavao: »Ne preko onoga što je pisano« (1 Kor 4, 6).[363] Naravno, kod pričesti na ruku ostaje obveza svećenika da pripaze da se oni koji primaju pričest na ruku stvarno s poštovanjem i pričeste, da ne bi bilo zloporaba.

Zaključimo. Euharistija je naša najveća svetinja. Zato je primamo s najvećim poštovanjem. A poštovanje ne ovisi nužno o stavu ili gesti. Ono je nužno unutarnji stav. Vjernici su se stoljećima pričešćivali i stojeći i na ruku, i pod objema prilikama. Konačno, *argumentum ad hominem*: na posljednjoj su večeri apostoli primili pričest na ruku i ležeći (»naslonjeni na lakat«) što je bio propis za pashalnu večeru... Prema tome, gledajući povijesni razvoj obreda pričesti, moglo bi se reći sljedeće: oni koji danas zagovaraju pričest na ruku jesu *tradicionalisti*, a oni koji zagovaraju pričest na jezik *modernisti*.

d) Pričest izvan mise

Po sebi je jasno da je pričest dio euharistijskog slavlja: oni koji slave Gospodnju večeru uzimaju udjela i u euharistijskoj gozbi, a đakoni su nosili pričest onima koji nisu mogli sudjelovati, kako to izvješćuje Justin sredinom 2. st. Prvi put se početkom 9. st. spominje da za Božić i Uskrs djeca trebaju primiti pričest izvan mise, da se ne bi stvarala prevelika gužva.[364] U isto su vrijeme vjernici sve manje aktivno sudjelovali u euharistiji (već zbog nerazumljivog latinskog jezika), pa samim tim se i sve manje pričešćivali. Smatralo se da euharistiju slave zaređeni službenici, a puk tek pobožno sluša. Tako pričest vjernika uopće nije ušla u red mise. Zbog toga su vjernici – kad bi već pristupali pričesti – to činili redovito prije

[362] OURM, br. 160–161.

[363] Naravno, u nekim slučajevima mjesni ordinarij može odrediti drukčije. Tako je, primjerice, u svoje vrijeme papa Ivan Pavao II. za baziliku sv. Petra u Rimu odredio da se vjernici mogu pričestiti samo na jezik (zbog velikog broja vjernika koje svećenik ne poznaje i zbog bojazni od svetogrđa).

[364] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 572–577.

ili poslije mise, a kad je i bila pod misom, to zapravo i nije bio dio mise, nego se u misu ubacivao obred pričesti umirućih, tako da, formalno, prije Sabora i nije bilo pričesti pod misom.

Danas se, naravno, naglašava da pričest treba biti pod misom, ali to nije jedini način. I danas se pričest dijeli bolesnicima izvan mise. Osim toga, važeći obrednik pretpostavlja mogućnost pričesti u sklopu vjenčanja, ali bez mise, pretpostavljajući, očito, da vjenčatelj može biti đakon. Koji puta se pričest dijeli izvan mise u zajednicama gdje nema svećenika, pa onda đakon, akolit ili koji drugi ovlašteni službenik slavi službu riječi, u sklopu koje onda i podijeli pričest. Nadalje, i danas ima određeni (veći) broj vjernika koji se žele pričestiti odmah nakon ispovijedi, pa se onda događa da se u sklopu »velikih« ispovijedi dijeli vjernicima pričest izvan mise.[365]

8. Pospremanje posuđa i popričesna molitva

Prema prethodnom Misalu, svećenik bi na oltaru oprao i počistio sveto posuđe. poslužitelj bi odnio s oltara prazne posudice za vino i vodu, a svećenik pospremio kalež na koncu mise. Važeći Misal veli:

> »(Poslije pričesti) svećenik se vrati k oltaru i pokupi mrvice, ako ih ima; zatim na oltaru ili kod stolića počisti pliticu ili ciborij nad kaležom, a zatim počisti kalež, govoreći tiho: *Gospodine, daj da čistom dušom*, i obriše kalež ubrusom. Ako je posuđe počišćeno kod oltara, služitelj ga nosi na stolić. Dopušteno je, međutim, da se posuđe koje treba počistiti, naročito ako je brojnije, prikladno pokrije i ostavi na oltaru ili da se odloži na stolić prekriven tjelesnikom te se počisti odmah poslije mise, nakon otpusta naroda.«[366]

Posuđe se, dakle, čisti i posprema na oltaru te odnosi na stolić sa strane, s time da se to može učiniti i na stoliću sa strane, čak i poslije mise. Prisjetimo se. Na početku mise, na oltaru – ili u njegovoj neposrednoj blizini – mogu biti samo svijeće, križ i eventualno cvijeće. Sve ostalo što je potrebno za misu (misal, kalež, ciborij, voda i vino) donese se na oltar prigodom priprave darova i odnese s oltara prije popričesne molitve.

Prema prethodnom Misalu, svećenik je molio popričesnu molitvu na oltaru. Danas se ona moli sa sjedišta. Njome se zaključuje obred pričesti.

[365] Neki će, da ne prekrše propise, tom prigodom služiti misu da bi se onda ispovjeđeni vjernici mogli pričestiti. Drugi tom prigodom ipak dijele pričest izvan mise, imajući na umu one »slabe« vjernike koji se nakon ispovijedi uopće ne pričešćuju, ukoliko ona nije istog dana... Rekao bih: ako se pričest izvan mise može dijeliti na vjenčanju, zašto ne bi i prigodom »velikih« ispovijedi? To je samo dva puta godišnje. Nije čovjek radi subote...

[366] OURM, br. 163.

Zaključak

Kao što smo vidjeli, važeći Misal otkriva i ponovno valorizira mnoge elemente obreda pričesti koji su bili prisutni u drevnoj liturgiji, a u prethodnom su Misalu bili zaboravljeni.

- *Redoslijed* je u važećem Misalu logičniji i više usklađen s drevnom tradicijom.
- *Znak mira* je u prethodnom Misalu bio simboličan i pridržan klericima, a važeći Misal daje mogućnost znaka mira, kako je to bilo još od apostolskih vremena.
- *Pričest* kao dio mise – kako je to bilo od početaka – ponovno je valoriziran u važećem Misalu.
- *Pričest na ruku*, kao izvorni oblik, ponovno je uvedena kao mogućnost.
- *Pričest pod obje prilike* ponovno je uvedena, iako u praksi nije u potpunosti zaživjela.
- *Sudjelovanje vjernika* u važećem je Misalu naglašeno, iako su ostale neke apologije koje izgovara samo svećenik, dok je u prethodnom sve govorio samo svećenik.

Zaključimo. Prvo, važeći je obred pričesti u svim elementima bliži drevnoj predaji. Drugo, ako nam se čini da današnji obred pričesti ne odiše pobožnošću i sabranošću kao što izgleda da je to bio slučaj u misi slavljenoj prema prethodnom Misalu, ponavljamo: pobožnost i (straho)poštovanje nutarnji su stav. Uvijek je bilo onih koji su – kakav god bio obred – bogoslužje slavili dostojanstveno, a bilo je i onih drugih o kojemu govori spomenuti navod Ivana Zlatoustog.

VI. ZAKLJUČNI OBREDI

1. Povijest

U prethodnom Misalu svećenik bi prvo rekao: *Ite, missa est*, da bi nakon toga slijedio završni blagoslov: *Benedicat vos omnipotens Deus...*, što je po sebi nelogično. Kako to da svećenik prvo otpušta puk, da bi ga nakon toga blagoslovio? Naravno, za sve postoji povijesno objašnjenje.

U Rimu je bio običaj da se svaki javni skup – građanski ili vjerski – završi tako da predsjedatelj dade otpust.[367] Tako bi rimski poganski svećenik na koncu obreda rekao: *Ilicet (= Ire licet) – Možete ići*, ili jednostavno: *Valete – Živjeli*. I u kršćanskoj liturgiji prvih stoljeća puk je na koncu bogoslužja bio *otpušten*. Tako npr. veli Tertulijan: *Post transacta solemnia, dimissa plebe.*[368]

Naravno da je u početcima bio prvo blagoslov, pa tek onda otpust. Kao što je prethodno bilo rečeno, embolizam, molitva nakon Očenaša (*Izbavi nas, Gospodine...*), vrlo je vjerojatno bio biskupski blagoslov za one koji se nisu pričešćivali, tako da su oni nakon te molitve mogli otići, kako je to za galsku liturgiju zabilježeno u odlukama pokrajinskog sabora u Orleansu još 511. godine.[369] Za ostale je vjernike od samih početaka nakon pričesti slijedila blagoslovna *molitva nad narodom (oratio super populum)*, kako se to vidi već u *Sakramentaru iz Verone*.[370] Nakon toga bi uslijedio otpust: *Ite, missa est* i time bi bogoslužje završilo. Tek kasnije dodana je završna molitva, trojstveni blagoslov te posljednje evanđelje, kako je to bilo u Misalu Pija V.

[367] Za povijesni prikaz usp.: P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 112–118.; J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, *2*, 529–576.; M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 534–541.

[368] TERTULIJAN, *De anima*, 9, u: PL 2, 660.

[369] Usp. M. RIGHETTI, *Manuale di storia liturgica, 3.*, 573.

[370] Koliko je taj blagoslov bio važan za puk, vidljivo je iz sljedeće zgode. Papa Vigilije slavio je 545. misu u crkvi sv. Cecilije. Upravo kad je završio dijeljenje pričesti, došao je carski legat da ga uhiti i odvede u Bizant. Puk je Papu slijedio do broda i tražio da ih on blagoslovi prije nego što ode. Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, *2*, 531. To podsjeća na onu zgodu kad se Jakov cijelu noć borio s anđelom i ujutro ga nije htio pustiti dok ga taj isti anđeo ne blagoslovi (usp. Post 32, 27).

Početci:	Misal Pija V.:
Embolizam prije pričesti kao blagoslov za one koji ne pristupaju pričesti. Popričesna molitva. Blagoslovna molitva nad narodom nakon pričesti. *Ite, misa est.*	Embolizam (nije se shvaćao kao blagoslovna molitva) Popričesna molitva. Blagoslovna molitva nad narodom nakon pričesti (samo u korizmene svagdane). *Ite, misa est.* Završna molitva. Završni blagoslov. Posljednje evanđelje (Ivanov Prolog).

a) Molitva nad narodom

Molitva nad narodom, zasvjedočena od 3. st. kako na Istoku, tako i na Zapadu, drevna je blagoslovna molitva koja je slijedila poslije pričesti. Đakon bi redovito pozivao vjernike da naklone glave: *Humiliate capita vestra Deo.*[371] *Sakramentar iz Verone* ima čak 158 takvih molitava, a u 154 slučaja molitva se govori u trećem licu jednine ili množine, npr.: *Neka na tvoj puk / na tvoje vjerne siđe blagoslov*, čime svećenik sebe ne uključuje: on je onaj koji na puk zaziva blagoslov. Nakon toga je slijedilo: *Ite, missa est* i time bi se bogoslužje zaključilo. U prethodnom Misalu molitva nad narodom bila je propisana u dane preko tjedna tijekom cijele korizme. Zašto samo u te dane? Grgur Veliki je u svoje vrijeme zadržao *oratio super populum* samo u dane preko tjedna u korizmi imajući pred očima pokornike – koji nisu smjeli pristupiti pričesti – a koji su taj blagoslov trebali primati upravo u korizmi, kad su se pripravljali za pomirenje na Veliki četvrtak. Kako se nedjeljom nije smjela činiti pokora, tako nije bilo ni molitve za pokornike. Nestankom kanonske pokore, nije više bilo ni takvih pokornika, pa se *oratio super populum* – kako je to u početcima i bilo – ponovno shvaćala kao blagoslov nad narodom nakon pričesti (u korizmene svagdane). Taj je običaj – iz Grgurova misala – prešao i u Misal Pija V. Ova je blagoslovna molitva bila uvijek deprekativna: *Blagoslovi, Gospodine, svoj puk*, a ne indikativna: *Blagoslovio vas...* Spomenimo da i bogoslužje Velikoga petka od starine završava molitvom nad narodom.

b) *Ite, missa est*

Što znači *Ite, missa est*? Ako ovdje riječ *missa* shvatimo kao *misa* te prevedemo: *Idite, misa je*, nelogično je to reći na koncu, kad je misa završena. Neki su to pobožno tumačili: *Idite, a sada (nakon mise) počinje za vas životna misa, kršćansko poslanje.* Ovdje, međutim, riječ *missa* znači *otpust*.[372] Prema tome, *Ite, missa est* zna-

[371] Usp. Ordo XXII, I, 4, u: *Ordines Romani*, III, 261.

[372] U klasično doba reklo bi se *dimissio (dimettere = otpustiti)*, ali je u kasnijoj latinštini to sažeto u *missa*, sa značenjem *otpust*.

či jednostavno: *Idite, otpust je*, odnosno, *otpuštate se*.[373] Tek kasnije riječ *missa* počela je značiti cijelo euharistijsko slavlje. Tako je to u razvoju jezika: riječi koji puta mijenjaju značenje na posve neočekivan način.[374] U istočnoj liturgiji govori se: *Idite u miru* ili *Pođite u miru Kristovu*. U mozarapskoj se liturgiji na svršetku svečanijeg bogoslužja kaže: *Slavlje je završeno u ime Gospodina našega Isusa Krista. Neka naše molbe budu u miru prihvaćene.* U svim ovim slučajevima odgovor je: *Bogu hvala*.

U prethodnom se Misalu u došašću, zatim od Sedamdesetnice (tri tjedna prije korizme) pa do Velike srijede, te u misama kroz tjedan, umjesto *Ite, missa est* govorilo *Benedicamus Domino – Blagoslivljajmo Gospodina*. Razlog je sljedeći. *Blagoslivljajmo Gospodina* bio je završetak mise kroz tjedan, jer je to najčešće bila misa u koru ili misa samo za redovnike, to jest bez puka. Budući da je svećenik pripadao toj zajednici, nije ih trebao otpuštati. Osim toga, kad bi odmah nakon mise slijedila neka druga služba (npr. Večernja), onda se puk nije *otpuštao*. Kasnije je doneseno pravilo: u misama gdje nema *Slave* govori se *Blagoslivljajmo Gospodina*, jer se smatralo da je *Ite, missa est* svečani pozdrav, pa da ne dolikuje u vremenima ozbiljnosti i pokore. To je dokinuto u Misalu iz 1962. Nadalje, u misama za pokojne umjesto *Ite, missa est* uvijek se govorilo: *Requescant in pace – Počivali u miru*, pri čemu se nije davao blagoslov. To je dokinuto tek Misalom Pavla VI.

c) Završna molitva

Prema *Prvom rimskom redu*,[375] odmah nakon što đakon kaže: *Ite, missa est*, papa poljubi oltar[376] te odlazi u sakristiju u pratnji akolita i subđakona.[377] Time se liturgija završavala. Na Zapadu, od 9. stoljeća, svećenik bi na koncu mise rekao privatnu molitvu, galskog podrijetla: *Placeat tibi* i onda poljubio oltar. Ta se molitva zadržala i u prethodnom Misalu: »Neka ti bude milo, sveta Trojice, djelo moje službe i podaj, da žrtva, što je, premda nedostojan, prinesoh očima Tvojega veličanstva, bude tebi ugodna, a na mene i na sve, za koje sam je prinio, neka se izlije tvoj blagoslov.«[378] U nekim predtridentskim misalima, kao npr. u *Misalu rimske kurije* iz 1474., ova molitva dolazi nakon završnog blagoslova.[379]

[373] *Missale Stowe* ima formulu: *Missa acta est; in pace*. Vidi: *Missale Stowe*, 19.

[374] Tako, na primjer, u staroslavenskom *istočnik* znači *zdenac*, *žezlo* znači *štap*, a *mast* znači *boja*...

[375] Ordo I., u: *Ordines Romani*, II., 107.

[376] Poljubac oltaru spominje se u drugim redovima.

[377] U zapadnosirijskom obredu, dok na koncu liturgije ljubi oltar, svećenik govori ovu prelijepu molitvu: »Ostani u miru sveti i božanski žrtveniče! Ne znam hoću li se još jedanput k tebi vratiti ili neću. Neka mi Gospodin udijeli da te ugledam u crkvi prvorođenaca u nebu«. Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia, 2*, 542.

[378] Uz neke manje ispravke, prijevod je preuzet iz: D. KNIEWALD (prir.), *Rimski misal*, Zagreb, [2]1930., 70.

[379] Usp. *Missale Romanum mediolani 1474.*, 211.

d) Blagoslov

Prema spomenutom *Prvom redu*, u postajnoj liturgiji[380] nakon *Ite, missa est*, papa bi se uputio prema izlazu. Tom prigodom bi ga biskupi zamolili za blagoslov (*Iube, domine, benedicere*). Isto bi učinili i ostali iz njegove pratnje, a papa bi ih blagoslivljao dok bi išao prema izlazu.[381] Slično su postupali i drugi biskupi u ostalim dijelovima Europe. Kasnije bi papa, jednako kao i biskupi u svojim biskupijama, taj blagoslov davao s oltara, prije nego što bi krenuo prema izlazu. Od 11. st. i svećenici su počeli davati taj završni blagoslov, jer su neki upravo tako razumjeli jednu odredbu pokrajinskog sabora u Orleansu iz 511. godine. To se pokazalo vrlo prikladnim zbog toga da se vjernici zadrže do konca mise u crkvi. Naime, vjernici koji se nisu pričešćivali, odlazili bi iz crkve odmah nakon embolizma koji slijedi nakon Očenaša. Ovako su ipak čekali da dobiju završni misni blagoslov. Međutim, sve do 12. st. liturgijske knjige ne spominju taj svećenički blagoslov,[382] ali je on vjerojatno još ranije bio uvelike prisutan. Svećenik bi blagoslivljao rukom, ali jednako tako i kaležom, pliticom, ili tjelesnikom. Formule blagoslova bile su različite, npr.: *Blagoslov Boga svemogućega, sišao nad vas*... Ili: *U jedinstvu Svetoga Duha, blagoslovio vas Otac i Sin*. Sadašnja trojstvena formula: *Blagoslovio vas svemogući Bog*... spominje se prvi put 1260. na Sinodi u Albi. Od 13. st. biskupskom blagoslovu prethode i danas prisutni redci: *Budi ime Gospodnje blagoslovljeno*... Da bi se dodatno razlikovao biskupski od svećeničkog blagoslova, biskup – kao i danas – čini tri puta znak križa. Dakle, od neformalnog blagoslova koji bi papa – nakon što je završio misu i nakon što je već rekao *Ite, missa est* – dijelio dok bi išao u sakristiju, nastao je završni blagoslov kojim je misa završavala.

e) Ivanov Prolog (»posljednje evanđelje«)

Ivanov Prolog oduvijek je u Crkvi uživao veliku čast. Uskoro se počeo smatrati sredstvom blagoslova. Tako se, na primjer, on čitao prije podjeljivanja bolesničkog pomazanja ili poslije krštenja. Osobito se rado taj tekst čitao ljeti pri blagoslovu za dobro vrijeme (od blagdana Našašća Sv. Križa, 3. svibnja, do blagdana Uzvišenja Sv. Križa, 14. rujna).[383] Nadalje, na koncu mise, dok bi išao u sakristiju, biskup bi, blagoslivljajući, molio, govorio Ivanov Prolog. Preporučivalo se privat-

[380] Radi se o bogoslužju koje bi papa slavio u pojedinim rimskim bazilikama, prema točno utvrđenom redu. Te su bazilike, kao postaje, za određene dane naznačene u *Grgurovu sakramentaru*, kao i u Misalu Pija V.

[381] Tako i danas čini biskup kad nakon svečanog bogoslužja prolazi između vjernika.

[382] To je po sebi razumljivo jer taj blagoslov dolazi *poslije mise*, pa se onda u misnim tekstovima ne spominje.

[383] U crkvama njemačkoga govornog područja na koncu mise se na selima ljeti i danas, umjesto redovnog blagoslova, redovito uzima *Wettersegen*, to jest blagoslov za povoljno vrijeme, da Bog sačuva ljetinu od tuče i bilo kakva nevremena.

noj pobožnosti svećenika da ovaj evanđeoski odlomak govore kao zahvalnu molitvu u sakristiji poslije mise. Zanimljivo je da je Ivanov Prolog, kao »posljednje evanđelje«, ušao u red mise tek s Misalom Pija V. 1570., a čitao se nakon završnog blagoslova. Tako je bilo sve do 1965.

2. Današnji red

a) Molitva nad narodom

Ova molitva slijedi nakon popričesne molitve. U prva dva izdanja (1970. i 1975.) te u važećem hrvatskom (izdanom prema tipskom izdanju iz 1975.) donose se – na volju – dvadeset i šest molitava nad narodom. U trećem tipskom izdanju iz 2002. neke su molitve ispuštene, neke dodane, tako da ih sad ima dvadeset i osam. Osim toga, molitve nad narodom dodane su u cijeloj korizmi, s tim da su one u korizmenim nedjeljama obvezatne,[384] a preko tjedna *ad libitum* (na volju). Time se ponovno uvodi drevni rimski običaj blagoslivljanja puka deprekativnom molitvom.

b) Blagoslov

U važećem Misalu misa uvijek završava završnim trojstvenim blagoslovom: *Blagoslovio vas svemogući Bog, Otac i Sin i Duh Sveti*. Tome završnom blagoslovu može prethoditi spomenuta molitva nad narodom ili pak svečani blagoslov. Za razliku od molitava nad narodom, koje su u trećem licu jednine ili množine, svečani je blagoslov uvijek u drugom licu množine, npr. »Neka vas blagoslovi Gospodin i neka vas čuva.« Prva dva izdanja Misala donose 19 trostrukih svečanih blagoslova i jedan jednostruki, a treće izdanje tome dodaje još jedan jednostruki blagoslov za vrijeme »kroz godinu«. I ovdje se nazire rimski mentalitet koji traži jasnoću, koja nije toliko očita u deprekativnoj molitvi nad narodom.[385] Tako se u važećem Misalu blagoslovna molitva nad narodom (ipak) zaključuje izričitim blagoslivljanjem (uz znak križa): *Blagoslovio vas svemogući Bog...* U drevnom rimskoj liturgiji nije bilo tako. To se i danas vidi u bogoslužju Velikoga petka koje se tijekom stoljeća vrlo malo mijenjalo, pa i danas ovo bogoslužje završava deprekativnom molitvom nad narodom, bez znaka križa.[386]

[384] U Misalu Pija V., kao što je bilo rečeno, korizmenim nedjeljama uopće nije bilo molitve nad narodom. Spomenimo također da je jedina *obvezatna* molitva nad narodom u drugom izdanju Misala (na kojem se temelji važeći hrvatski Misal) ona na koncu liturgije Velikoga petka (kad uopće nema uobičajenoga završnog blagoslova uz znak križa).

[385] Tako je, na primjer, prigodom reforme Obrednika pokore bilo prijedloga da se – kao mogućnost – uvedu još druge dvije formule odrješenja koje bi bile deprekativne, ali to nije bilo prihvaćeno. Usp. A. BUGNINI, *La riforma liturgica (1948-1975)*, 650., bilješka br. 14. Usp. također Z. PAŽIN, *Liturgijska sakramentologija*, 178–179.

[386] Tako je upravo u bogoslužju Velikog petka do danas ostala sačuvana i sveopća molitva, koja se u misi ponovno uvela tek nakon Drugoga vatikanskog sabora.

c) *Idite u miru*

U tipskom izdanju i dalje stoji: *Ite, missa est*, dok se u prijevodima govori: Idite u miru,[387] onako kako je i Isus otpravljao one kojima je iskazao milost (Mk 5, 34; Lk 7, 50; 8, 48).[388] *Opća uredba Rimskog misala* napominje: »Ako poslije mise slijedi koji drugi liturgijski čin, izostavljaju se završni obredi, tj. pozdrav, blagoslov i otpust.« To, na primjer, može biti u slučaju sprovodne mise, kad nakon mise slijede sprovodni obredi ili pak mise na Tijelovo, kad nakon mise slijedi ophod.

Zaključak

U odnosu na prethodni Misal, važeći se vraća izvorima. Tako je dokinuta zaključna svećenikova (privatna) molitva, kao i posljednje evanđelje. Ponovno se vrednuje molitva nad narodom te nudi kao mogućnost trostruki blagoslov prije onog završnog. Konačno, *Ite, missa est* dolazi na koncu, nakon završnog blagoslova.

[387] Tako je u hrvatskom, njemačkom, engleskom, francuskom, španjolskom, portugalskom i poljskom, dok talijanski prijevod zadržava i jedno i drugo: *La messa è finita. Andate in pace – Misa je završena. Idite u miru*. Usp. *Ordinarie della messa in otto lingue*, Ancora, Milano, 1990., 48.

[388] Zanimljivo je da u obredu prilagođenom za Indiju nema otpusne formule, jer nije u skladu s indijskom gostoljubivošću nekoga otpustiti sa slavlja. Usp. P. BAŠIĆ, *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, 114.

VII. ZAKLJUČNI OSVRT

Kompleksno je pitanje zašto se određeni broj iskrenih i dobronamjernih vjernika priklanja misi slavljenoj prema prethodnom Misalu. Neki teolozi nastoje pokazati i dokazati da je prethodni Misal bolji i prikladniji od novoga te da novi Misal naprasno i nasilno prekida rimsku liturgijsku predaju.[389] Naravno, treba poštovati takva mišljenja, kao što treba imati poštovanja za one vjernike koji se okupljaju oko »tradicionalne« mise jer oni to čine, uvjeren sam, iz duboke pobožnosti, a ne iz potrebe za polemikom. Poštujući, dakle, one koji tako misle i osjećaju, evo sažetka onoga o čemu je dosad bilo govora.

1. Crkva ima pravo i dužnost uređivati svoje bogoslužje

Crkveni su oci tijekom prvih stoljeća naučavali da liturgijska predaja Crkve (budući da je nema u Novom zavjetu) potječe izravno od apostola, te da je zato ona temelj naše vjere, i takvo je vjerovanje dugo bilo prisutno u Crkvi.[390] To, naravno, ne stoji. Liturgijski su se obredi razvijali tijekom stoljeća, čuvajući temeljnu apostolsku predaju. Kako god bilo, za neke je vjernike liturgijska reforma Drugoga vatikanskog sabora ipak bila prenagla i šokantna, jer ona, po njihovu mišljenju, naprasno prekida s neprekinutom (apostolskom) liturgijskom predajom. Međutim – *historia magistra vitae* – takvih je »šokantnih« promjena bilo puno tijekom povijesti Crkve. Pomislimo samo na onaj trenutak, kad se nakon aramejskog jezika – kojim je Isus propovijedao i na kojem je ustanovio euharistiju! – počelo propovijedati i slaviti liturgiju na »poganskom« grčkom jeziku! Nadalje, u prva dva stoljeća molitve su se u euharistijskom slavlju improvizirale. Tako sv. Justin 150. godine svjedoči da je euharistija imala određenu strukturu, ali je predstojnik »upućivao Bogu molitve i zahvale iz dna duše«, dakle, improvizirajući. Kasnije, kako to svjedoči sv. Augustin i onodobni pokrajinski sabori, euharistijsko se slavlje kodificiralo i polako nestaje liturgijske improvizacije. Velika promjena! Zamisli-

[389] Usp. K. GAMBER, *Reforma rimske liturgije. Povijesna pozadina i problematika*, Zagreb, 2019. Zanimljivo je da se kao nakladnik navodi Društvo za promicanje tradicionalne mise »Benedictus« iz Zagreba.

[390] Tako Bazilije Veliki: »Među naucima i navještajima što se očuvaše u Crkvi, jedne imamo iz pisane poduke, druge preuzesmo, prenesene u otajstvu, iz apostolske Predaje (...). Mi se, naime, ne zadovoljavamo onim što navedoše Apostol i Evanđelje, već i prije i poslije posvećenja govorimo i druge riječi, uzete iz nezabilježenog nauka, i od velika značenja za otajstvo.« (BAZILIJE VELIKI, *Duh Sveti*, 27, 66, Makarska, 1978., 118.). Slično govori i Augustin: »Et si quisquam in hac re auctoritatem divinam quaerat, quamquam quod universa tenet Ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.« (AUGUSTIN, *Contra donatistos*, IV, 24, 31, u: PL 43, 174).

mo samo kako je za mnoge vjernike Rima, iz onih viših slojeva koji su bili vični grčkom jeziku, bio veliki šok kad je za pape Damaza uvedena liturgija na »prostom« latinskom jeziku. Nadalje, kako su se mogli osjećati oni kršćani koji su preživjeli mučeništvo kad su vidjeli kako nakon 313. godine u kršćansku liturgiju i liturgijsku odjeću ulaze mnogi elementi iz ceremonijala rimskog carskog dvora? Zacijelo se velikom promjenom doživjela i reforma Grgura Velikog, koji je – praktički – dokinuo sveopću molitvu. Tridentska je reforma također donijela velike novine. U Misal su uvrštene precizne i opširne *Rubricae generales*,[391] uvedeno je podizanje kaleža te dodano Posljednje evanđelje. Nisu beznačajne ni promjene u vremenu Pija X., na početku 20. stoljeća, a svakako je prije Drugoga vatikanskog sabora najveća promjena bila reforma Velikoga tjedna iz 1956., za vrijeme Pija XII. Konačno, za puk su se najvažnije promjene dogodile 1965., dakle, prije važećeg Misala, kad je uveden narodni jezik, a oltar okrenut prema puku. Osim toga, valja imati na umu da su se u krilu Katoličke Crkve – uz rimsku liturgiju – od samih početaka razvijale i druge nerimske liturgije, od kojih i danas neke postoje, kao što su to ambrozijanska i hispanska, te da je, uz latinski jezik u istoj rimskoj liturgiji, u Hrvatskoj od samih početaka pa sve do Drugoga vatikanskog sabora bio u uporabi narodni jezik. Ukratko, prijesaborski Misal nije nastao isključivo na osnovu apostolske predaje, nego je on rezultat rasta i razvoja tijekom stoljeća te uvjetovan konkretnim povijesnim okolnostima koje nisu nužno vezane uz kvalitetu samih liturgijskih tekstova i obreda. Bogoslužje se Crkve tijekom stoljeća neprestano razvijalo, što je za Crkvu i razumljivo i naravno. Podsjetimo: Tridentski je sabor jasno rekao da Crkva ima pravo određivati i uređivati obrede svete mise.[392] Drugim riječima, liturgijska reforma Drugoga vatikanskog sabora tek je jedna od mnogih reformi koje su obilježile razvoj rimske liturgije.

2. Temeljna postavka liturgijske reforme Drugoga vatikanskog sabora

a) Predaja i predaje

Tijekom stoljeća izgledalo je da je svaki dio mise jednako važan i nedodirljiv. Dodavali su se novi obredi (kao npr. podizanje kaleža u Misalu Pija V.), ali se tijekom dugih stoljeća praktički ništa nije izbacivalo, iz bojazni da se ne okrnji »apostolska« baština. Sabor, međutim, jasno razlikuje *Predaju (Traditio)* od *predajā (traditiones)*. Predaja je jedna, apostolska – štoviše, božanska – i ona je nepromjenjiva (npr. navještaj Božje riječi u misi). S druge strane, *predaje* su oni

[391] Kao što je bilo rečeno, Misal Pija V. gotovo u cijelosti preuzima Misal po zakonu rimskog dvora iz 1474. Međutim, u tome su Misalu iz 1474. *Rubricae generales* rudimentarne: zauzimaju samo stranicu i pol. Usp. *Ordo missalis secundum consuetudinem romanae curiae*, 196–197.

[392] Usp. H. DENZINGER, P. HÜNERMANN (prir.), *Zbrka sažetaka vjerovanja i definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, br. 1738–1759.

običaji koji se mogu mijenjati, ako se smatra da više nisu prikladni, jer su oni po sebi izraz određenog povijesnog razvoja, kao što je, na primjer, specifična liturgijska odjeća ili kao što je u krštenju djece dokinuto davanje soli, iako taj običaj nedvojbeno potječe čak iz 5. stoljeća. Sabor to ovako razlaže:

> »Liturgija se, naime, sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustanovljen i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne« (SC, br. 21).

Polazeći od toga načela, dokinuto je, na primjer, Posljednje evanđelje i uveden narodni jezik, kako je to i bilo od samih početaka.

b) Sudjelovanje vjernika u bogoslužju

Sabor jasno govori da je svekoliko bogoslužje, pa tako i euharistija, slavlje cijeloga naroda, cijele Crkve, s time da se u samom bogoslužju razlikuju pojedine službe.

> »Liturgijski čini nisu privatni čini: oni su slavlje Crkve koja je 'otajstvo jedinstva' – sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose: ali pojedine njegove udove dosežu na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća« (SC, br. 26).

Nauk je jasan. Ne radi se o tome da bi samo svećenik vršio bogoslužje, dok bi puk tek pratio i slušao. U isto se vrijeme razlikuju službe. Svi sudjeluju, ali svatko na svoj način. Zato je površno i posve krivo vjerovati da netko više sudjeluje u misi ako ima neku određenu službu (npr. čitač). Nažalost, u euharistijskom slavlju u crkvama njemačkoga govornog područja događa se da koji puta laici – protivno propisima i samoj naravi liturgije – preuzimaju službe koje su pridržane zaređenom službeniku (npr. homilija). Time se pokazuje nerazumijevanje liturgije. Nije sudjelovanje u izvanjskom djelovanju, nego u duhovnoj žrtvi, gdje svaki vjernik svoj život, svoje nastojanje oko dobra, svoje nošenje križa, svoje nastojanje oko vršenja Božje volje u euharistijskom slavlju sjedinjuje s Kristovom žrtvom i time prinosi sama sebe. To mirno može činiti bez ikakva izvanjskog sudjelovanja u liturgijskim ceremonijama. U tome smislu Sabor jasno naučava:

> »Opće svećeništvo vjernika i ministerijalno ili hijerarhijsko svećeništvo, premda se među sobom razlikuju bitno, a ne samo po stupnju, ipak su u međusobnom odnosu; jer jedno i drugo imaju na svoj poseban način dio u Kristovom svećeništvu. Ministerijalni svećenik, svetom vlašću koju ima, odgaja svećenički narod i upravlja njime, izvršuje euharistijsku žrtvu u Kristovoj osobi i prinosi je Bogu u ime cijelog naroda; vjernici pak snagom

svoga kraljevskog svećeništva, sudjeluju u prinošenju Euharistije i vrše ga u primanju sakramenata, u molitvi i zahvaljivanju, svjedočanstvom svetog života, samozatajom i djelotvornom ljubavi« (LG, br. 10).

Dakle, Sabor jasno kaže da bogoslužje pripada cijelom narodu Božjem, ali u samoj liturgiji svatko sudjeluje u skladu sa svojom službom. Laik sudjeluje kao laik, prezbiter kao prezbiter, čitač kao čitač, pobožni puk prikazuje svoju duhovnu žrtvu, a u isto vrijeme svatko sudjeluje: i prezbiter i čitač i »obični« vjernik, baš kao što u jednom simfonijskom orkestru svatko svira samo svoju dionicu. Napomenimo da to nije nikakva novina. O tome govore i prastari tekstovi, poput Rimskog kanona koji je govorio o vjernicima: »oni ti prinose ovu žrtvu«, da bi tek kasnije bilo dodano: »za njih ti prinosimo i oni ti prinose«... Slično tome, u mnogim se drevnim darovnim i popričesnim molitvama govori u »mi« obliku: »prinosimo ti«, »slavili smo tvoja otajstva« i sl.

Suprotno tome, u obredu prema prethodnom Misalu vjernici nisu sudjelovali. Kao prvo, nisu razumjeli latinske molitve. Drugo, svećenik je većinu molitava govorio tiho. Treće, neke dijelove koje bi po sebi trebao govoriti puk, govorio je svećenik. Nadalje, puk je *de facto* bio isključen iz pričesti, jer se u rubrikama govorilo *ako ima pričesnika*... pri čemu bi se uzimao umetnuti obred pričesti bolesnika. Vjernici su za vrijeme takve mise pjevali ili molili krunicu, do te mjere da bi ih na početku mise svećenik znao poticati: »Pod ovom svetom misom izmolit ćete...«, da bi nakon podizanja rekao: »Nadalje ćete pod ovom svetom misom izmoliti...« Ako doslovno shvatimo onu crkvenu zapovijed: »Slušaj pobožno svetu misu...«, vjernici ni to nisu mogli, jer, nisu mogli čuti što svećenik govori.

3. Novo i staro

Vijeće za provedbu konstitucije o svetom bogoslužju, koje je priređivalo nove liturgijske knjige, provodilo je to prema onome što određuje SC, br. 50:

> »Neka se obredi pojednostave, zgodno zadržavajući njihovu bît, neka se ispusti ono što se tijekom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo; neka se opet, koliko bude zgodno i potrebno, prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tijekom nesklonih vremena propalo.«

Liturgijska se reforma, dakle, htjela vratiti izvorima. Tražila se bît određenog obreda, a trebalo je ispustiti ono što se tijekom vremena podvostručilo. Pogledajmo, što je novo dodano? Praktički ništa. Narodni jezik? Postojao je. Znak mira? Postojao je. Molitva vjernika? Postojala je. Svećenik okrenut prema puku? I to. Sudjelovanje puka u bogoslužju, u skladu sa svojim stupnjem? Redovita pričest? Pričest pod objema prilikama? Sve je to postojalo od samih početaka. Nadalje, postojale su u početcima neke službe koje su tek kasnije postale formalne, da bi se u ovoj reformi obnovile u svom izvornom smislu, kao, na primjer, lektorat

i akolitat. Nadalje, u reformi molitvenih tekstova uvijek se posezalo za izvorima koji su stariji od onih na kojima se temelji prethodni Misal. Osim toga, valja imati na pameti da u važećem Misalu ima veoma malo novosastavljenih tekstova.

Međutim, reforma se također htjela prilagoditi današnjem vremenu:

> »Budući da se tijekom vremena u obrede sakramenata i blagoslovina uvuklo ponešto što u naše doba manje jasno pokazuje njihovu narav i svrhu, potrebno je štošta prilagoditi potrebama našeg vremena« (SC, br. 62).

Tako je, na primjer, u misi smanjen broj poklecanja i znakova križa (pogotovo nad posvećenim prilikama), još ranije je dokinut strogi euharistijski post od ponoći do pričesti (1953. g.), uvedene su večernje mise, pojednostavljena liturgijska odjeća i sl. Naravno, o svemu ovome se može raspravljati i sve je to podložno i kritikama i promjenama. Sabor dalje govori da obredi trebaju biti takvi da ih vjernici lako razumiju, bez posebnih razjašnjenja, jer liturgijski znak treba biti po sebi razumljiv:

> »Neka se obredi odlikuju plemenitom jednostavnošću, neka budu kratki i jasni, neka izbjegavaju suvišna ponavljanja i neka budu prilagođeni shvaćanju vjernika tako da im općenito ne treba mnogo razjašnjenja« (SC, br. 34).

Evo na koncu sažetka reforme reda mise.

Uvodni obredi. U prethodnom su Misalu ovi obredi došli iz privatne pobožnosti svećenika i on ih je molio s poslužiteljem, ali ne i s pukom. U važećem redu obred je pojednostavljen: nakon liturgijskog pozdrava cijela zajednica se pripravlja na slavlje molitvom za oprost grijeha.

Molitveni obrasci. Sve su misne molitve (zborna, darovna, predslovlje i popričesna) brižljivo pripravljene i prerađene (u više od 90 % slučajeva) iz drevnih liturgijskih vrela.

Služba riječi. Najveće bogatstvo obnovljenog Misala je bogata služba riječi: tijekom određenoga vremena na misi se vjernicima navijesti gotovo 90 % Svetoga pisma, što u prethodnom Misalu nije bio slučaj. Prisjetimo se: prirodno mjesto Svetoga pisma jest liturgija, odnosno smisao je Božje riječi sadržane u Svetome pismu prvenstveno u tome da se ona u bogoslužju puku navijesti.

Priprava darova. Ovaj dio mise najviše se vratio svojim izvorima, kad su vjernici iz svojih kuća donosili misne darove. Htjelo se svakako izbjeći da ovaj dio mise ima žrtveni karakter. Zato se za ovaj dio mise izbjegava naziv *prikazanje*.

Euharistijska molitva. Gotovo petnaest stoljeća u rimskoj je liturgiji bila samo jedna euharistijska molitva (sa svojim inačicama, odnosno umetcima). Bio je to Rimski kanon. Uvođenje novih euharistijskih molitava bilo je doista veli-

ka novina. Međutim, u zapadnim nerimskim te u istočnim liturgijama oduvijek je bilo više euharistijskih molitava, tako da su nove euharistijske molitve svakako obogaćenje.

Obred pričesti. Pričest je ponovno uvrštena u red mise i vjernici su se počeli češće pričešćivati, kao što je to bilo u prvim stoljećima. Za to zasluge idu još Piju X. s početka 20. st. Pričest pod obje prilike i pričest na ruku običaj je koji je postojao od samih početaka.

Završni obred. Završetak mise je logičan. Uvodi se kao mogućnost trostruki svečani blagoslov te molitve nad narodom.

Zaključimo. Reforma Rimskog misala poslije Drugoga vatikanskog sabora s jedne je strane poštovala drevnu i prvotnu *Predaju*, a s druge prilagođavala različite *predaje* sadašnjem trenutku hoda Crkve. Tako važeći Misal doista donosi »novo i staro«. Rimski je misal, naime, živo tijelo koje – na temeljima apostolske predaje – neprestano raste i razvija se u tijelu Crkve, da bi svako euharistijsko slavlje bilo ono što uistinu i jest: svadbena gozba Jaganjčeva i ostvarivanje vazmenoga otajstva Kristove smrti i uskrsnuća u kojem vjernici djelatno sudjeluju.

ZAKLJUČAK

Kad gledamo povijesni razvoj euharistijskog slavlja, mogli bismo se zapitati koje bi od njih bio najprimjerenije. Je li to možda ono kad je Pavao vjernicima »govorio« i na koncu »razlomio kruh« (usp. Dj 20, 7-11), pri čemu su vrlo vjerojatno svi ležali za stolom, kako je onda bio običaj? Ili bi to bilo euharistijsko slavlje koje opisuje Justin oko 150. godine, kad je predstojnik (biskup) improvizirao euharistijsku molitvu? Ili pak euharistijsko slavlje koje opisuje Augustin u kojem nije bilo uvodnih obreda? Ili ćemo se prikloniti euharistijskom slavlju iz vremena pape Gelazija, koji je uveo litanijsku molitvu nalik onoj u bizantskoj liturgiji, što je papa Grgur kasnije skratio, tako da je ostalo samo *Kyrie eleison*? Je li najprimjerenije misno slavlje prema Misalu rimske kurije iz 1474. u kojem nije bilo podizanja kaleža? Ili bi najprimjerenije bilo slavlje prema Misalu Pija V. gdje je uvršteno Posljednje evanđelje, koje je prije toga bila privatna molitva svećenika? Ili je možda ipak najbolje euharistijsko slavlje prema važećem Misalu u kojem nalazimo »novo i staro«?

U svim ovim pitanjima valja jasno istaknuti da Crkva jednostavno ima pravo i dužnost uređivati svoje bogoslužje kako je to, kao što smo vidjeli, od samih početaka neprestano i činila. Prema tome, reforma Drugoga vatikanskog sabora u tome nije nikakav izuzetak. Primjeren je onaj obred euharistijskog slavlja koji Crkva u određenom vremenu propisuje i čini. Ako bi se objektivno i moglo pokazati i dokazati da u važećem Misalu neka rješenja nisu sretno donesena (jer nijedna reforma nije savršena!), to je i dalje liturgija Crkve, koja se ne bi smjela svojevoljno mijenjati, jer bi u tome slučaju to bila neka *privatna* liturgija, a ne liturgija Crkve.

Nadalje, valja imati na umu kako Drugi vatikanski sabor, prvi put u povijesti, sretno razlikuje *Predaju* od *predajā*, to jest nepromjenjivi poklad vjere od vremenom stečenih običaja i obreda. I to se u ovoj reformi jasno očituje. U važećem je Misalu tako, s jedne strane, došla do izražaja briga za drevnu tradiciju, kako određuje Sabor: »Neka se prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tijekom nesklonih vremena propalo« (SC, br. 50). Upravo zbog toga su ponovno uvedeni narodni jezik, znak mira, bogatija biblijska čitanja, itd. Jednako tako, s druge strane, poštujući drevnu tradiciju, u važećem je Misalu ispušteno ono što »se tijekom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo« (SC, br. 50), kao, na primjer, privatne molitve svećenika na početku mise te Posljednje evanđelje na samom njezinu kraju. Valja također istaknuti obnovu misnih molitava koja se temelji na starijim liturgijskim vrelima od onih zastupljenih u prethodnom Misalu. Konačno, djelatno sudjelovanje vjernika u misnom slavlju – uz poštovanje

raznolikosti službi! – u skladu je s prvotnom predajom kad je bogoslužje bilo na narodnom jeziku.

Rekao bih, međutim, da je u svim ovim pitanjima najvažnije u poniznosti i ljubavi čuvati jedinstvo Crkve. Zato nije najvažnije dokazati onome drugome da nije u pravu. Tako nas uči i Isus. Prisjetimo se. On dopušta da je – ipak – u svoje vrijeme bila prihvatljiva po sebi loša odredba Staroga zavjeta prema kojoj je bilo moguće otpuštanje žena, iako »u početku nije bilo tako« (Mk 10, 5). Slično i Pavao govori kako je u svome navještaju išao postupno, jer vjernici nisu odmah bili kadri shvatiti i prihvatiti puninu naviještanja, pa ih je u početku tek »mlijekom napajao« (1 Kor 3, 2). U Crkvi nije najvažnije »znati sva otajstva i sve spoznanje«, puno je važnija ljubav koja je »dobrostiva« (usp. 1 Kor 13, 2). Zato, prije nego što se upustimo u velike raspre o tome je li bolji prethodni ili važeći Misal, odnosno je li primjerenije misno slavlje po prethodnom ili pak prema sadašnjem obredu, dobro je podsjetiti se što Pavao govori o mesu žrtvovanom idolima. Naime, neki od »slabih« kršćana u Korintu bili su uvjereni da je velik grijeh blagovati od mesa životinja koje su dijelom – kao žrtve pričesnice – prethodno bile žrtvovane poganskom božanstvu. Za Pavla je jasno: ti bogovi ne postoje, pa prema tome nema ni grijeha ako kršćanin kupi to meso i blaguje ga. Međutim, zbog onih »slabih«, zaključuje Pavao, »ako jelo sablažnjava brata moga, ne, neću jesti mesa dovijeka da brata svoga ne sablaznim« (1 Kor 8, 13). Jednako je tako u pitanju prikladnosti jednog ili drugog misala. Ta rasprava ne bi smjela ići u tome smjeru da se onoga drugoga superiorno »pobijedi« i uvjeri u njegovu pogrešku. Zato je, vjerujem, bilo mudro što je Benedikt XVI. motuproprijem »Summorum Pontificum«, bez ikakve ograde, dopustio slavljenje mise prema prethodnom obredu. On je tim dokumentom pokušao pomiriti ove dvije struje koje su ponekad bile ljuto suprotstavljene, naglašavajući da »ova dva izričaja *pravila molitve* Crkve nipošto neće prouzročiti podijeljenost u *pravilu vjerovanja*«.

Zato mi se, kad je posrijedi pitanje prihvaćanja prethodnog ili važećeg Misala, čini osobito važnim naglasiti da ne trebamo bolovati od raspri i rječoborstava (usp. 1 Tim 6, 4), nego da svi »istinujući u ljubavi poradimo te sve uzraste u Njega, koji je Glava, Krist« (Ef 4, 15). Bude li ova knjiga pridonijela takvu stavu, ispunit će svoju svrhu.

BIBLIOGRAFIJA

1. Liturgijska vrela i liturgijske knjige

- ANDRIEU, M. (prir.), *Les Ordines Romani du haut moyen âge. II. Les Textes*, Louvain, 1971.
- ANDRIEU, M. (ur.), *Les Ordines Romani du haut moyen-âge*, III, Leuven, 1971.
- BISKUPSKA KONFERENCIJA BOSNE I HERCEGOVINE, *Nove euharistijske molitve. Dodatak Rimskom misalu*, Sarajevo, 2001.
- BISKUPSKA KONFERENCIJA JUGOSLAVIJE, *Red euharistijske procesije i bogoslužje kvatri i prosnih dana*, Zagreb, 1985.
- BOTTE, B. (prir.), La tradition apostolique de saint Hippolyte. Essai de reconstitution, u: *Liturgiewissenschaftliche Quellen und Forschungen, Heft 39)*, 1963, XIV–112.
- *Božanstvena liturgija svetog oca našega Ivana Zlatoustoga*, Zagreb, 2018.
- BURCHARD, JOHANNES IZ STRASSBURGA, *Ordo missae*, Rim 1495.
- CABIÉ, R. (prir.), *La Lettre du Pape Innocent Ier a Décentius de Gubbio (19 Mars 416)*, Bibliothéque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique 58, Louvain 1973.
- *Das vollständige Römische Messbuch*, Freiburg – Basel – Wien, 1933.
- DELLA TORRE, L., *Pregare l'Eucaristia. Preghiere eucaristiche di ieri e di oggi per la catechesi e l'orazione*, Brescia, 1982.
- DESHUSSES, J. (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, 1 Le Sacrramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979. (= *Grgurov sakramenar*).
- Didahé u: ŠAGI-BUNIĆ, T. J., *Povijest kršćanske literature, 1*, Zagreb, 1976., 47-51.
- DIJECEZANSKI LITURGIJSKI ODBOR (prir.), *Misni priručnik za nedjelje i blagdane*, Zagreb, 1965.
- DIJECEZANSKI LITURGIJSKI ODBOR (prir.), *Praefationes. Versione croatica. 1 Predslovlja u hrvatskom prijevodu*, Zagreb, 1965.
- DUMAS, A. –DESHUSSES, J. (prir.), *Liber sacramentorum Gellonensis. Introductio, tabulae et indices*, Turnhout, 1981.
- FUNK, F. X. (ur.), *Constitutiones apostolorum*, Paderborn, 1905.

- GAMBER, K. (prir.), *Codici liturgici latini antiquiores*, Freiburg Schweiz, 1968.
- HÄNGGI, A. - PAHL, I. (prir.), *Prex eucharistica. Textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Frieburg, ²1968.
- HIPOLIT RIMSKI, *La tradizione apostolica. Introduzione, traduzione e note a cura di Rachele Tateo*, Rim, 1979.
- INOCENT I., *Pismo Decenciju, biskupu Gubbija* (416. g), II., 5 u: PL 50, 551–561.
- JUSTIN, Prva apologija u: PG 6, 427-431.
- JUSTIN, *Prva apologija*, br. 65–67, u: *Božanski časoslov*, 2, Zagreb, 1984., 510–511.
- *Kanon mise. Canon missae. Hrvatski prijevod*, Zagreb, 1968.
- KNIEWALD, D. (prir.), *Rimski misal*, Zagreb, 1922.
- KNIEWALD, D. (prir.), *Rimski misal*, Zagreb, 1930.
- KUREČIĆ, Z. (ur.), *Bizantsko-hrvatski Liturgikon*, Zagreb, 1999.
- Les plus ancien Comes ou lactionnaire de l'Eglise Romaine. Le codex de Würzburg, u: *Revue Bénédictine* 27 (1910.), 41–74.
- Les plus ancien Comes ou lactionnaire de l'Eglise Romaine. Le comes de Murbach, u: *Revue Bénédictine* 30 (1913.), 26.
- LODI, E., *Enchiridion euchologicum fontium liturgicorum*, Rim, 1979.
- *Magna Moraviae Fontes Historici*, III, Brno, 1969., 197–208.
- MALCHIODI, G. (prir.), *La lettera di S. Innocenzo I. a Decenzio, vescovo di Gubbio: breve studio esegetico – storico*, Libreria editrice vaticana, 1921.
- *Martyrologium Romanum ex decreto scrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum.* Editio altera, Typis Vaticanis, 2004.
- *Messale Romano riformato a norma dei Decreti del Concilio Ecumenico Vaticano II promulgato da papa Paolo VI e riveduto da papa Giovanni Paolo II*, Rim, 2020.
- *Missale Romanum ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, summorum pontificum cura recognitum. Editio prima iuxta typicam*, Rim – Turonibus – Paris, 1962.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti eocumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. cura recognitum*, Editio tertia, Typis Vaticanis 2002. (ponovljeno je izdanje iz 2008.).
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum. Ordo missae*, 1969.

- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum*, 1970.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumeici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP VI promulgatum*, 1975.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica altera*, Libreria Editrice Vaticana, 1975.
- *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instaruratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum. Ordo Missae*, 1969.
- *Missale Romanum. Editio Princeps (1570).*, 1998. *(fototipsko izdanje)*.
- *Missale Romanum. Ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica*, 1970.
- *Missale Romanum. Ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. Vi. promulgatum. Editio typica*, 1970.
- MOHLBERG, L. C. (prir.) *Liber sacramentarum Romanae Aecclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Rim, ^{3}1981, (= *Gelazijev sakramentar*).
- MOHLBERG, L. C. (ur.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria, Rim, 1978. (= *Sakramenatr iz Verone*).
- *Nedjeljna čitanja B od I. nedjelje Došašća do* Bogojavljenja, Zagreb, 1969.
- *Nova vulgata Bibliorum sacrorum editio, Sacros. oecum. Concilii Vaticani II ratione habita iussu Pauli PP VI recognita, auctoritate Iohannis Pauli PP. II promulgata*, Vatikan, 1979.
- Novus rubricorum Breviarii ac Missalis Romani codex, u: *AAS* 52 (1960.) 593–740.
- *Obnovljeni obred Svete sedmice*, Vatikanska tiskara »Polyglotta« 1967.
- *Obnovljeni obred Svete sedmice. Hrvatski prijevod prema tipičnom vatikanskom izdanju: »Ordo Hebdomadae sanctae instauratus«*, Dubrovnik, 1957.
- *Ordo Hebdomadae Sanctae instauratus*, Regensburg, 1956.
- *Ordo missae; Ritus servandus in celebratione missae; De defectibus in celebratione Missae occurrentibus*, 1965.
- *Ordo missalis secundum consuetudinem romanae curiae. Missale Romanum mediolani* 1474 (ed. R. LIPPE), London, 1899.
- *Ordo sabbati sancti quando vigilia paschalis instaurata peragitur*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1951.
- PAREDI, A. (prir.) *Sacramentarium Bergomense*, Bergamo, 1962. (= *Sakramentar iz Bergama*).

- PAVAO VI., Constitutio apostolica »Missale Romanum«, u: AAS 61(1969.) 217–222.
- *Pontificale Romanum. Pars prima*, Editio Typica, Typis polyglottis Vaticanis, 1962.
- *Preces eucharisticae et praefationes*, Typis Polyglottis Vaticanis, 1968.
- RADIĆ, J. (prir.), *Bogoslužje. Misal i Brevijar za vjernike*, Makarska, 1965.
- RADIĆ, J. (prir.), *Misal za sve dane u godini*, Makarska, 1967.
- RANKE, E. (prir.), *Codex Fuldensis*, Leipzig, 1868.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Red mise. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Svete kongregacije za bogoštovlje*, Zagreb, 1969.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Misni obrasci. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Svete kongregacije za bogoštovlje*, Zagreb, 1973.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Sveti tjedan. Pastoralno izdanje*, Zagreb, 1971.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću Pape Pavla VI. Drugo hrvatsko izdanje dopunjeno i popravljeno prema drugom tipskom izdanju, nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i potvrdom Sv. Zbora za bogoštovlje*, Zagreb, 1980.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Veliki tjedan. Drugo dorađeno pastoralno* izdanje, Zagreb, 1990.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Red mise.* Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1969.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI. Misni obrasci.* Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1973.
- *Rimski misal obnovljen prema odluci Svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, a proglašen vlašću pape Pavla VI.* Drugo hrvatsko izdanje dopunjeno je i popravljeno prema drugom tipskom izdanju. Nalogom i odobrenjem Biskupske konferencije i odobrenjem Sv. kongregacije za bogoštovlje, Zagreb, 1980.

- *Rimski misal obnovljen prema odluci svetog općeg sabora Drugog vatikanskog, proglašen vlašću pape Pavla VI. Lekcionar I. Nedjelje ABC i Svetkovine Gospodnje*, Zagreb 2007.
- *Rimski misal prerađen prema odluci svetog ekumenskog sabora Drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Opća uredba iz trećeg tipskog izdanja*, Zagreb, 2004. (= OURM).
- *Rimski misal slověnskim jezikom*, Rim, 1927.
- *Rimski misal. Čin misi s izabranimi misami*, Zagreb, 1980.
- *Rimski misal. Red mise*, Zagreb, 1969.
- *Rituale Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli II promulgatum. De benedictionibus.* Editio typica. Typis Polyglottis Vaticanis 1984. Reimpresio 1985.
- *Rituale Romanum. De exorcismis et supplicationibus quibusdam*, Editio typica 1999, editio typica emendata 2004., Typis Vaticanis 2004.
- *Svagdašnja čitanja (privremeni izvadak za 1970.)*, Zagreb, 1970.
- *Sveta misa. Prilog lista »Molite braćo«*, 1 (1962.) 1, Makarska 1962.
- *Svetačka čitanja (Privremeni izvadak)*, Zagreb 1969.
- ŠAGI – BUNIĆ, T. (prir.), *Liturgija uskrsne noći. Hrvatski tekst s kratkim tumačenjem*, Rijeka, 1957.
- ŠILIĆ, R. (prir.), *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna*, Sarajevo, 1956.
- *Variationes in ordinem Hebdomadae sanctae inducende*, 1965.
- *Variationes in ordinem missae inducendae ad normam Instructionis S. R. C. diei 4 maii 1967*, 1967 u: *Notitiae* 3 (1967.) 169–194; AAS 59 (1967.) 442–448
- WARNER, G. F. (prir.), *The Stowe Missal*, London, 1915. (= *Stowe Missal)*.
- *Vazmeno bdjenje (Privremeno izdanje)*, Zagreb, 1970.
- VERAJA, F. (prir.) *Nedjeljni i blagdanski Misal*, Rim, 1966.

2. Crkveni oci

- AMBROZIJE, *Otajstva i tajne*, Makarska, 1986., 179–180.
- AUGUSTIN, A., *Contra donatistos*, u: PL 43, 107–244.
- AUGUSTIN, A., *Epistola 64, 3*, u: PL 33, 233.
- AUGUSTIN, A., *O državi Božjoj. De civitate Dei*, u: PL 41, 770.
- AUGUSTIN, A., *O državi Božjoj. De civitate Dei, XXII., 8, 23*, sv. 3, Zagreb, 1966.
- AUGUSTIN, A., *Sermo 227* (PL 38, 1101).
- BAZILIJE VELIKI, *Duh Sveti*, Makarska, 1978.

- CIPRIJAN KARTAŠKI, *De lapsis*, u: PL 4, 465–494.
- ĆIRIL JERUZALEMSKI, *Mistagoške kateheze*, br. 5, 21, Split, 2005.
- GRGUR VELIKI, *Pismo Ivanu iz Sirakuze*, 9,12, u: PL 77, 956.
- IVAN ĐAKON, *Epistola ad Senarium,11*, u: PL 59, 405.
- JERONIM, *In Hezechielem prophetam*, VI, 16, u: CCL75, 238.
- JERONIM, *In Hieronimum prophetam* II, 108, u: CCL 74, 116.
- JUSTIN, *Apologije*, Split, 2012.
- TERTULIJAN, De anima, u: PL 2, 641-752B.

3. Dokumenti crkvenog učiteljstva

- BENEDIKT XVI, Summorum Pontificum. Lettera apostolica »motu proprio« data, u: *AAS* 99 (2007.) 9, 777–781.
- BENEDIKT XVI., *Kateheza o Ćirilu i Metodu na općoj audijenciji 17. lipnja 2009.*, vidi: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20090617.pdf (pristupljeno 10. prosinca 2020.).
- BENEDIKT XVI., *Nuova »preghiera« per gli ebrei*, u: *L'Osservatore Romano* od 6. veljače 2008. Usp.: https://www.ildialogo.org/Ratzinger/nuova07022008.htm (pristupljeno: 27. prosinca 2020.)
- BENEDIKT XVI., Pismo biskupima Rimskoga obreda, u: *AAS* 99(2007)795–799).
- BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis*, Zagreb, 2008.
- *Concilium Tridentinum: Diariorum, Actorum Epistularum, Tractatuum*, 8, Freiburg, 2001.
- DENZINGER, H. –HÜNERMANN P. (prir.), *Zbrka sažetaka vjerovanja i definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, Đakovo, 2002.
- DRUGI VATIKANSKI KONCIL, Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«, u: ISTI, *Dokumenti*, Zagreb, 2008.
- IVAN PAVAO II., Apostolsko je pismo »Egregiae virtutis« u: AAS, 73 (1981.), 258–262.
- IVAN PAVAO II., Litterae Apostolicae 'Motu proprio datae', 'Ecclesia Dei adflicta', 2 Iulii 1988, *AAS*, 80 (1988), 12 (15 studenoga 1988), 1495-1498.
- IVAN VIII., Industriae tuae, u: *PL* 126, 904-906; *Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, knjiga 4, Zagreb, 1960.
- KACZYNSKI, R. (prir.), *Enchiridion documentarum instaurationis lituricae (1963 – 1973)*, Torino, 1976.

- KONGREGACIJA OBREDA, Decretum de solemni vigilia Paschali instauranda Dominicae Resurrectionis vigiliam (9. veljače 1951.), u: *AAS* 63 (1951.), 128–137.
- KONGREGACIJA OBREDA, Instructio ad exsecutionem Constitutionis de Sacra liturgia recte ordinandam »Inter Oecumenici« u: *AAS* 56 (1964.), 877–900.
- KONGREGACIJA OBREDA, Instructio de musica sacra et sacra liturgia ad mentem litterarum encyclicarum Pii Papae XII (Misicae sacrae disciplina) et (Mediator Dei), u: *AAS* 50 (1958.) 630–663.
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, *Dekret o uvrštenju imena sv. Josipa u II., III. i IV. euharistijsku molitvu Rimskog misala*, vidi: http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/ccdds/documents/rc_con_ccdds_doc_20130501_san-giuseppe_it.html (pristupljeno 26. prosinca 2020).
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Risposta alle lettere di protesta contro le »Risposte Ufficiali« del 3 luglio 1999 (prot.1411/99). Usp. http://www.unavox.it/doc13.htm.
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Iugoslavia. Decreta genaralia, 15. ian 1971 (prot. n. 41/71), u: *Notitiae* 7 (1971.) 2, 54. Također u: *AAS* 61 (1969.), 541–547.
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE, Notificatio de Missali Romano, Liturgia Horarum et Calendario u: *Acta Apostolicae sedis* (= AAS) 63 (1971.) 712-715 i *Notitiae* 7 (1981.) 215–217.
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Investigatio de usu linguae latinae in liturgia romana et de missa quae »Tridentina« appelari solet, u: *Notitiae* 17 (1981.) 589–611
- KONGREGACIJA ZA BOGOŠTOVLJE I DISCIPLINU SAKRAMENATA, Quattuor abhinc annos u: *AAS* 76 (1984.) 1088–1089.
- LEON XIII., *Enciklika Grande munus*, od 30. rujna 1880., Zagreb, 1985. Usp. također: *Glasnik biskupije Bosanske i Srijemske* 8 (1880.) 20, 163–167.
- MANSI, J. D. (ur.), *Sacrorum Conciliorum nova amplissima collectio*, Florentiae, 1709.
- FRANJO, *Govor u katedrali Santa Maria del Fiore u Firenci, 10. studenoga 2015.* vidi: http://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151110_firenze-convegno-chiesa-italiana.pdf (pristupljeno 27. prosinca 2020.).
- FRANJO, *Da oltre trent'anni. Lettera apostolica in forma di »motu proprio« circa la Pontificia commisione »Ecclesia Dei«*, usp. http://w2.vatican.va/con-

tent/francesco/it/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio-20190117_ecclesia-dei.html (pristupljeno 27. prosinca 2020.).

- FRANJO, *Lettera a sua eminenza reverendissima il Signor Card. Robert Sarah*, u: *Notitiae Nova Series 2* (= 594) Vol. 53 (2017), 26–28.
- FRANJO, Litterae apostolicae Motu Proprio datae Magnum Principium, u: *AAS* 109 (2017) 10, 967–970.
- PAPINSKA KOMISIJA »ECCLESIA DEI«, *Decreto della Pontificia Commissione Ecclesia Dei col quale viene eretta la Fraternità Sacerdotale San Pietro*, usp. http://www.unavox.it/doc09.htm (pristupljeno 27. prosinca 2020.).
- PAVAO VI., Constitutio apostolica »Sacra Rituum Congregatio«, u: AAS 61 (1969.) 297–305; *Notitiae* 5 (1969) 129–133.
- PIO XI., Apostolskom *pismo »Quod Sanctum Cyrillum«* u: *AAS*, 19 (1927.), 93–96.
- PIO XII., Costituzione apostolica della disciplina da osservare circa il digiuno eucaristico »Christus Dominus« u: *AAS* 45 (1953.) 25–32.
- PIO XII., Mediator Dei u: *AAS* 39 (1947.) 560–561.
- STROSSMAYER, J. J., *Okružnica*, u: Glasnik biskupije Bosanske i Srijemske 9 (1881.), 25–53.; 42–43.
- VIJEĆE ZA PROVEDBU KONSTITUCIJE O SVETOM BOGOSLUŽJU, Lingua vernacula in Canon Missae et in Sacris Ordinibus, u: *Notitiae* 3 (1967.) 154.
- *Zakonik kanonskoga prava (Codex iusris canonici) proglašen vlašću pape Ivana Pavla II. (25. siječnja 1983.)*, Glas Koncila, Zagreb 1996.

4. Knjige

- ADAM, A., *Slaviti crkvenu godinu*, Sarajevo, 2003.
- BARAC, F., *Liturgika ili nauka o bogoštovnim obredima Katoličke crkve*, Zagreb, 1908.
- BARČEVIĆ – ZELIĆ – DUDA, *Snagom Duha*, Zagreb, 1994.
- BAŠIĆ, P., *Slaviti euharistiju po misalu Pavla VI.*, Zagreb, 1992., 49–62.
- BIERITZ, K.-H., *Crkvena godina*, Zagreb, 2010.
- *Biserje sv. Ante*, Sarajevo, 1957.
- BRATULIĆ, J. (preveo i protumačio), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, Zagreb, 1992.
- BUGNINI, A., *Die Liturgiereform 1948 – 1975. Zeugnis und Testament*, Herder, Freiburg i. Br. – Basel – Wien, 1988.

- BUGNINI, A., *Die Liturgiereform 1948 – 1975. Zeugnis und Testament*, Bamberg 2019.
- BUGNINI, A., La réforme de la liturgie (1948 – 1975), Pariz, 2015.
- BUGNINI, A., *La riforma liturgica (1948 – 1975)*, Rim, 1983.
- BUGNINI, A., *The Reform of the Liturgy (1948 -1975)*, Liturgical Press, Mitchigen,1990.
- CHAVASSE, A., *La liturgie de la ville de Rome du Ve au VIIIe siècle*, Rim, 1993.
- CHUPUNGCO, A. J. (prir.), *L'anno liturgico. Anámnesis 6*, Genova, 1988.
- DOBRILA, J. (prir.) *Oče, budi volja tvoja*, [15]1946.
- FUĆAK, J., *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Zagreb, 1975.
- GAMBER, K., *Reforma rimske liturgije. Povijesna pozadina i problematika*, Zagreb, 2019.
- JEDIN, H., *Das Konzil von Trient und die Reform des römischen Messbuches im liturgischen Leben*, 1939.
- JELIĆ, L., *Fontes historici liturgiae glagolitico-fromanae*, Vegliae (Krk), 1906.
- JUNGMANN, J. A., *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 1, Wien – Freiburg – Basel, [5]1962.
- JUNGMANN, J. A., *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, *2*, Wien – Freiburg – Basel, [5]1962.
- *Katholisches Gebet u Gesangbuch*, Popovac, 1913.
- KLAUSER, T., *Das römische Capituare evangeliorum*, Münster/W, 1935.
- KNIEWALD, D. (prir.), *Katolička učenica*, Zagreb, 1926.
- KNIEWALD, D., *Liturgika*, Zagreb, 1937.
- KOKOT, I. (prir.), *Mali misal*, Zagreb, 1940.
- KUNZLER, M., *Liturgija Crkve*, Zagreb, 2020.
- MARTIRMORT, G. (prir.), *La Chiesa in preghiera, 4, La liturgia e il tempo*, Brescia, 1984.
- NOCENT, A. *La messa prima e dopo san Pio V*, Casale Monferrato, 1985.
- PAŽIN, Z. –VIŠATICKI, K., *Vlastiti misal Đakovačke i Srijemske biskupije*, Đakovo, 2013.
- PAŽIN, Z., *Liturgijska sakramentologija*, Đakovo 2018.
- RATZINGER, J., *Bog je s nama. Euharistija: središte života*, Split, 2005
- RIGHETTI, M., *Manuale di storia liturgica, 1. Introduzione generale*, Milano, [3]2005.,

- RIGHETTI, M., *Manuale di storia liturgica, 2. L'anno liturgico*, Milano, ³2005.
- RIGHETTI, M., *Manuale di storia liturgica, 3. La messa*, Milano, ³2005.
- RITIG, S., *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na hrvatsku. 1. sveska od 863-1248*, Zagreb, 1910.
- ŠAGI-BUNIĆ, T. J., *Euharistija u životu Crkve kroz povijest*, Zagreb, 1984.
- ŠAGI-BUNIĆ, T., *Povijest kršćanske literature*, I, Zagreb, 1998.
- ŠANJEK, F., *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, 1, Zagreb, 1993.
- ŠARIĆ, I. – CELINŠAK, J. (prir.), *Kruh nebeski*, Zagreb, 1921.
- ŠETKA, J., *Hrvatska kršćanska terminologija*, Split, 1976.
- TANDARIĆ, J. L., *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Zagreb, 1993.
- VAGAGGINI, C., *Il Cannone della Messa e la riforma liturgica*, Torino – Leumann, 1966.
- ZAGORAC, V., *Krist, Posvetitelj vremena*, Zagreb, 1996.

5. Članci i poglavlja u knjigama

- AUGÉ, M., Il capitolo IX dell'*Institutio generalis:* tra adattamento e inculturazione, u: *Rivista liturgica* 90 (2003.) 4., 533–547.
- BARBA, M., La nuova *Institutio generalis* del *Missale Romanum*, u: *Rivista liturgica* 90 (2003.) 4, 513–532.
- CABIÈ, R., L'Eucaristia, u: A. G. MARTIMORT (prir.), *La Chiesa in preghiera*, *2*, 101–109.
- DI NAPOLI, G., Il lento processo di formazione del canone romano, u: *Ecclesia orans*, 17 (2002.) 2, 229–268.
- DUMAS, A., Le orazioni del Messale. Criteri di scelta e di composizione, u: *Rivista liturgica* 58 (1971.), 92–102.
- GIRAUDO, C., La formula »pro vobs et pro multis« del racconto istituzionale. La recezione liturgica di un dato scritturistico alla luce delle anafore d'Oriente e d'Occidente, u: *Rivista liturgica* 94 (2007.) 2, 258–284.
- GRGIĆ, M., Ćiril i Metod, u: A. BADURINA, A., (prir.) *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike*, Zagreb, 1985., 191.
- JEREMIAS, J., Polloi, u: G. KITTEL – G. FRIEDRICH, *Grande lessico del Nuovo testamento*, 10, stupci 1329.–1354.
- NOCENT, A., La Quaresima, u: A. J. CHUPUNGCO (prir.), *Anámnesis 6*, 150–173.

- NOCENT, A., Storia della celebrazione dell'eucaristia, u: A. J. CHUPUNGCO (prir.), *Anámnesis, 3/3 La liturgia, eucaristia*, Casale Monferrato, 1983., 189–270.
- NOCENT, A., Il lezionario, u: A. J. CHUPUNGOCO, *Scientia liturgica, 3*, Casale Monferrato, 1998., 188–200.
- PAŽIN, Z. – VIŠATICKI, K., Sveopća molitva Velikog petka, u: *Crkva u svijetu* 47 (2012.) 2, 210–234.
- PAŽIN, Z., Cvjetnica – Nedjelja muke, u: *Crkva u svijetu* 41 (2006.) 1, 64–81.
- PAŽIN, Z., Liturgija – povlašteno mjesto ispovijedanja vjere, u*: Bogoslovska smotra* 83 (2013.) 3, 601–617.
- PAŽIN, Z., Liturgijske boje, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 147 (2019.) 9, 52–53.
- PAŽIN, Z., Liturgijsko-teološko utemeljenje homilije, u: *Diacovensia*, 18 (2010.) 3, 517–535.
- PAŽIN, Z., Obnova vazmenog bdjenja u *Vjesniku biskupije đakovačke* (1952. – 1958.), u: *Diacovensia* 2 (1994.), 328–333.
- PAŽIN, Z., Prijevod trećeg izdanja Rimskog misala, u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije* 144 (2016.) 11, 11–14.
- PAŽIN, Z., Stari misal – novi misal, u: *Vjesnik Đakovačke i srijemske biskupije* 113 (1985.) 6, 92–93.
- PAŽIN, Z., Stari misal, u: *Vjesnik Đakovačke i srijemske biskupije* 135 (2007.) 7–8, 618–620.
- PAŽIN, Z., Vino u bogoslužju, u: *Diacovensia* 25 (2017.) 2, 231–242.
- SORCI, P. Il lezionario di Pio V, u: *Rivista liturgica* 95-1 (2008.) 92–107.
- SORCI, P., Il paradigma del venerdì santo, u: *Rivista liturgica* 97 (2010.) 6, 935–943.
- SRAKIĆ, M., Sve za vjeru i jedinstvo naroda. Život i djelo biskupa Antuna Akšamovića 1920.–1951. (22), u: *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije*, 148 (2020.) 51–54.
- STROSSMAYER, J. J., Stolna crkva djakovačka, u: *Glasnik biskupije Djakovačko Sriemske* 2 (1874.) 9, 70–72.
- WITCZAK, M., L'Ordo Missae di Paolo VI. Il Sacramentario, u: A. J. CHUPUNGCO, *Scientia liturgica. L'Eucaristia*, Casale Monferrato, 1998., 165–169.
- ZERWICK, M., »... pro vobis et pro multis effundetur«, u: *Notitiæ* 6 (1970.) 138–140.
- ŽIŽIĆ, I., Nove odredbe o 'starom obredu'. Motuproprio Benedikta XVI. Summorum Pontificum, u: *Služba Božja* 47 (2007.) 3, 299–312.

6. Novinski članci

- Glagoljica u bazilici sv. Petra (Intervju s krčkim biskupom Zazinovićem), u: *Glas Koncila* 1 (1962.) 8, 12–15.
- Inter multiplices – una vox: http://www.unavox.it/Documenti/Doc1092_FSSP_Statistiche_2017.html (pristupljeno 29. kolovoza 2019.).
- Koncilske rasprave o liturgiji, u: *Glas Koncila* 1 (1962.) 5, 7–10.
- Korijeni Objave i hrvatske baštine. Nepoznati »incident« hrvatskog teologa izmijenio sudbinu Koncila, u: *Glas Koncila* 12 (1973.) 12, 6.
- Narodni jezik u misi?, u: *Glas Koncila* 1 (1962.) 2, 15.
- Pro missa tridentina. Usp. https://www.pro-missa-tridentina.org/heilige-messen/regelmaessige-gottesdienste.htm (pristupljeno 29. kolovoza 2019.).
- Razgovor sa splitskim biskupom, u: *Glas Koncila* 1 (1962.) 7, 13–18.
- Tradicionalna latinska misa. Usp. http://tradicionalnalatinskamisa.blogspot.com/2019/03/raspored-tradicionalnih-latinskih-misa.html (pristupljeno 29. kolovoza 2019.).
- Vijesti s koncila, u: *Glas Koncila* 1 (1962.) 6, 21–22.

BILJEŠKA O AUTORU

Zvonko Pažin rođen je 25. siječnja 1955. u Novim Mikanovcima. Osnovnu školu pohađao u Novim Mikanovcima i Vođincima, a gimnaziju u Zagrebu i Đakovu gdje je maturirao 1974. Iste godine primljen je u Bogoslovno sjemenište u Đakovu i upisuje se na Visoku bogoslovnu školu u Đakovu (današnji KBF). Diplomirao je 1980. godine i zaređen za svećenika 29. lipnja 1980. u Đakovu.

Godinu dana bio je župni vikar u župi sv. Petra i Pavla u Osijeku, a 1981. upisuje poslijediplomski studij na Papinskom liturgijskom institutu sv. Anzelmo u Rimu gdje je 1987. obranio doktorski rad: »I frutti della Pasqua nella vita del cristiano. Analisi teologica dell'eucologia del Tempo pasquale del Messale Romano di Paolo VI.« U Rimu je 1987. diplomirao na Školi za obiteljske savjetnike »La Famiglia« diplomskim radom: »Le disposizioni di base del consulente«.

Iste se godine se vraća u Hrvatsku i započinje predavati kolegije iz liturgike na Teologiji u Đakovu (današnji KBF). U isto je vrijeme bio i župni vikar u župi sv. Petra i Pavla u Osijeku. Godine 1991. postaje župnikom u župi Duha Svetoga u Čepinu i tu službu i danas obnaša.

Godine 2010. izabran je u zvanje izvanrednog profesora, a 2015. u zvanje znanstvenog savjetnika. Predsjednik je Katedre za liturgiku na KBF-u u Đakovu.

Od 1988. voditelj je katekumenata u Osijeku. Autor je više publikacija, znanstvenih i stručnih radova i članaka s područja liturgike, među kojima se ističe sveučilišni udžbenik »Liturgijska sakramentologija«, izdan u ovome istome nizu u Đakovu 2018.

BIBLIOTEKA DIACOVENSIA

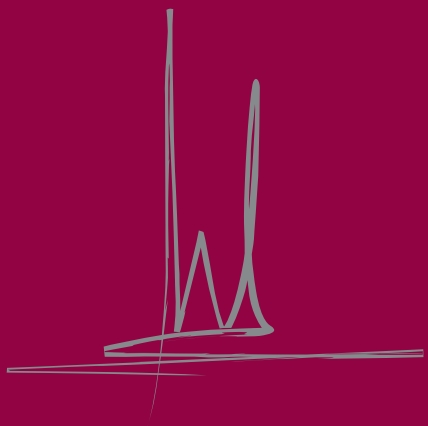

ISBN 978-953-6935-48-2

CIJENA 95,00 kn